

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 13609

DI SHVARTSE PINTELEKH

Max Weinreich

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x101, or by email at cmadsen@bikher.org.

מ. וויזנרייך

די שווארצע פינטעלעך

מ. וויזנרשך

די שוואַרצע פינטעלעך

ווילנע / 1939

יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט
ביבליאָטעק פֿון יוואָ
פּאָפּולערע סעריע

איבערדרוקן און איבערזעצן
אין גאנצן אָדער טיילנױזיג
אָן דעם מחברס הסכּם אין
פּאַרווערט

M. WEINREICH
Di švartse pintelex
„CZARNE KROPKI“—
Dzieje pisma

“THE BLACK POINTS”:
The Story of Writing
Wilno 1939.

Żydowski Instytut Nau-
kowy (Jiwo) / The Yid-
dish Scientific Institute
(Yivo)

drukarnia d. krejnesa, wilno
דרוק ד. קרײנעס, װילנע
PRINTED IN POLAND

א י נ ה א ל ט :

זיטל

- I. ערב שריפט 7 קניפלעכשריפט 11.—
שלוהים-שטעקלעך 14.— קארבשטעקלעך 16.— טאטוירונג 17.
- II. געדאנקען-שריפט 19 אזוי ווי א בילדערבוך פאר קינדער 19.— געדאנקען-שריפט אין אמעריקע 20.— כמעט דאס אייגענע אין אמעריקע 26.
- III. זאצנשריפט 27 אין אמעריקע 27.— כמעט דאס אייגענע אין אמעריקע 29.
- IV. כינעזישע ווערטערשריפט 31 כינעזער האבן ניט קיין אותיות 31.— צייכנס וואס זיינען א מאָל געווען בילדער 33.— סימבאלישע צונויפהעפטן 37.— מען שרייבט רעבוסן 38.— א באשטימער צום אונטערשפארן 41.— די הייד פֿון טאָן 42.— א כינעזיש ווערטערבוך 45.— צי קען מען ניט שרייבן כינעזיש מיט לאטיינישע אותיות? 46.— יאפאנישע טראַפֿנשריפט מיט כינעזישע איבערבלייבסן 49.
- V. די מיצרים: אויפֿן וועג פֿון ווערטערשריפט צו קלאַנגענשריפט 54 . דער איינגעבוירגערטער נאָמען: היעראָגליפֿן 54.— דעם קיניג נאר- מערס גבורות 57.— בילדער-צייכנס 59.— רעבוסן ביי די מיצרים 61.— צייכנס פֿאר גרופֿעס קאָנסאָנאָנטן 64.— אין צוויילן איז שטארקער 68.— באשטימערס 70.— פֿיר קאָטעגאָריעס צייכנס 72.— דריי תקופֿות מינערישע שריפט 73.— ווי אזוי מען האָט דעשיפֿירט די היעראָגליפֿן 76.
- VI. פֿלעקלשריפט: אויפֿן וועג פֿון ווערטער-צייכנס צו אותיות 80 . פֿון שטעקלעך צו פֿלעקלעך 80.— פֿלאַנטער אויף פֿלאַנטער 83.— קאָנסערוואַטיוזם 85.— אלטפֿערישע פֿלעקלשריפט 87.— פֿלעקל-שריפט פֿון ראַס-שאַמראַ 88.— א קוק אויף צוריק 90.

VII. גאַנץ אייראָפּע און אַמעריקע זײַנען געגאַנגען אין חדר בני

- די סעמיטן 92
איינע פֿון די גרעסטע שאַפֿונגען פֿון מענטשישן גײַסט 92 — וואָסער
סעמיטישע פֿאָלק? 93 — אמתע רונגעס און אויסגעזויגענע פֿון פֿינגער 94 —
פֿאַרזיכער צווישן די פֿעניקישע און די גריכישע אַחיות 96 — די
גריכן האָבן זיך דערטראַכט צו וואָקאַלן 100 — דער גריכישער
אַלפֿאַבעט 102 — די רוימישע (לאַטיינישע) אַחיות 103 — בני די
סלאַווישע פֿעלקער 109.

VIII. די סעמיטישע שריפֿט 115

- בני וועמען האָבן זיך געלערנט די פֿעניקער 115 — קרעטישע שריפֿט
116 — סיני-שריפֿט 119 — ראַס-שאַמראַ און ביבלאָס 123 — ביבלאָס —
די ביכערשטאַט 126 — (1) ווען איז אויסגעקומען די פֿעניקישע
אַחיות-שריפֿט? 129 — (2) וואָס איז עטער-ראַס-שאַמראַ פֿעלקער?
שריפֿט אָדער אַחורמס אַחיות? 130 — (3) ווער האָט צוגעקלערט
דעם פֿעניקישן אַלף-ביח? 132 — (4) פֿון וואַנען וואָסט דער גאַנצ
פֿון איבערגעבן קאַנסאַנאַטן-קלאַנגען דורך אַחיות? 132 — (5) פֿון
וואַנען נעמט זיך דער אויסזע פֿון די פֿעניקישע אַחיות? 133 —
(6) איז וואָס שטעקט דער גרויסער אויפֿטו פֿון די פֿעניקער? 136 —
(7) פֿון וואַנען קומען די נעמען פֿון די סעמיטישע אַחיות? 137.

IX. סעמיטישע שפראַכן און שריפֿטן 141

- די מישפּחה סעמיטישע שפראַכן 141 — עטיאָפּיש 142 — די אַראַבישע
שפראַך 143 — דער אַראַבישער אַלף-ביח 145 — די אַראַבישע
צײַלער 146 — די אַרמישע שפראַך 148 — דער אַרמישער אַלף-
ביח 151 — די סעמיטישע מישפּחה 153 — ראַטע, פֿאָלק, שפראַך 154.

X. אונדזער ייִדישער אַלף-ביח 157

- סעמיטישע שפראַכן און סעמיטישע שריפֿטן 157 — אַלט-סעמיטישע
און אַלט-העברעיִשע שריפֿט 159 — העברעיִשע און אַרמישע שריפֿט
162 — וואָקאַלן-צײַכנס 168 — נקודות אין העברעיִש 169 —
די חגיגן 174.

XI. אונדזער אַלף-בית אין מיטל-עלטער 176
ניכשריפֿט 176 — רשי-כתב 177 — מעשיט 179.

XII. נאָכן אויסגעפֿינען די קונסט פֿון דרוקן 185
מען הייבט אָן דרוקן 185 — אינקונאַבלען 186 — מען הייבט אָן
דרוקן מיט ייִדישע אותיות 188 — מען הייבט אָן דרוקן ייִדיש 196 —
דער ספֿר „מרכבֿת המשנה“ 199 — דער ספֿר „מוסר און הנהגה“ 203 —
דער ספֿר „אזהרת נשים“ 206 — די „באָבע-מעשה“ 206 — ווי אַזוי
רעכנט מען איבער די יאָרן? 209 — די פֿרעצן עלטסטע געדרוקטע
ביכער אויף ייִדיש 214 — ייִדיש מיט רשי-כתב און מיט כתבֿה 218 —
אונדזער שרייבשריפֿט 222.

XIII. דער ייִדישער אויסלייג היינט און אַ מאָל 225
די אויסלייג-תקנות פֿון ינוואָ 225 — וואָקאַלן-אותיות אין ייִדיש 227 —
ייִדישע אויסלייג-תקנות פֿון סאַר פֿיר הונדערט יאָר 230 — ייִדיש
מיט לאַטיינישע אותיות 231 — ייִדיש סאַר ניט-ייִדן 236 — טראַנס-
פֿריטראַציע 239.

XIV. אויסלאָזן 241
דער אַלף-בית אין פּאָעזיע 241 — אַנדערע קאָמבינאַציעס 243 — דער
אַלף-בית אין דער אַגדה 244 — ראַשי-תבֿותן 245 — נוטרנקין 245 —
דערטלעך געבויט אויפֿן אַלף-בית 246 — דער מאַטעריאַל צום
שרייבן 248 — מנגליות און ביכער 250 — אַ לאַקסימילע פֿון זיידן 250 —
אַ וואָרט צום סוף 252.

זוכצעטל 255

1 ערב שריפט

קיי קעלעך

מיר זינען שוין הינט אזוי אינגעוויינט אין דער קונסט פֿון שרייבן, אז מיר האָבן באַלד פֿאַרגעסן, אז דאָס איז אַ קונסט. אין אָפּגעשטאַנענע לענדער, אַ שטייגער אין דעם אַלטן רוסלאַנד, פֿלעגט מען נאָך פֿרעגן אַ מענטשן ביי געוויסע געלעגנהייטן, צי ער איז אַ שריפֿטיקער (אַ „גראַמאַטנער“ האָט זיך דאָס גערופֿן). ניט קיין שריפֿטיקער פֿלעגט שטעלן דריי צילמלעך אַנשטאַט אַ חתימה; אַ פֿרומער ייד פֿלעגט שטעלן דריי קניקעלעך. הינט איז שוין דאָס אויך אָפּגעפֿאַלן: ווען מען ברענגט אייך, לאַמיר זאָגן, אַ רעגיסטרירטן בריוו, וועט מען אייך ניט פֿרעגן, צי איר קענט שרייבן, צי ניט; דער בריוו-טרעגער רוקט אייך אונטער די קבלה צום אונטערשרייבן, און שוין. קענען לייצען און שרייבן איז געוואָרן אַ זאך וואָס יעדערער דאַרף קענען אזוי ווי ריידן.

ממילא פֿאַרגעסט מען, וואָס פֿאַר אַ גרויסער נס עס האָט זיך געטראָפֿן מיט דער מענטשהייט, וואָס זי איז געקומען צו שריפֿט. וואָס וואָלטן מיר געוואָסט וועגן פֿאַר-גאַנגענע זאַכן, ווען מען וואָלט אַלצדינג געדאַרפֿט האַלטן אויפֿן קאַפּ? און ניט נאָר די צייט נאָרן מיר אָפּ מיטן פֿאַר-שרייבן, נאָר אויך דעם מהלך: ווי אזוי וואָלטן מיר געקענט אַריבערשיקן אונדזערע אינפֿאַרמאַציעס אין די ווייטסטע מקומות אַנדערש ווי דורך בריוו אַדער צייטונגען? אַוודאי זינען דאָ נאָך וועגן פֿון אינפֿאַרמירן אויך: מען קען שיקן

א של'יח, ער זאָל איבערגעבן אַלצדינג מיטן מויל; אויך פֿאַרמאָגן מיר הינט טעלעפֿאָן און ראַדיאָ. אָבער ס'איז גענוג צו פֿאַרגלייכן אַ שריפֿטלעכע איבערגעבונג מיט אַן איבערגעבונג פֿון מויל צו אויער, דערקענט מען באַלד דעם אונטערשייד. ווען מיר ווילן פֿאַרגעדענקען עפעס אויף זיכער מיט אַלע פרטים, וועלן מיר זיך בעסער פֿאַרזייכענען דאָס אויפֿן פּאַפּיר. די שריפֿט איז טאַקע אַ מאַגאַזין פֿון זיכרון, ווי איינער אַ פֿאַרשער האָט זיך אויסגעדריקט.

אמת, סאַמע גוטס נאָר אַליין קען אויף דער וועלט ניט באַשטיין. דער גריכישער פֿילאָסאָף פּלאַטאָן ברענגט אַ מיצרישע לעגענדע, אַז ווען דער גאָט טאַט האָט אויסגעפֿונען די שריפֿט, האָט אים יעמאַלט אַן אַנדער גאָט פֿירגעהאַלטן, אַז ער האָט געטאַן ניט גוט, וויל איצט וועלן זיך מענטשן אין גאַנצן פֿאַרלאָזן אויף זייערע פֿאַרשרייבונגען און דערפֿון וועט שטאַרק אָפּגעשוואַכט ווערן זייער זיכרון. אין דעם איז זיכער פֿאַראַן אַן אמת. מיר ווייסן אַלע פֿון לומדים פֿון עלטערן דור, וואָס האָבן געקענט אויף אויסנווייניק ניט נאָר גאַנץ חנך, נאָר גאַנצע מסִכתּאס גמרא אויך. געווען בָּריות וואָס האָבן געקענט „אויף דער נאָדל“: אויב מען האָט אויפֿגעפֿנט אַ גמרא אויף דף (בלאָט) ל (30=) און דורכגעשטאַכן מיט אַ נאָדל פֿון דף ל ביז דף ק (100=), האָבן זיי געקענט זאָגן, וואָס פֿאַר אַ וואָרט די נאָדל האָט דורכגעשטאַכן אויף יעדער דף. און אזוי זינען זיי געווען קלאַר אין הונדערטער בלעטער! צווישן הינטיקע מענטשן, וואָס ווי נאָר וואָס כאַפּן זיי זיך צום נאָטיצן=ביכל, וועלן מיר שוין אַזעלכע בעל=זיכרונס ניט געפֿינען.

עס איז אָבער קלאָר פֿאַר יעדער איינעם, אַז די געוויינטלעכע וואָס די מענטשהייט האָט באַקומען פֿון דער שריפֿט זינען אַן אַ שיעור גרעסער איידער דער אָנווער. אַן דער קונסט פֿון שרייבן און לייצען וואָלטן מיר הינט געשטאַנען אויף דער מדרגה פֿון אַ וואָסער נעגערשן שבת אין צענטראַל-אַפֿריקע – ניין, נאָך נידעריקער. ווייל מיר וואָלטן אַפֿילו נישט געהאַט לעבן זיך קיין אייראָפּעער, פֿון וועלכע מיר זאָלן קענען עפעס אָפֿלערנען.

אָתיות און בילדער

נישט מיט איין מאָל זינען מענטשן דערגאַנגען צו דעם וואָס עס זעט הינט אויס אַזוי פשוט אַפֿילו בני זעקסיאַריקע קינדער. ווען מיר ווילן אַ קוק טון אויף דער געשיכטע פֿון שריפֿט, קומט אונדז אויס דורכצושפּרייזן פֿיל טויזנטער יאָרן, און מיר שטעלן זיך אָפּ פֿאַרוונדערטע בני די פֿאַר-צייטיקע מענטשן וואָס האָבן אויף די ווענט פֿון זייערע היילן איבערגעלאָזן בילדער, פֿון וועלכע מען ווערט נאָך הינט נישטפֿעל. דאָס זינען בילדער אויסגעקריצטע אויף פֿעלדזן, און זיי דערציילן וועגן אַ געיעג, וועגן אַ טשערעדע וואָס פּאַשעט זיך און דאָס גלייכן. טיילווייז זינען דאָס שוין זיכער אינפֿאַרמירונגען פֿאַר די מענטשן וואָס האָבן שפּעטער געדאַרפֿט קומען אין דער הייל אַרײַן, און אויך פֿאַר קומעדיקע דורות.

מיר זינען הינט צוגעוויינט, אַז שרייבן שרייבט מען מיט אָתיות, און דעריבער לייגט זיך אונדז נישט אויפֿן שכל אין דער ערשטער מינוט, אַז בילדער זינען אויך אַ שריפֿט. אָבער וואָס דען זינען די בילדערביכער, וואָס אונדזערע

קינדער ווערן פֿון זיי פֿאַרכאַפֿט לאַנג איידער זיי קענען
איבערלייענען אָן אַחַת? און צי באַקומען מיר ניט אַ מאָל
פֿון אילוסטרירטע זשורנאַלן פֿונקט אַזאַ אינפֿאַרמאַציע ווי
פֿון לייענען אַ צייטונג? אָדער נעמט אַזאַ זאַך: ווען איר
גייט איבער אַ ניו-יאָרקער גאַס און איר זעט אַ ווייס-רויט=
בלוי קלעצל וואָס דרייט זיך פֿאַר דער טיר פֿון אַ געשעפֿט,
ווייסט איר שוין, אַז דאָ וווינט אַ שערער, אַפֿילו ווען עס
שטייט ניט אָנגעשריבן קיין שום זאַך. דאָס קלעצל וואָס דרייט
זיך האָט איר איבערגעלייענט „שערערייני“. אויף פּויליש
הייסט אַ שערער „פֿריזער“ (דאָס וואָרט שטאַמט פֿון
פֿראַנצויזיש, נאָר דאָס גייט אונדז איצט ניט אָן). טראָגט
אַבער אַריבער דאָס קלעצל פֿון ניו-יאָרק קיין וואַרשע, וועט
קינער דאָס ניט קענען איבערלייענען. אין וואַרשע
ווידער וועט יעדער פּאָליאַק „איבערלייענען“ דאָס וואָרט
„פֿריזער“, אויב ער וועט זען הענגען איבער אַ געשעפֿט
אַ קליינעם מעשענעם בעקן. מיט אַנדערע ווערטער:
דאָס קלעצל אין אַמעריקאַנער ענגליש און דער
מעשענער בעקן אין פּויליש האָבן דעם זעלביקן פּשט
ווי די אָנגעשריבענע ווערטער „באַרבער“ אין ענגליש און
„פֿריזער“ אין פּויליש.

וואָס ווינציקער אַ לאַנד איז שריפֿטיק, אַלץ מער קומט
עס אָן בלייבֿ-ברירה צו בילדער. אין אַ ייִדישן שטעטל ביז דער
מילחמה פֿלעגט אַ שוסטער חיים-טאַדעס זעלטן אַרויס=
שטעלן אַ שילד מיטן אויפֿשריפֿט: „חיים-טאַדעס, שוסטער“.
ער האָט געוואוסט, אַז דער גרעסטער טייל עולם וועט
זיך אויף אַזאַ אויפֿשריפֿט ניט אומקוקן; אַנשטאַט דעם
פֿלעגט ער בעסער אַרויסהענגען אַ שילד מיט אַ שטיוול—דאָס

פֿאַרשטייט יעדערער. און אזוי פֿלעגט אַ שניידער לֶאָזן
אויסמאַלן אויפֿן שילד אַ יונגן-מאַן אַן אויסגעפּוצטן אין
עסיק און אין האָניק; אַ היטל-מאַכער פֿלעגט זיך געבן צו
דערקענען דורך עטלעכע קאַפעלושן; אַ שירעם-מאַכער דורך
אַ שירעם. אין גאַנצן איז דער גאַנג נאָך ביז הינט ניט
בַטל געוואָרן.

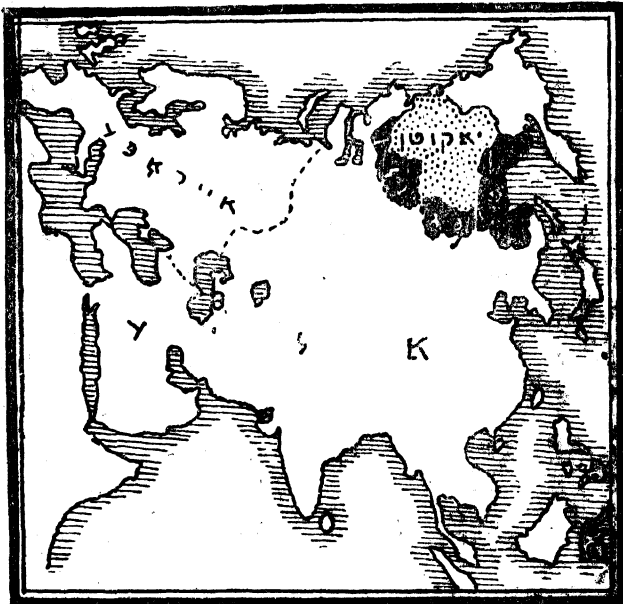
קניפלעכשריפֿט

בילדער זינען אָבער שוין אויך אַ הויכע מדרגה. עס
קען געמאַלט זיין, אַז מענטשן קומען אָן צו נאָך פרימיטי-
ווערע מיטלען און האָבן דערפֿון אויך אַ נוי.

ווען מיר דאַרפֿן פֿאַרגעדענקען עפעס אויף מאָרגן,
מאָכן מיר אַ קניפל אין טיכל; אין גרונט איז דאָס די זעלבע
זאָך ווי אַ נאָטיץ וואָס מיר פֿאַרשריבן אין נאָטיצן-ביכל.
עס שטעקט אין דעם מיסחמא — אזוי זאָגן די פֿאַרשער —
אַ רעשט פֿון אַן אַלטער פֿישוף-צערעמאָניע, ווייל ביי אַ סך
פֿעלקער, אָנהייבנדיק פֿון אַלטן בַבל נאָך, איז פֿאַראַן
אַ גלויבן, אַז דורך פֿאַרבינדן אַ קנופּ קען מען צווינגען
אַ מענטשן צו טון אָדער ניט צו טון עפעס.

אָבער ווען מיר מאָכן דאָס קניפל, ליגט אונדז שוין
ניט אין זינען קיין פֿישוף, מיר לענען נאָר אונטער אונדזער
זיכרון, ווייל מיר האָבן מורא, אַז ווען ניט דער סימן קענען
מיר פֿאַרגעסן. נו, זינען פֿאַראַן פֿעלקער, וואָס די דאָזיקע
קניפלעך זינען זייער איינציקער מין שריפֿט. מענטשן וואָס
זינען געפֿאַרן דורך סיביר דערציילן, אַז ביי די טונגוזן,
די יאַקוטן און אַנדערע דאָרטיקע שבֿטים איז אָנגענומען
צו ציילן מיט דער הילף פֿון שנורן: אויב אַ יאַקוט האָט

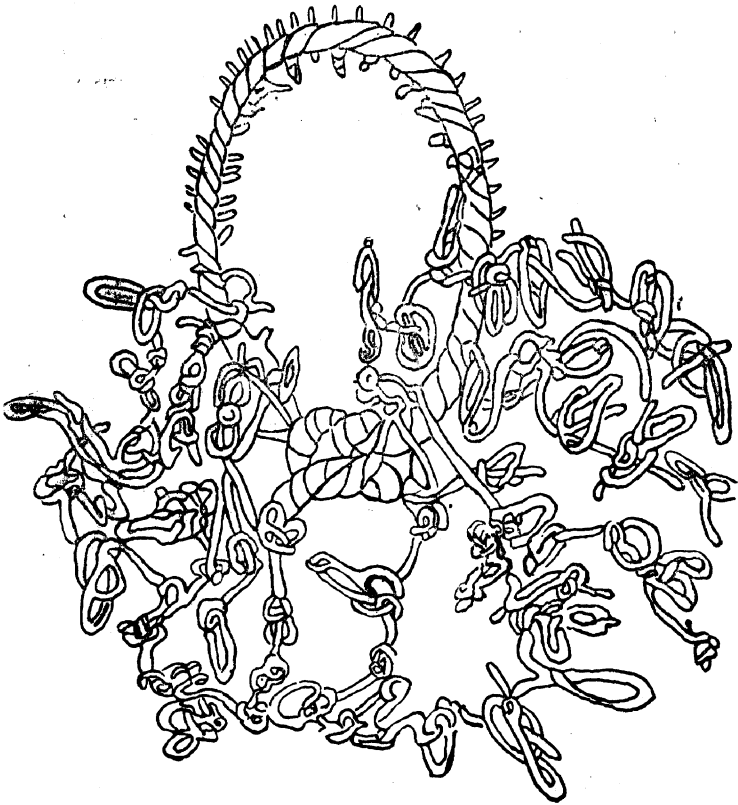
געפֿירט אן אייראָפּעער אויף זײַן שלײטן און האָט נײַט באַלד באַקומען באַצאָלט, מאַכט ער אַ קניפֿל אין אַ ספּעציעלן שױר. בײַ די כײַנעזער דערצײלט מען, אַז אײדער זײ האָבן זײך אויסגעלערנט שרײבן (דאָס הײסט מיט עטלעכע טױזנט יאָר צוריק), האָבן זײ זײך אויך באַנוצט מיט אַזאַ מײן קניפֿלעך-סיסטעם.

געמעס 1

די אנטוויקלטסטע „קניפלעכשריפֿט“ איז באַקאַנט פֿון דער מלוכה פֿון די אינקעס—די אַלטע איינוווינער פֿון פּערו, דרום-אַמעריקע, אײדער די שפּאַניער האָבן פֿאַרכאַפט דאָס לאַנד מיט 400 יאָר צוריק. די געלערנטע, צום גרעסטן טײל אַמעריקאַנער, וואָס האָבן אויסגעפֿאַרשט די שפּורן פֿון דער אַלטער אינקע-קולטור אין פּערו, האָבן דאַרטן געפֿונען

בינטלעך געקניפלטע שנורן, וואָס ווייזן אָן אויף אַ גאַנץ
 קאַמפּליצירטער סיסטעם פֿאַרצייכענונגען. פֿון דעם געמעל 2,
 וואָס מיר גיבן דאָ, קען מען זען, אַז צו איין גרעבערן
 הויפטשנור זיינען צוגעפֿעסטיקט אַ סך דינערע פֿעדעם,

געמעל 2

קירצערע און לענגערע, וואָס זיינען ווידער אַ מאָל אינעם
 געקניפלט און טיילווייז פֿאַרבונדן צווישן אַנאַנד אויך.

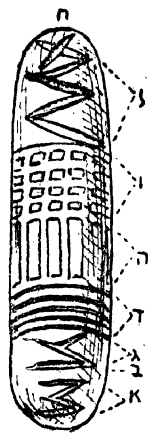
די דאָזיקע דינערע פֿעדעם זינען נאָך דערצו פֿון פֿאַר-
שיידענע קאָלירן: רויט, גרין, בלו, וויס.

בני די אינקעס זינען געווען ספעציעלע באַאָמטע,
וואָס זייער אַרבעט איז געווען צו בינדן און צו ליינען די
קניפלעך. עס וויזט אויס, אַז די גאַנצע סטאַטיסטיק פֿון
דער אינקישער מלוכה — און ס'איז געווען אַ ריכע,
אַ בליענדיקע מלוכה — איז געווען פֿאַרקניפלט אין די
דאָזיקע שוורן. ווען די פֿירער פֿון דער מלוכה האָבן
געדאַרפֿט האָבן סטאַטיסטיק וועגן דער צאָל אינווינער,
וועגן די אָפּגעצאָלטע שטייערן, וועגן דעם סכּום וואָפֿן
אַאָז"וו, האָבן זיי זיך געווענדט צו די קניפלעך-היטער. אויב
אַזאַ „געשניר“ האָט אַ שטייגער געדאַרפֿט ווייזן די אינ-
ווינערשאַפֿט פֿון אַ פּלאַץ, האָט דער ערשטער פֿאָדעם
באַצייכנט די זקנים פֿון זעכציק יאָר און עלטער; אינעם
צווייטן פֿאָדעם האָט מען געמאַכט אַזוי פֿיל קניפלעך,
וויפֿל עס זינען געווען אין דעם פּלאַץ 50 יעריקע, און אַזוי
וויטער, ביז וואָנען מען האָט אין לעצטן פֿאָדעם געמאַכט
אַזוי פֿיל קניפלעך, וויפֿל מען האָט בני דער ציילונג
געפֿונען זייגקינדער.

שלוחים = שטעקלעך

בני פֿאַרשיידענע פּרימטיווע שבתים — איבער הויפט
קענטיק אין אויסטראַליע — זינען פֿאַרשפּרייט שלוחים=
שטעקלעך. אויב עס קומט אויס איבערצושיקן צו עמעצן
אַ ידיעה, גיט מען מיט דעם שליח אַ שטעקל, וואָס
אויף דעם זינען אויסגעשניצט פֿאַרשיידענע פּאַסיקלעך און
פינטעלעך. די געלערנטע האָבן זיך לאַנג געשלאָגן מיט

דער דעה, ווי אזוי אויסצוטוישן די דאזיקע שניצערניען. געווען פֿאַרשערס וואָס האָבן געוואָלט אַרײַנטײַטשן אין דעם אַ ספּעציעלן אַלף-בית. איצטער ווייס מען, אַז דאָס איז אַ סך פשוטער: די פּאַסיקלעך און קניקלעך זײַנען נײַט מער ווי אַן אַנשפּאַר פֿאַרן זיכרון – פּונקט ווי די קניפלעך בײַ די אינקעס. אַט איז למשל אױף געמעל 3 אַ שלוחים-שטעקל וואָס ווערט געבראַכט אין אַ סך ביכער וועגן אויסטראַליע. דאָס שטעקל האָט געטראָגן מיט זיך אַ שלײַח וואָס האָט געדאַרפֿט אַרויס-רופֿן פֿאַרשײדענע מענער פֿון דעם שׁבֿט באַזונדזשי אין קױנסלענד אױף אַ פֿאַר-זאַמלונג. די פֿיר פּאַסיקלעך וואָס זײַנען באַצײכנט מיט אַ באַטייטן בערגלעך זאַמד; ב איז אַן אויסגעטריקנט רײַטשקעלע; ג באַטייט ווייטער בערגלעך. דורך די דריי צײַכנס א, ב, ג איז באַשטימט דער פּלאַץ, וווּ עס געפֿינט זיך דער הױפּטלאַגער פֿון די באַזונדזשיס. די פֿיגורן ד, ה, ו, ז באַצײכענען פֿאַרשײדענע ערטער, וווּ די מענער פֿונעם שׁבֿט וועלן דאַרפֿן פֿאַרבײַגיין אױף זײַער וועג (ז איז אַ טײַך, אָבער נײַט קײן אויסגעטריקנטער). די פֿיגור ח (די צװײ איבערגעצײמטע שטעקלעך) באַצײכנט דעם פּלאַץ, וווּ מען דאַרף זיך אױפֿקלײַבן.

געמעל 3

בשום-אופן טאָר מען דאָס נײַט פֿאַרשײַן אַזױ, אַז ווען דער שלײַח זאָל געווען אָפּגעבן דאָס שטעקל בײַ די מענטשן, צו וועלכע ער איז געקומען, וואָלטן זײ געקענט „איבערלײענען“ די סימנים; ווען איר זעט אַ קניפל

אין מיין נאָזטיכל, קענט איר ניט וויסן, צוליב וואָס איך האָב דאָס קניפל געמאַכט. מערניט דער שליח גופא קען האָבן אַ נוץ פֿון דעם שטעקעלע: קוקנדיק דערויף דערמאָנט ער זיך אין זיין שליחות.

קאַרבן = שטעקלעך

נאָך פשוטער זינען די קאַרבן-שטעקלעך וואָס זינען נאָך ביי היינטיקן טאָג פֿאַרשפּרייט אין אַזיע, אַפֿריקע, אויסטראַליע און זינען ביז ניט לאַנג געווען שטאַרק אַנגענומען אין אַלע לענדער פֿון אייראָפּע אויך.

„קאַרבן“ מיינט: מאַכן אַן אינזשניט מיט אַ מעסער אָדער מיט אַן אַנדער אינסטרומענט; אויב מען האָט גערופֿן די אַלטע רוסישע רובלס קאַרבן, איז דאָס דערפֿאַר, ווייל זייער שמאַלער ברעג האָט געהאַט אַזעלכע אינזשניטן. אין מיטל-עלטער האָט דער שטייער-מאַנער געהאַט פֿאַר איטלעכן שטייער-צאָלער אַ באַזונדער שטעקל, און ביי יעדער באַ-צאָל פֿלעגט דער אינוועמער מאַכן אַ נייעם אינזשניט אין דעם שטעקל. מען זאָגט, אַז אין ענגלאַנד האָט מען זיך נאָך ביז אין 19טן יאָרהונדערט אַריין אַזוי נוהג געווען, הגם מען האָט שוין לאַנג געקענט שרייבן; ווייל אין ענגלאַנד האָט מען פֿינט צו ברעכן טראַדיציעס.

אין באַציונגען צווישן פריוואַטע מענטשן האָט מען דאָס קאַרבן-שטעקל אויסגעפֿאַרטיקט אַ ביסל אַנדערש. אויב אַ פּויער האָט למשל אין אַ שענק געמאַכט זינע שניעפּסלעך אויף באַרג, האָט דער בעל-הבית גענומען אַ שפענדל, געשפּאַלטן דאָס אין צווייען און דערנאָך יעטווידער מאַל ביים אינזשנידן די קאַרבן צונויפֿגעלייגט ביידע

העלפֿטן פֿון דעם שפענדל צוזאַמען. דער בעל-חוב איז געווען מחויב צו צאָלן מערניט פֿאַר יענע קאַרבן וואָס זינען געווען אין ביידע העלפֿטן; ווייל אויב דאָס קאַרבן=שטעקל זאָל געווען בלייבן ביים שענקער, וואָלט ער דאָך געווען געקענט דאָרטן אינקאַרבן שנעפֿסלעך וואָס דער פויער האָט קיין מאָל אין האַלדז ניט געהאַט.

טאַטוירונג

אַן אַנצוהערעניש אויף שריפֿט קען מען זען אויך אין דעם מנהג פֿון טאַטוירן, וואָס מיר געפינען ביי פֿאַר=שיידענע. פרימיטיווע פֿעלקער און אויך ביי מאַטראָסן, אונטערוועלט=מענטשן אַזווי אין איראַפּע און אַמעריקע. אָפֿט מאָל קריצט מען זיך אויס פֿאַרשיידענע פֿיגורן אָדער סימנים אויף דער הויט טאַקע בלויז צוליב באַפּוזונג. אָבער גענוג אָפֿט באַצייכנט די דאָזיקע „הויטשריפֿט“ די צוגעהע=ריקייט צו אַ געוויסן שבֿט אָדער דעם מענטשנס ייחוס אין דעם שבֿט גופּא. די טאַטוירונגען זינען הייסט עס אַן ערך דאָס אייגענע וואָס די „ציוויליזירטע“ פֿעלקער דריקן אויס דורך מעדאַלן און אָרדנס, דורך עפּאָלעטן אָדער דורך בענדלעך.

ביי טייל אינדיאַנער שבֿטים אין צפֿון=אַמעריקע איז געווען אַנגענומען איבערצושיקן ידיעות דורך אַ ספּעציעלן סאָרט גאַרטלעך פֿון מויער=קעפלעך. די דאָזיקע גאַרטלעך רופֿן זיך וואַמפּום=גאַרטלעך, וואָרעם אויף דער שפּראַך פֿון דעם שבֿט איראַקעזער הייסט אַ מויער=קעפל וואַמפּום. דאָס געמעל וואָס מיר גיבן דאָ וויזט, ווי אזוי אַזאַ גאַרטל האָט אויסגעזען. ער באַשטייט פֿון עטלעכע

געמעל 4

שנורן פֿאַרשיידן-קאָליריקע מויער-קעפלעך און פּאַטשערקעס.
לכתחילה זינען אַזעלכע שנורן געווען בלויז אַ מיין צירונג.
נאָר ביי די שבטים פֿון די איראַקעזער, אַלגאַנקין און
אַנדערע האָט דער וויסער קאָליר צו ביסלעך באַקומען
דעם באַטייט פֿון גליק, געזונט, שלום; רויט איז געוואָרן
אַן אַנווייז אויף מילחמה; שוואַרץ – אויף סכנה אָדער
פֿינדשאַפֿט; בכלל טונקל – אויף ניט קיין אַנגעלייגטער
זאָך (פונקט אַזוי ווי אַן אַבֿל ביי אונדז טוט זיך אַן אין
טונקעלע מלבושים). ווי באַלד אַזוי, האָט שוין דאָס צושיקן
אַ שנור רויטע פּערל אַ שטייגער באַקומען דעם באַטייט,
אַז די צושיקער גייען אַרויס אויף מילחמה. דערנאָך זינען
די פֿיגורן געוואָרן נאָך קאָמפּליצירטער.

דעם וואַמפּום-גאַרטל וואָס ווערט געוויזן דאָ אויפֿן
געמעל האָבן אין יאָר 1682 די איראַקעזער איבערגעגעבן
צו וויליאַם פענ'ען, דעם גרינדער פֿון דעם שטאַט פענסיל-
וואַניע. דער גאַרטל איז אַ וויסער; צוויי שוואַרצע פֿיגורן
דריקן זיך די הענט פֿאַר אַ סמן פֿון גוטפֿרינדשאַפֿט. די
אינדיאַנער האָבן געבראַכט פענ'ען דעם גאַרטל אויף צו
פֿאַרפֿעסטיקן דעם בונד וואָס זיי האָבן יעמאַלט אָפּגעשלאָסן
מיט אים

II געדאנקען=שריפט

אזוי ווי א בילדערבוך פֿאַר קינדער

די אלע מינים אַנשפּאַרן פֿאַרן זיכרון און אַנזאָגונגען-
שלוּחים=שטעקלעך, קאַרבן=שטעקלעך, קניפלעכשנורן,
וואַמפּום=גאַרטלעך-קען מען אַבער ניט אַנרוֹפֿן שריפט ממש.
דאָס זינען מיטלען וואָס האָבן פֿיל=ווייניק די זעלביקע
פֿונקציע ווי שריפט, ניט מער.

אַנדערש איז מיט בילדער. דאָ זינען מיר שוין אויפֿן
גלייכן וועג צו אונדזער הינטיקער שריפט. אַבער גענוג
ווייט איז נאָך דער וועג פֿון דאַנען אויך.

וואָס איז דער בולסטער סימן פֿון אונדזער הינטיקן
שרייבן? אַז יעדער איינער וואָס קען נאָר לייענען לייענט
איבער דאָס אַנגעשריבענע פּונקט ווי דער צווייטער. ווען
איך זאָג „מיר דוכט זיך“, קען איך דאָס זעלביקע איבער=
געבן אויף פֿאַרשיידענע אַנדערע אופֿנים אויך. איך וואָלט
געקענט זאָגן: „מיר וויזט אויס“, אָדער „עס קען זיין“,
אָדער „עס קען געמאָלט זיין“, אָדער „אפֿשר“, אָדער ווי
עס איז אַנדערש. האָב איך אַבער איין מאָל אַנגעשריבן
„מיר דוכט זיך“, וועט יעדערער וואָס לייענט ייִדיש איבער=
לייענען דאָס דווקא אזוי, מיט די זעלבע ווערטער. אַנדערש
איז מיט בילדער, אַפֿילו ווען זיי זינען טאַקע אויסן איבער=
צוגעבן עפּעס אַ ידעאָ.

מיר דאַרפֿן זיך דאָס פֿאַרשטעלן עלעהיי אַ קינד קוקט
אַרײַן אין אַ ביכל מיט בילדער, וואָס צו זיי איז קיין שום
שעקסט ניטאָ. אויפֿן בילד איז אויסגעמאָלט אַ פֿרוי וואָס גייט,

א מיידעלע וואָס שפּילט זיך מיט אַ ליאַלקע, אַ פּייגעלע
 אין שטינג און אַ הינטל וואָס שפּרינגט אום. בעט דעם
 פּינפּיאַריקן עליק, ער זאָל אייך דערציילן, וואָס אויפֿן בילד
 טוט זיך, וועט איר באַקומען דעם ענטפֿער אין גאַנץ פֿאַר-
 שיידענע נוסחאות. איין מאָל קען דאָס קינד אָנהייבן דערציילן
 פֿון דער ליאַלקע, אַ צווייט מאָל פֿון דעם הינטל, אַ דריט
 מאָל פֿון דער מאַמען וואָס גייט — עס ווענדט זיך אין דעם,
 וואָס עס ציט גראָד צו דעם קינדס אינטערעס. מיט אַנדערע
 ווערטער — דאָס בילד, אָדער די עטלעכע בילדער, גיבן
 איבער בלוז אַ געדאַנק אין אַלגעמיין, ניט קיין באַשטימטע
 צאָל באַשטימטע ווערטער, ווי אונדזער שריפֿט.

געדאַנקען = שריפֿט אין אַמעריקע

אין דעם ביוראָ פֿאַר עטנאָלאָגיע אין וואַשינגטאָן,
 וווּ גרויסע געלערנטע פֿאַרנעמען זיך מיט פֿאַרשן די קולטור
 פֿון די אינדיאַנער, זינען אויפֿגעקליבן אַ סך מוסטערס פֿון
 בילדערשריפֿט. לאַמיר נעמען למשל דעם אינדיאַנער בריוו
 וואָס איז אַפּגעקאָפּירט אויף געמעל 5. דאָס איז אַ בריוו

געמעל 5

פֿון 19טן יאָרהונדערט, וואָס עס שרײַבט אַ פֿאַטער צו זײַן
ווייט אוועקגעפֿאַרענעם זון. דער פֿאַטער האָט אַ נאָמען
וואָס וואָלט זיך געלאָזט אויף ייִדיש איבערזעצן מיט די
ווערטער: „שילדקרויט וואָס גייט נאָך זײַן ווייב“; דער זון
הייסט אַ סך פשוטער: „קליינמאַן“.

איצטער קוקט זיך אַינן אין בריוו. לינקס איז אויס-
געמאַלט אַ מאַן און איבער זײַן קאַפּ צוויי שילדקרויטן,
וואָס איינער גייט נאָך דעם צווייטן; פֿאַרשטייען מיר, אַז
דאָס איז דער פֿאַטער, „שילדקרויט וואָס גייט נאָך זײַן
ווייב“. דער מאַן רעכטס איז דער זון, „קליינמאַן“; מיר
פֿאַרשטייען דאָס פֿון דעם וואָס איבער דעם דאָזיקן מאַנס
קאַפּ שוועבט אַ קליין מענטשעלע. איצט ווייטער. פֿון דעם
פֿאַטערס מויל גייען אַרויס ליניעס צום זון, וואָס דאַרפֿן
באַטייטן בערך: „קום צו מיר“. דאָס קליינע מענטשעלע
וואָס מיר זעען לעבן דעם זונס האַנט איז טאַקע ווידער
אַ מאַן דער „קליינמאַן“ וואָס לאָזט זיך גיין צום פֿאַטער.
נאָר בכדי דער זון זאָל קענען מאַכן די ווייטע נסיעה, שיקט
אים דער פֿאַטער 53 דאָלאַר, וואָס זיי זינען אָפּגעמאַלט
דורך די 53 קניקעלעך רעכטס פֿון דעם פֿאַטערס קאַפּ;
דאָס געלט איז טאַקע אָנגעקומען דעם זון דורך דער פֿאַסט
פֿאַר איינס מיטן בריוו.

אַ פֿאַקט איז, אַז דער זון האָט דעם געדאַנק פֿון
„בריוו“ זייער גוט פֿאַרשטאַנען, אָבער קיין באַשטימטער
ווערטער-נוסח איז מיט דעם בילד נישט פֿאַרבונדן. דער
טעקסט האָט געקענט זײַן פֿאַרמולירט אויף גאַנץ פֿאַר-
שיידענע אופֿנים. אַ שטייגער:

„משן טשערער זון קלינמאן, קום באלד צו פאָרן. איך שיק דיר 53 דאלאר אויף הוצאות. פון מיר דפן פאָטער שילדקרויט האָס גייט נאָך זפן חשב.“

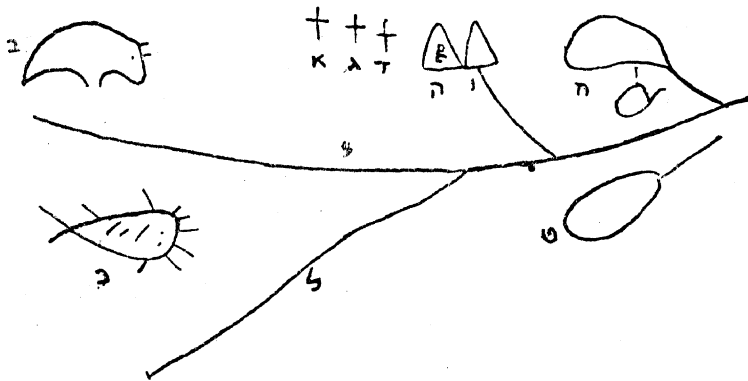
אָדער:

„דעם בריה שרפבט צו קלינמאנען זפן פאָטער שילדקרויט האָס גייט נאָך זפן חשב, און ער היסט אים באלד קומען אהיים. אויף הוצאות באקומסטו מיט דער פאָסט 53 דאלאר.“

אָדער:

„קלינמאן ו די מינוט קום צו פאָרן, הי נאָר עס העלן דיר אַנקומען די 53 דאלאר! שילדקרויט האָס גייט נאָך זפן חשב.“

אויב איר האָט השק, קענט איר צוקלערן נאָך פאָר= שיידענע אַנדערע טעקסטן, וואָס אַלע זאָלן האָבן אין זיך דעם זעלבן געדאַנק.

געמעל 6

אן אַנדער אינהאַלט האָט דער בריוו פֿונעם שבת
אדזשיבוויי לעבן די גרויסע אָזערעס: גיט אַ קוק אויף
געמעל 6. דאָס איז אַ ליבעריוו פֿון אַ מיידל וואָס
פֿאַרבעט איר געליבטן צו זיך אין געצעלט. די געליבטע א
שטאַמט אָפּ פֿונעם טאָטעם¹ בער (ב); זי און אירע ביידע
פֿריינדינס, ג און ד, זינען קריסטינס, וואָס דאָס ווערט
באַצייכנט דורך צלמעך. די שרייבערין ווינט אין דעם
וויגוואם (געצעלט) ה; איר האַנט אינעווייניק ווייזט אַן
אויף דער פֿאַרבעטונג. די פֿריינדינס ווינען אין דעם צווייטן
געצעלט (ו). פֿון ביידע געצעלטן פֿירט אַ וועג צום הויפט=
וועג ז; פֿון ביידע זייטן וועג געפֿינען זיך די אָזערעס ח
און ט. דער יונגער=מאַן, צו וועמען דער בריוו איז
אַדרעסירט, געהער צו דעם טאָטעם פֿיש (כ), און ער
דאַרף קומען מיטן וועג ל.

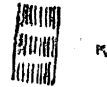
געוויינטלעך, מען קען שרייבן מיט אַזוינע בילדער ניט
נאָר בריוו, נאָר אויך אַנדערע מיני דאָקומענטן, און מיר
זעען טאַקע, אַז ביי די אינדיאַנישע פֿעלקערלעך פֿון צפֿון=
אַמעריקע האָט מען דעם מיטל שטאַרק געניצט.

באווסט זינען למשל די אַזוי גערופֿענע „ווינטער=
ציילונגען“ פֿון דעם אינדיאַנער שבת דאָקאָטאַ. דאָס איז
אַ מיין פֿינקס פֿון דעם שבת. מען האָט עס אָנגעהויבן
„שרייבן“ אין יאָר 1800 און איבערגעריסן אין 1871. אַלע
יאָר פֿלעגן זיך צונויפֿקלייבן די מאַנצבילן פֿונעם שבת און
אַפּמאַכן צווישן זיך, וואָס עס איז געווען דאָס וויכטיקסטע
געשעעניש פֿון דעם יאָר. דערנאָך פֿלעגט מען דעם צייכן

¹ טאָטעם רופֿט זיך אַ נאַטורזאָך (דאָס רייב אַ בעל-חַי), וואָס
פֿון איר פֿירט אַ גרופֿע מענטשן אַרויס איר אָפּשטאַם.

פֿון דעם יאָר אויסשניצן און אויסמאַלן אויף דער פֿעל פֿון אַ בופֿלאַקס. די יאָרן ווערן גערעכנט ביי די דאַקאַטאַ לויט ווינטערן, דעריבער האָבן זייערע קראַניקעס באַקומען דעם נאָמען „ווינטער=ציילונגען“. די צייכענונגען וואָס מיר האָבן אַרײַנגענומען אין געמעל 7 זײַנען דער טײַטש:

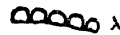
א. 30 דאַקאַטאַ=לײַט זײַנען דערהרגעט געוואָרן פֿון אַן אַנדער אינדיאַנער שִׁבֿט (דער פֿאַקט האָט געטראָפֿן אין ווינטער 1800–1801).

ב. מען האָט געבראַכט אין די פֿרעריעס באַשלאַגענע פֿערד (ווינטער 1802–1803).

ג. אַ פֿאַרפֿלייצונג פֿון דעם טײַך מיזורי האָט אומגעבראַכט אַ סך דאַקאַטאַ=לײַט; דאָס איז אויסגעדריקט געוואָרן דורך די קעפּ פֿון די דערטרונקענע, וואָס שטאַרצן אַרויס פֿון וואַסער (ווינטער 1825–1826).

ד. דער ערשטער ווינטער קאַלאָניסט שטעלט אויף אַ הויז אין דאַקאַטאַ=לאַנד (ווינטער 1828–1829).

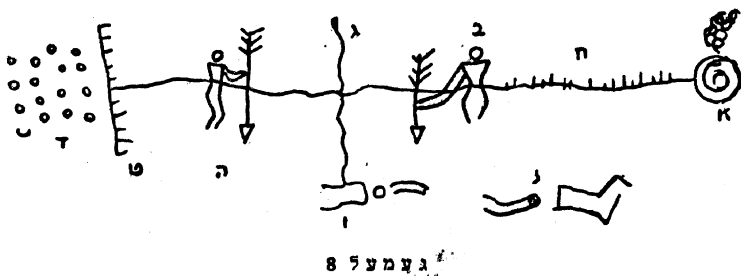
ה. הענדלערס ברענגען די ערשטע וואַלענע קאַלדרעס (ווינטער 1853–1854).

*

אַזוי ווי די אַלע אויסגערעכנטע בילדער דאַרפֿן איבערגעבן ניט קיין באַשטימטע ווערטער, נאָר מערניט באַשטימטע געדאַנקען, קען מען דעם גאַנג פֿון לאַזן וויסן אַנרופֿן מיטן נאָמען געדאַנקען=שריפֿט. די אַמערי=קאַנער פֿאַרשער האָבן דערויף דעם נאָמען „קעקיוויץ“;

דאָס איז אַ וואָרט וואָס איז גענומען ביים אינדיאַנער שבת
 אַדזשיבוויי, וואָס פֿון זײַן לשון טאַקע נעמט זיך דאָס
 וואָרט „טאַטעם“ אויך.

אַט איז נאָך אַ דוגמא פֿון געדאַנקען=שריפֿט, אויך
 פֿון דעם זעלבן שבת.

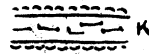
עס ווערט דאָ אויסגעמאַלט דער מילחמה=צוג פֿון די
 אַדזשיבוויי=אינדיאַנער קעגן דעם שבת סו. א איז דער
 לאַגעראַפּלאַץ פֿון די אַדזשיבוויי=לײַט, ב איז זייער הויפט=
 מאַן. ביים טײַך ג זײַנען זײ אָנגעפֿאַלן אויף די געצעלטן
 ד פֿון די סו=לײַט, וואָס זייער הויפטמאַן איז ה. די אַדזשיבוויי
 האָבן פֿאַרלוירן איין טויטן (ו); בײַ איינעם פֿון די שונאים
 האָבן זײ אָפּגעהאַקט אַ האַנט (ז) און געבראַכט זי אַהיים
 פֿאַר אַ טראַפֿע, אַ צײַכן פֿון זיג. די לײַט ח באַצײכנט
 דעם וועג, ט איז אַ פּרעריע מיט אַ פֿאַר בײַמער לעבן
 די געצעלטן.

מען דאַרף אָבער כסדר האָבן אין זײַנען, אַז די אַלע
 פֿאַרמען אין דער אַנטוויקלונג פֿון שריפֿט זײַנען ניט
 באַגרענעצט דווקא מיט איין שבת און אַפֿילו ניט מיט
 איין ראַסע אָדער מיט איין וועלטטייל.

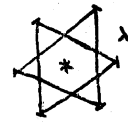
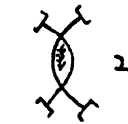
כמעט דאָס אייגענע אין אַפֿריקע

אַט געפֿינען מיר אויף טויזנטער קילאָמעטערס ווייט פֿון די אינדיאַנער, אין צענטראַל-אַפֿריקע, ביז אַ נעגערושן שבת אין ניגעריע אַ מין בילדערשריפט - „נזיבידי“ שריפט רופֿט מען דאָס - וואָס דינט אויך אויף אויס-צודריקן גאַנצע געדאַנקען. איטלעכע צייכענונג איז אַזוי ווי אַ סימבאָל פֿון אַ געוויסן באַגריף.

מיר זעען מוסטערס פֿון דער נזיבידי-שריפט אויף געמעל נומער 9.

די פֿיגור א ווייזט אַ גאַס מיט מענטשן. ב מאָלט אויס אַ פּאַר-פּאַלק; זיי געהערן צו אַ ספּעציעלן בונד, וואָס זיין סימן איז די פֿעדער אין מיטן. די פֿיגור ג באַצייכנט הייסע ליבע צווישן מאַן און ווייב; דער שטערן אין דעם מגן-דוויד איז אַ סימן אויף אַ געטרני האַרץ. די פֿיגור ד סימבאָליזירט די רייז פֿון צוויי עדות וואָס גייען זיך פֿונאַנדער; ביידע קענען ניט זיין גערעכט-איינער רעדט גלייך, דער אַנדערער קרום.

געמעל 9

III זאצנשריפֿט

אין אמעריקע

בני דעם אַקערשט דערמאָנטן אינדיאַנער שבֿט אַדזשיבוויי איז אָבער אַחוץ דעם געדאַנקען=שריפֿט, דעם „קעקיווין“, פֿאַראַן נאָך אַן אַנדער סאַרט בילדער, וואָס זיי טראָגן דעם נאָמען „קעקינאָווין“. דאָס איז שוין אַ העכערער מין שריפֿט. ער קומט צו נעענטער צו אונדזער גאַנג אין שרייבן. מיר וואָלטן געקאָנט דעם „קעקינאָווין“ אַנרופֿן זאצנשריפֿט.

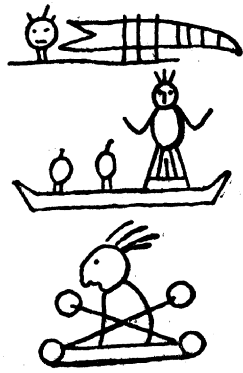
מיר קענען זיך דאָס קלאָר מאַכן, אויב מיר וועלן ווידער אַ מאָל אָפֿלערנען פֿון אונדזערע קינדער. ווען מיר גיבן אונדזער פֿינפֿיאַריקן קינד אין האַנט אַריין אַ בילדער=בוך, וווּ עס זינען צוגעדרוקט געוויסע פֿערזן אויך, און מיר לייצען עטלעכע מאָל איבער פֿאַר אים די פֿערזן, וועלן מיר זיך גאַנץ גיך כאַפֿן, אַז בלעטערנדיק דאָס ביכל זאָגט דאָס קינד די פֿערזן וואָרט בני וואָרט, אַזוי ווי זיי שטייען אין בוך. דאָס קינד האָט דערבני די אילווייע, אַז ס'לייענט; אין דער אמתן זאָגט עס די פֿערזן אויף אויס=ווייניק, ווייל בני אים אין זיכרון איז יעטווידער בילד צונויפֿגעקניפט מיט אַ באַשטימטער קאָמבינאַציע ווערטער, מיט אַ באַשטימטן זאָך.

פֿונקט דאָס אייגענע זעען מיר בני פֿאַרשיידענע אינדיאַנער שבֿטים. פֿשוטע מענטשן פֿונעם שבֿט שרייבן „קעקיווין“, דאָס הייסט בילדער וואָס דריקן אויס עפעס אַ געדאַנק, נאָר קיין פֿעסטער ווערטער=נוסח איז דערמיט ניט

פֿאַרבונדן. די כּוהנים אָדער כּישוף-מאַכערס האָבן אַן אַנדער סאַרט בילדערשריפֿט: קוקנדיק אויף זייערע בילדער דערמאָנען זיי זיך אַ באַשטימטן, פֿעסטן טעקסט פֿון אַ זאַץ.

פֿאַר אַ משלֿ לאַמיר ברענגען אַ געזאַנג וואָס האָט זיך אויפֿגעהיט ביים אינדיאַנער שבֿט דעלעווערן, פֿון וועלכן עס זינען נאָך ביזן הינטיקן טאַג איבערגעבליבן אַ מאָן 800 אין דעם שטאַט אַקלאַהאַמאַ. ביי זיי האָבן זיך אויפֿגעהיט קראַניקעס פֿון זייער געשיכטע נאָך פֿון דער צייט איידער קאַלומבוס איז געקומען קיין אַמעריקע. אין דעם דאָזיקן לידער-פּינגס ווערט דערציילט וועגן באַשאַפֿן די וועלט און וועגן דעם גרויסן מבול, דערנאָך קומט די געשיכטע פֿונעם שבֿט. די בילדער זינען אויסגעמאַלט אויף פֿינף בלעטער בערעזענע קאַרע, און קוקנדיק אויף די בילדער דערמאָנען זיך די דעלעווערן=

פֿירער דאָס גאַנצע ליד, וואָרט ביי וואָרט און מיטן געהעריקן ניגון. פֿון די עלטערע לייט נעמען דאָס איבער די קינדער. די דריי פֿיגורן וואָס מיר ברענגען דאָ אויף געמעל 10 ווייזן דעם אָנהייב פֿון דער מבול-געשיכטע: ס'האַט אַ פֿלייץ געטון דאָס גרויסע געוויסער; ריזיקע פֿיש פֿרעסן מענטשן; די לִבֿנה-פֿרוי ראַטעוועט מענטשן אויף איר שיפֿל.

געמעל 10

דער אָנהייב פֿון דער סטראַפֿע „לייענט זיך“ אזוי:
 „אַמאַנגאַמעק מאַקדאַפּאַנעק אַלענדיוועק מע-
 ציפּאַנעק.“ וויטער ציטירן דעם טעקסט לוינט ניט, ווייל
 מיסחמא קענען ניט אַלע ליינער דעלעוועריש. לאַמיר

גלייבן אויפן וואָרט דעם אויספֿאַרשער, אַז דאָס מיינט בערך:
 די גרויסע פֿיש — וואָס זייער צאָל איז געווען גרויס —
 עטלעכע — האָבן זיי אויפֿגעגעסן.

דאָמיר זיך נאָך איינקוקן אין אַ „צויבערבילד“ בני די
 אַקערשט דערמאָנטע אַדזשיבווייס:

א. פֿייערדיק איז דאָס וואָס איך האָב דיר געגעבן
 (אַנגעצייכנט אַ כלי, פֿון וועלכער עס גייט אַ פֿלאַם).

געמעל 11

ב. ער וואָקסט, דער בוים (אַנגעצייכנט אַ כוהנים־
 געצעלט, מיט ביימער בני די זייטן).

ג. איך דעק די ערד מיט מיין לענג (אַנגעצייכנט:
 צוויי שלאַנגען).

אַט אַזוינע בילדער רופֿן עס די אַדזשיבווייס „קעקינאָוין“,
 און מיר האָבן עס אָנגערופֿן מיטן נאָמען זאַצנשריפֿט.

כמעט דאָס אייגענע אין אַפֿריקע

אין צענטראַל-אַפֿריקע געפֿינען מיר אַן ענלעכע זאַצנ-
 שריפֿט ביים נעגערישן שבֿט עווע. אויף געמעל 12 זעען
 מיר צוויי שפּריכווערטער פֿון די עווע. א ווייזט אַ נאָדל
 און אַ טוך אין פּאַסן. דער פּשט איז: אַ נאָדל גייט אַ גרויס
 טוך, דאָס הייסט: אַ קליינס קען אויפֿטון גרויסע זאַכן; פֿון
 קליינע סיבות קענען אַרויסקומען גרויסע רעזולטאַטן.

ב וויזט צוויי קעגענערס מיט פֿילדן-בויגנס. דער פֿשט
 איז: ווען צוויי קריגן זיך, מוז איינער פֿון זיי נאָכגעבן.

געמעל 12

פֿון אַזעלכע צייכענונגען, וואָס זיי זינען אַסאַצירט¹
 מיט אַ פֿעסטער גרופּע ווערטער, מיט אַ באַשטימטן
 זאַץ, איז שוין גאַנץ נאָענט צו בילדער, וואָס איטלעכס
 פֿון זיי באַצייכנט דווקא איין באַשטימט וואָרט.

דאָ וועלן מיר זיך אַפּשטעלן פֿריער פֿאַר אַלץ אויף
 דער שריפֿט פֿון די כינעזער.

¹ אַסאַצירט הייסט: פֿאַרבונדן.

IV כינעזישע ווערטערשריפט

כינעזער האָבן ניט קיין אותיות

עס זינען פֿאַראַן געלערנטע וואָס האַלטן, אַז דאָס ערשטע לאַנד, וווּ מענטשן האָבן בכלל גענומען שרייבן, איז געווען עגיפטן. און אויב אַפֿילו ניט, איז אויך זיכער, אַז על-כל-פנים פֿריער פֿאַר די כינעזער האָבן די עגיפטער געשריבן. מיר וועלן אָבער אָנהייבן אונדזער איבערבליק דווקא פֿון די כינעזער; שפעטער, ווען מיר וועלן צוקומען צו דער עגיפטישער שריפט, וועלן קלאַר ווערן דריי טעמים, פֿאַר וואָס מיר האָבן אויסגעקליבן דווקא דעם אַ סדר.

די ריכע כינעזישע קולטור האָט פֿון לאַנג אַן אַרויס-גערופֿן אַ גרויסן אינטערעס בני די פֿאַרשערס. עס איז טאַקע קיין קלייניקייט ניט: אַ פֿאַלק פֿון 400 מיליאָן מענטשן און פֿאַרמאָגט אַפֿשר די עלטסטע ציוויליזאַציע אויף דער וועלט פֿון אַלע ציוויליזאַציעס וואָס האָבן זיך ביז הינטיקן טאַג אויפֿגעהיט. און אַזוי איז מיט דער כינעזישער שפראַך און שריפט אויך.

בני די כינעזער איז פֿאַראַן אַ מסורה (און אַנדערע פֿאַרשערס האַלטן, אַז דאָס לאַזט זיך הערן), אַז גאַר פֿאַר צייטנס האָבן זיי אויך געהאַט אַ מיין קניפלעכשריפט. אָבער די צייכנס, מיט וועלכע מען שרייבט אין כינע הינט, זינען שוין אַלט איבער 4000 יאָר. זייער אויסזען האָט זיך געביטן, ווי מיר וועלן זיך באַלד איבערצייגן; אָבער דער גאַנצער גאַנג אין שרייבן איז געבליבן דער זעלבער. דאָס מיינט צו זאָגן, אַז מיט די זעלביקע אותיות וואָס מען האָט

געשריבן יעמאלט זינען די כינעזער נאך הינט אין שטאנד אויסצודריקן אלע קאמפליצירטע באגריפן פון אונדזער מאדערנער קולטור.

עס איז א באוויסטער פאקט, אז כינעזער שרייבן ניט אזוי ווי מיר. ווען מיר דארפן אנשרייבן דאס ווארט „קינד“, שרייבן מיר א „ק“, מיט א „י“, מיט א „נ“, מיט א „ד“. אויף וואס איז געבויט אזא שרייבן? מיר האבן צעלייגט דאס גערעדטע ווארט „קינד“ אויף זינע קלאנגען און דערנאך באצייכנט יעדער קלאנג מיט דעם אות וואס איז פאר אים אנגענומען. דעם ענגלענדער קומט אויס שווערער צו „ספעלן“ זיין ווארט „טשילד“ (קינד); ער מוז זיך אויסלערנען אויסצולייגן יעדער ווארט באזונדער, אַניט וועט ער ניט וויסן, אַז „טשילד“ (child) שרייבט זיך „סי (c), אייטש (h), איי (i), על (l), די (d)“. אָבער פֿאַרט גיט דער ענגלענדער אויך איבער זינע ווערטער אויפֿן פּאַפּיר דורך אותיות. אין כינעזיש איז גאָר דער מ?ן אותיות ניטאָ. דאָרטן ווערט אַ גאַנץ וואָרט אויסגעלייגט מיט איין צייכן, ווי מען קאָן זען פֿון די פֿאַר פֿיגורן אויפֿן געמעל 13.

פֿיגור א לייענט זיך „קינד“ (כינעזיש „צו“); פֿיגור ב לייענט זיך „בוים“ (כינעזיש „מו“); פֿיגור ג לייענט זיך „רעגן“ (כינעזיש „יי“).

איר כאַפּט זיך געוויס, אַז אַלע דריי כינעזישע ווערטער: „צו“, „מו“, „יי“ זינען איינטראַפּיקע ווערטער. דאָס איז ניט קיין צופֿאַרזאָך; אַלע כינעזישע ווערטער, אָן אַן אויסנאַם, באַשטייען ניט מער ווי פֿון איין טראַף.

א
子
קינד
ב
木
בוים

γ
雨
רעגן
געמעל 13

עס איז קלאָר, אַז אויב פֿאַר איטלעכן וואָרט דאַרף מען האָבן אַ באַזונדער צייכן, דאַרפֿן זײַן אין דער שריפֿט אַזוי פֿיל צייכנס, וויפֿל אין דער שפראַך זײַנען דאָ ווערטער. אַזוי איז דאָס טאַקע אין כינעזיש. אָבער ווייט ניט איטלעכער כינעזער קען די קנאַפע 50,000 צייכנס וואָס שטייען אין דעם גרויסן ווערטערבוך. מיטלמעסיקע בילדונג אין כינע באַנוגט זיך מיט אַ וואָסערע דרייַ ביז פֿינף טויזנט צייכנס, און עס זײַנען פֿאַראַן נאָר געציילטע מענטשן וואָס האָבן טאַקע צו טון מיטן גאַנצן פֿופֿציק=טויזטיקן ווערטער=אָצר.

פֿון וואַנען האָט זיך גענומען אַזאַ גוואַלדיק גרויסע צאָל פֿאַרשיידענע שריפֿטצייכנס? און צי זײַנען אַלע צייכנס פֿון איין מין? לאָמיר הערן.

צייכנס וואָס זײַנען אַ מאַל געווען בילדער

די דרייַ צייכנס פֿאַר „קינד“, „בוים“ און „רעגן“, וואָס מיר האָבן אַקערשט געזען, זײַנען בעצם בילדער פֿון אַ קינד, אַ בוים, אַ רעגן. עס גלייבט זיך דאָס ניט, ווען מיר גיבן נאָך אַ מאַל אַ קוק אויף די דרייַ פֿיגורן וואָס זײַנען געווען געדרוקט אויף געמעל 13 און זײַנען איבערגעחזרט אין דער אונטערשטער שורה פֿון געמעל 14. עס גלייבט זיך ניט, אָבער עס איז פֿאַרט אַזוי.

אויף צו פֿאַרשטיין דאָס דאַרף מען נעמען אין אַכט, אַז די צייכנס, ווי זיי ווערן געשריבן הינט, זײַנען שוין ניט דאָס וואָס אַ מאַל; זיי זײַנען שוין שטאַרק פֿאַראיינפֿאַכט און געקירצט. לאָמיר זיך אָבער איינקוקן אין דער

			אלטע פֿאַרם
			הײַנטיקע פֿאַרם

קינד בוים רעגן

געמעל 14

אייבערשטער שורה פֿון געמעל 14; דאָרטן געפֿינען מיר די זעלבע צייכנס, ווי זיי זינען געשריבן געוואָרן מיט פֿיל הונדערטער יאָרן צוריק. און דאָ זעען מיר שוין קלאָר, ווי אזוי די צייכנס „קינד“, „בוים“, „רעגן“ זינען אויסגעוואַקסן פֿון בילדער. דאָס קינד איז לכתחילה געווען אויסגעמאָלט ווי אַ מין ניט-אַנטוויקלט באַשעפֿעניש מיט אַ גרויסן קאָפּ; דער בוים אין דער פֿאַרצייטיקער צייכענונג האָט אויבן צווייגן און אונטן וואַרצלען; דער רעגן איז אין דער אַלטער שריפֿט אָפּגעמאָלט מעשה הימל, פֿון וואַנען ס'קאָפען טראָפּנס. אויף געמעל 15 זינען געגעבן נאָך עטלעכע אַזעלכע מאַדערנע צייכנס און די אַלטע אויף צוצוגלייכן; קוקט פֿריער די אייבערשטע שורה, דערנאָך די אונטערשטע.

			אלטע פֿאַרם
			הײַנטיקע פֿאַרם

פֿיש טיר פֿיגל

געמעל 15

דעם פֿיש קען מען אין דער אַלטער שריפֿטפֿאַרם דערקענען גאַנץ קלאָר. אַ טיר ווערט באַצייכנט דורך די ביידע פֿליגלען וואָס עפֿענען זיך; דער פֿיגל איז אזוי

בולט אין זיין לכתחילהדיקער פֿאַרם, אַז ער פֿאַדערט אַפֿילו
 ניט קיין פֿירושים.

לאָמיר פֿאַרגעדענקען, אַז אַזעלכע שרייבסיסטעמען
 וואָס גיבן איבער ווערטער דורך בילדער רופֿן זיך אין דער
 וויסנשאַפֿט אידעאָגראַפֿישע סיסטעמען. צו דער קאַטע-
 גאָריע אידעאָגראַפֿישע שריפֿטן פֿאַררעכנט מען אי די
 כינעזישע, אי די עגיפֿטישע היעראַגליפֿן און די פֿלעקלעכ-
 שריפֿט, וואָס וועגן זיי וועלן מיר ריידן שפעטער. פֿאַראַן
 נאָך אַנדערע אידעאָגראַפֿישע סיסטעמען אויך.

מען מעג זיך מִשַׁעֵר זײַן, אַז די ערשטע כינעזישע
 שריפֿטצייכנס וואַקסן טאַקע אַלע פֿון דעם חשק אויס-
 צומאַלן די זאַכן וואָס מען זעט, און אויסצומאַלן זיי אַזוי
 נאָענט צו דער ווירקלעכקייט ווי מיגלעך.

אַבער ניט אַלע זאַכן קען מען אַפֿמאַלן פֿראַסט-פֿשוט,
 ווי אַ בוים אָדער אַ קינד. גיט מען זיך אַן אַנדער עצה,
 אַ שטייגער דורך אַנצייכענען געוויסע באַוועגונגען אָדער
 זשעסטן. אויף געמעל 16 זעען מיר עטלעכע אַזעלכע
 צייכנס וואָס גיבן איבער באַוועגונגען; אין דער
 אייבערשטער שורה איז אַנגעשריבן זייער אַמאָליקע פֿאַרם,
 אין דער אונטערשטער שורה שטייען די צייכנס אַזוי ווי
 מען שרייבט זיי היינט.

	爻	非	אלט פֿאַרם
四	友	非	הײַנטיק פֿאַרם

4 פֿאַרקירט פֿרײַנד

געמעל 16

א וויזט צוויי הענט וואָס זינען אָפּגעקערט איינע פֿון דער אַנדערער. לייענט זיך דאָס: פֿאַרקערט (כינעזיש „פֿיי“). ב באַטייט צוויי הענט וואָס זינען אויסגעשפּרייט אויף צו געבן עמעצן שלום; דאָס לייענט זיך: פֿריינד אַדער פֿריינדשאַפֿט (כינעזיש „יו“). אין ג זעטן מיר פֿיר פֿינגער און דער טיטש איז פֿיר (כינעזיש „סו“).

סימבאָלן

טייל מאָל איז דער כינעזער אָנגעקומען ביים שאַפֿן זינע צייכנס צו געוויסע סימבאָלן. למשל, מיטן ווערט אויסגעדריקט דורך אַן אַנצוהערעניש אויף די פֿיר זיטן פֿון דער וועלט. ניט (כינעזיש „ווי“) באַצייכנט מען דורך אַ פֿענדל וואָס גיט אַ סיגנאַל אויף ניין. ריידן (כינעזיש „יען“) ווערט אויסגעדריקט דורך דער פֿיגור פֿון אַ מויל, פֿון וועלכן עס שטראָמט אַרויס דער אַטעם; גרענעץ (כינעזיש „קיאַנג“) ווערט סימבאָליזירט דורך אַ פּאַס צווישן צוויי פֿעלדער.

				אלט צאַרס
				הײַנטקײַן צאַרס

ניט ריידן גרענעץ מיטן

געמעל 17

די אַלע צייכנס זינען געגעבן געוואָרן אויף געמעל 17. מען דאַרף אָבער דאָ ווידער אַ מאָל האָבן אין זינען ביים באַקוקן די בילדער און בכלל אַלע כינעזישע שריפֿט= צייכנס, אַז אויסגעפֿינען דעם אַפּשטאַם קען מען בלויז פֿון די אַלטע צייכנס. די נייע צייכנס זינען שוין שטאַרק

אויסגעשריבן און פֿאַראיינפֿאַכט; אַן אַנדערש מאָל ווידער זינען זיי צו שטאַרק פֿאַרצוקט.

סימבאלישע צונויפֿהעפֿטן

וויטער גייט נאָך אַ מער קאָמפֿליצירטע גרופּע כינע-זישע שריפֿטצייכנס: די סימבאלישע צונויפֿהעפֿטן. ווי אַזוי זאָל מען, למשל, איבערגעבן דורך פֿיגורן דעם באַגריף צוזאַמען? דער כינעזער איז געפֿאַרן אויף אַ פֿלאַן, ווי מיר זעען דאָס פֿון דער ערשטער פֿיגור אויף געמעל 18.

𠄎	𠄎𠄎𠄎	炎	立立	אלט צאָרם
𠄎	𠄎𠄎𠄎	炎	立立	הינטיק צאָרם

צונאמען יערהיס גאלאפירן מחלוקת
געמעל 18

אויף צו באַצייכענען דאָס וואָרט צוזאַמען האָבן די כינעזער צוגעקלערט אַנצומאַלן איינס לעבן דעם צווייטן צוויי מענטשעלעך; זייער הייס ווערט אויס-געדריקט דורך געבן צוויי מאָל דעם צייכן פֿאַר פֿייער; גאַלאַפירן ווערט אַרויסגעבראַכט דורך אַנמאַלן דריי „פֿערד“-צייכנס לעבן צווייטן. ביים צוקלערן אַזוינע סימבאליזירנדיקע צייכנס ווייזן די כינעזער אַ מאָל אַרויס הומאַר אויך. למשל אויף אַנצושריבן מחלוקת צייכענען זיי אַן צוויי פֿרויען.

טאַמער וויל ווער וויסן די כינעזישע ווערטער, איז אַט זינען זיי: צוזאַמען — „פינג“; זייער הייס — „יען“; גאַלאַפֿ-פירן — „טש'ענג“; מחלוקת — „וואַן“.

נאך ביישפילן פֿון דעם מין זינען די בילדער וואָס מיר ברענגען אויף געמעל 19. ליב האָבן איז צו שטאַנד געקומען פֿון אַ בילד פֿון אַ פֿרוי און אַ קינד; געפֿאַנגענער

問	鳥	明	好	好	אלט פֿאַרם
問	鳴	明	好	好	הינטיק פֿאַרם

ליב האָבן געפֿאַנגענער לינטיק זינגן היין

געמעל 19

איז אַן אַרומגעצאַמטער מענטש; ליכטיק—אַ קאַמבינאַציע פֿון זון און לִבְנָה; זינגען—אַ קאַמבינאַציע פֿון מויל און פֿויגל; הערן—אַ קאַמבינאַציע פֿון טיר און אויער.

האַט ווידער אין זינען: אויף צו פֿאַרשטיין דעם אָפּשטאַם פֿון די פֿיגורן דאַרף מען קוקן די אַרטע צייכנס, ניט די הינטיקע.

מען שרייבט רעבוסן

אויף די אופנים האָבן זיך שוין כינעזער אינגעשאַפֿט סימנים פֿאַר אַ סך אַ גרעסערער צאָל ווערטער. אָבער אין גאַנצן איז נאָך דערמיט די אויפֿגאַבע פֿון שרייבן ניט געווען פֿאַרענטפֿערט, ווייל עס זינען דאָך פֿאַראַן ווערטער, וואָס עס איז זייער שווער צו געפֿינען פֿאַר זיי סימבאָלן. לאַמיר נעמען אַזעלכע באַגריפֿן ווי חרִיפֿות, קלעקן, אומקערן זיך.

דאָ האָט די כינעזישע שריפֿט אָנגעווענדט דעם פֿרינציפֿ פֿון אַ רעבוס.

הינט איז א רעבוס ניט מער ווי א שפילערני. למשל
אנשטאָט אַנצושריבן זון (דעם טאַטנס און דער מאַמעס
קינד) און שגור (דעם זונס פֿרוי) קען איך אַנצייכענען
די זון און אַ שטריקל. ווען איך קען ניט באַצייכענען דורך
אַ בילד דאָס צייטוואָרט שטיין (אַ שטייגער: „מיר איז
דערעסן צו שטיין אויף אַן אָרט“), קען איך אַנצייכענען
אַ גרויסן שטיין. אויב איך קען ניט אויסמאָלן קיין פֿאַס
(פֿאַספֿאַרט), קען איך דאָס אויסדריקן דורך אויסמאָלן
אַ גאַרטל, וואָס ער רופֿט זיך אויך פֿאַס; און אויב איך שלאָג
זיך מיט דער דעה, ווי אַווי אויסצודריקן דורך אַ געמעל,
אַז ס'איז מיר געוואָרן לייכטער (גרינגער), קען איך
אַנצייכענען אַ לייכטער מיט אַ לייכט.

הינט איז דאָס מערניט אַ המצאה אַזאַ, אַ גימנאַסטיק
פֿאַרן מוֹת, און אילוסטרירטע זשורנאַלן, איבער הויפט פֿאַר
קינדער, דרוקן גאַנץ אַפֿט אַזעלכע בילדער-רעטענישן.
אין כינע איז אַמאָליקע יאָרן דער גלייכער קלאַנג
פֿון צוויי פֿאַרשיידענע ווערטער געווען אַ וויכטיקער ענין.
ווען אַ כינעזישער קייסער האָט געלאָזט פֿאַרזעצן מיט
אַ וואָסערע 3000 יאָר צוריק קאַשטאַנען אַרום דעם מיזבֿח
פֿון אַ גאַטהייט, האָט ער עס געטאַן דערפֿאַר, וויל קאַשטאַן
ווערט אין כינעזיש באַצייכנט מיטן זעלביקן וואָרט „ליך“,
מיט וועלכן מען דריקט אויס דעם באַגריף יראַת־הַכֶּבֶד.
אויב מען האָט געוואָלט אין דער אַלטער כינע צו וויסן טון
אַ פֿאַרטריבענעם, אַז ער מעג זיך אומקערן אַהיים, פֿלעגט
מען אים צושיקן אַ רינג, וויל אומקערן און רינג ווערן
אין דער כינעזישער שפראַך באַצייכנט מיטן זעלביקן
„הואַן“.

דעם זעלבן רעבוסגאנג האָבן די כינעזער אָנגעווענדט אין זייער שרייבן אויך. אויף דעם וועג זינען זיי געקומען צו דעם, אַז דעם באַגריף חר'פּות האָבן זיי אויסגעדריקט דורך דעם צייכן פֿאַר ציבעלע, ווייל חר'פּות און ציבעלע ווערן ביידע באַצייכנט מיטן זעלביקן וואָרט „צ'ונג“; קלעקן הייסט „צוך“ און פֿוס הייסט „צוך“, דעריבער ווערן ביידע באַגריפֿן געשריבן מיט דעם צייכן פֿון פֿוס; אומקערן זיך ווערט באַצייכנט מיטן זעלבן שריפֿטצייכן ווי רינג, ווייל דאָס וואָרט „הואַן“ האָט, ווי געזאָגט, ביידע טייטשן.

מיטן וועג פֿון רעבוס האָבן זיך שוין די כינעזער אויסגעלערנט איבערגעבן אַזוינע טיילן פֿון דער שפּראַך וואָס ווערן אין די אייראָפּעיִשע לשונות איבערגעגעבן דורך ענדונגען. לאַמיר זאָגן, אַז דאָס וואָרט די פֿרוי האָבן מיר אויסגעדריקט אויף דעם אָפֿן ווי עס איז געוויזן געוואָרן פֿריער אויף געמעל 18. ווי אַזוי וועלן מיר אָבער אָנשרייבן: דער פֿרויס? און דער סמך איז דאָך ניט דער איינציקער אויסלאָז וואָס מיר האָבן אין דער שפּראַך.

אַט דער אויסלאָז פֿון פֿאַסעסיוו, וואָס באַצייכנט די צוגעהעריקייט און ווערט אין ייִדיש אויסגעדריקט דורך דעם סמך (דער פֿרויס), קלינגט אין כינעזיש „כײ“. עס איז אָבער פֿאַראַן אין כינעזיש אַן אַנדער וואָרט „כײ“, וואָס באַטייט בערך זוי מען. האָבן זיי גענומען דעם צייכן פֿאַר זוימען און אָנגעהויבן דאָס גיצן ווי אַ צייכן פֿאַר דעם אויסלאָז „כײ“. ס'איז אַזוי ווי מיר וואָלטן דאָס וואָרט טישלעך (וואָס מיר ריידן אַרויס: טיש-לאַך) איבערגעגעבן דורך פיגורן און מיר וואָלטן אָנגעצייכנט פֿריער אַ טיש.

און לעבן דעם א פנים וואָס לאַכט, און צוזאַמען זאָל
דאָס זײַן טישלעך.

אַ באַשטימער צום אונטערשאַפֿן

אין ערשטן מאָמענט קען אויסווייזן, אַז דאָס איז
אַ גאַלדענע עצה; נאָר אין צווייטן מאָמענט זעט מען שוין,
אַז מען איז אַרײַנגעפֿאַלן פֿון איין צרה אין דער אַנדערער,
וואָס מען רופֿט „פֿון בריק אין וואַסער“. ווײַל אויב צוויי
ווערטער האָבן דעם זעלביקן קלאַנג, קען מען דאָך אין זיי
גאַנץ גרינג אַ טעות האָבן. למשל אויב איך לײען איבער:
„דער שטערן גלאַנצט“, קען איך ניט וויסן, צי מען מיינט
דעם שטערן אויפֿן קאָפּ אָדער דעם שטערן אויפֿן הימל.
אָדער אויב איינער שרײַבט אָן: „אָן אַ פּאַס זאָל מען
בעסער אין גאַס ניט אַרויסגיין“, מוז איך נאָך ערשט
טרעפֿן, צי מיינט ער אַ גאַרטל אָדער אַ פּאַס פּאַרט.

בכדי אויסצומיידן אַזאַ מין טעות אין פּשט, גיבן
די כינעזער צו צום וואָרט נאָך אַ ספּעציעלן באַשטימער.¹

וועגן דעם באַשטימער מוז מען ריידן אַ ביסל מער
באַרײכות, כאַטש אין גאַנצן קלאָר וועט דאָס אויך ניט ווערן,
ווײַל ס'איז שווער זיך אַרײַנצולעבן אין דער גײסטיקער
וועלט פֿון די כינעזער.

אויסצומאַלן אויף פּאַפּיר דאָס וואָרט בלינד
(כינעזיש „קו“) איז ניט קיין גרינגע זאַך; האַט מען
גענומען דעם צײכן פֿאַר פּוּיק (וואָס הייסט אויף כינעזיש

¹ אין דער וויסנשאַפֿט רופֿט עס זיך מײַטן לאַטיינישן נאָמען
דעטערמײַנאַטירן; determinare הייסט טאַקע אויף לאַטיין
„באַשטימען“.—אַנדערע רופֿן די באַשטימערס מײַטן נאָמען וואָרטלעך.

אויך „קו“ און צוגעגעבן צו דעם דעם באַשטימער אויג.
 מען דאַרף זיך הייסט עס דעם געדאַנק פֿון אַ כינעזער
 בנין ליינען אויסמאַלן אַזוי: אָט איז אַנגעשריבן „קו“;
 וואָס פֿאַר אַ מיין „קו“ האָט דאָ דער שרייבער געמיינט?
 אַהאַ, לעבן דעם איז אַנגעשריבן אויג; ס'איז הייסט עס
 יענער „קו“ וואָס האָט אַ שניכות צו אויג; איז מיינט עס
 משמעות בלינד.

אָדער גיט אַ קוק, ווי אַזוי עס ווערט געשריבן דאָס
 וואָרט „פֿלוידעריי“. פֿלוידעריי הייסט „פען“. נעמט מען
 דעם צייכן פֿאַר טיילן, וואָס הייסט אויך „פען“, און כדי
 עס זאָל זיין קלערער, גיט מען צו דעם באַשטימער ריידן.

壹	目	壹
פּוּק	אין	אויג
פּוּק	אין	ריידן
פּוּק	אין	פּוּק

געמעל 20

אויף געמעל 20 זעען מיר די שרייבונגען בלינד,
 פֿלוידעריי און ווי אַזוי זיי זינען געוואָרן: עס ווערט
 געוויזן פֿריער דאָס גרונטוואָרט, דערנאָך דער באַשטימער,
 דערנאָך דאָס גאַנצע וואָרט.

די הייך פֿון טאן

אָט אויף דעם פֿרינציפּ: פֿריער דער אָנווייזער פֿון
 דער אויסשפראַך, דערנאָך דער באַשטימער — איז הינט
 געבויט די גאַנצע כינעזישע שרייבונג.

אָן דעם באַשטימער וואָלט מען גאַרניט געקענט
איבערלייענען, ווייל אין כינעזיש איז ניט פֿאַראַן (עס קלינגט
מאָדנע, נאָר ס'איז פֿאַרט אזוי) אַפֿילו קיין טויזנט
ווערטער מיט אַ פֿאַרשיידענעם קלאַנג; איין וואָרט האָט
אָן אַ שיעור פֿאַרשיידענע טייטשן.

קען מען פֿרעגן, און מען וועט זיין גערעכט: נו גוט,
אין שרייבן העלפֿט אויס דער באַשטימער; אָבער וואָס
איז אין ריידן? ווי אזוי קענען די כינעזער אין ריידן פֿאַר-
שטיין איינער דעם אַנדערן? איז דער ענטפֿער: זיי
דערקענען די ווערטער לויטן מוזיקאַלישן וואָרטאַקצענט
אַדער טראָפּ, דאָס הייסט לויט דער הייך פֿונעם טאָן.
דאָס וואָרט וואָס שטעלט זיך צונויף פֿון די זעלביקע קלאַנגען
ריידן זיי אַרויס מיט אַ פֿאַרשיידענעם טראָפּ, וואָס פֿאַר
אַ פֿרעמדן איז דאָס כמעט ווי אוממיגלעך נאַכצומאַכן; און
אַ נייער טראָפּ גיט דעם וואָרט אַ נייעם טייטש. למשל יאַנג¹
הייסט פֿאַרלאַנגען; יאַנג²—ים, שאַף, פאַשע; יאַנג³—
באַשאַפֿן, בניסן (בניסעניש); יאַנג⁴—שטייגער.*

אָבער קיין פֿולע הילף איז דאָס אויך ניט. וואָרעם
אַפֿילו אַ וואָרט מיט דער זעלבער הייך פֿון טאָן קען אויך
האַבן אַ סך פֿאַרשיידענע טייטשן; אַ שטייגער „לי“ קען
אויך הייסן אזוינע פֿאַרשיידענע זאַכן, ווי: פֿוח, בערגל,
געוועלטיקן, קערנדל, שטיין און נאָך אַ סך אַנדערע.
דאָס מוז מען זיך שוין אַנשטויסן וועדליג דער שכנות: ווען
אַ קאָרטנשפּילער זאָגט בני אונדז, אז ער האָט זעקס

* דאָס ציפֿערל באַטייט דעם ספּעציעלן מין טראָפּ; אזוי, מיט
ציפֿערלעך, גיט מען זיך אַז עצה, ווען מען שרייבט אָן כינעזישע
ווערטער ניט מיט כינעזישע צייכנס.

אויגן, מיינט אויך קיינער ניט, אָז עס זיינען אומגעריכט
אויסגעוואַקסן ביי אים פֿיר נייע אויגן אין קאָפּ.

דאָס איז אין ריידן. אין שרייבן איז אַ סך שווערער
צו כאַפֿן זיך אויפֿן צוזאַמענבונד, דעריבער דאַרף מען דאָ
האַבן דעם באַשטימער.

פֿאַר אַיטלעכן טייטש פֿון וואָרט איז דער
באַשטימער אַן אַנדערער. הייסט עס ווען שטערן
וואַלט געווען אַ כינעזיש וואָרט און מיר וואַלטן עס
באַדאַרפֿט אַנשרייבן, וואַלטן מיר אָנגעשריבן פֿריער דעם
צייכן פֿאַר די קלאַנגען „שטערן“; דערנאָך וואַלטן מיר זיך
באַרעכנט: „שטערן“ אויפֿן קאָפּ איז שייך צו קאָפּ, דאַרף
מען לעבן דעם צייכן שטערן אויסמאַלן דעם צייכן „קאָפּ“.
דאָס אייגענע ביי „שטערן אויפֿן הימל“: צום קלאַנגען-צייכן
„שטערן“ וואַלטן מיר נאָך צוגעגעבן דעם צייכן „הימל“.

אַ ביסל אַ לאַנגער וועג, נאָר פֿאַרט דער פֿאַסיקסטער
פֿאַר דעם כינעזער, ווי מיר וועלן באַלד זען אויפֿן
וואָרט „לי“.

דאָס וואָרט „לי“ האָט, וועדליג מיר האָבן שוין געזען,
זייער אַ סך טייטשן. אַחוץ די פֿריער אָנגערופֿענע וועלן מיר
ברענגען נאָך אַ פֿאַר: „לי“ הייסט אַ מיל; „לי“ קען אויך
הייסן געוויינטלעך, קאַרפּ, ווילדע קאַץ, ריכט
טיקער פֿרינציפּ און אַזוי ווייטער. אין שרייבן
ווערט דער אונטערשייד איבערגעגעבן דורך פֿאַרשיידענע
באַשטימערס.

פֿון געמעל 21 קען מען באַקומען אַ השָגָה,
ווי אַזוי די כינעזער שרייבן דאָס זעלבע וואָרט „לי“

אין זינע פֿאַרשיידענע טיטשן. דער גרונטצייכן איז „לי“ – אַ מייל. אויף צו באַצייכענען געוויינטלעך גיט מען צו צום צייכן „מייל“ דעם באַשטימער „מענטש“; אויף צו באַצייכענען קאַרפּ גיט מען צו צום צייכן „מייל“ דעם באַשטימער „פֿיש“; אויף צו באַצייכענען ווילדע קאַץ גיט מען צו צום צייכן „מייל“ דעם באַשטימער „ווילדע חיה“; און אויף אַנצושרייבן ריכטיקער פּרינציפּ גיט מען צו צום צייכן „מייל“ דעם באַשטימער „טייערער שטיין“.

מייל 里	
מונטש	גוויינטלעך
人	里
פֿיש	קאַרפּ
魚	魚里
ווילדע חיה	ווילדע קאַץ
𠂇	里
טייערער שטיין	ריכטיקער פּרינציפּ
𠂇	里

געמעסן 21

אַ כינעזיש ווערטערבוך

ביי דעם מיין שרייבן איז טשעקאָווע צו וויסן, ווי אזוי עס זעט אויס אַ כינעזיש ווערטערבוך.

אַנשטאַט דעם וואָס מיר צעשטעלן די ווערטער אונדזערע נאָכן אַלף-בית, מוזן די כינעזער אַנקומען צו אַ סדר פֿון די „באַשטימערס“ (וואַרצלען). דאָס גרעסטע און חשובסטע כינעזישע ווערטערבוך, „קיאָנג-הי“ רופֿט זיך עס, איז צונויפֿגעשטעלט געוואָרן מיט העכער 200 יאָר צוריק. דאָרטן זינען פֿאַראַן נישט מער און נישט ווינציקער ווי 44449 שרייבצייכנס וואָס זינען פֿונאַנדערגעשטעלט אונטער 214 באַשטימערס. הייסט עס אויף צו געפֿינען אַ וואָרט אין ווערטערבוך דאָרף מען וויסן דעם באַשטימער, און אונטער יעדער באַשטימער זינען

שוין די ווערטער פֿונאַנדערגעשטעלט לויט דער צאָל פֿאַסיקלעך.

אמת טאַקע, אַ גרויסער טייל פֿון די קנאַפע 50000 ווערטער איז פֿאַרעלטערט, מען ניצט זיי שוין ניט. אָבער פֿאַרט מוז אַ געלערנטער פֿון ערשטן קלאַס קענען אַ וואַסערע 9000 צייכנס, און אַפֿילו פֿאַר פשוטער ליטעראַטור נייטיקט מען זיך אויך אין עטלעכע טויזנט. דערפֿון נעמט זיך, וואַס אַפֿילו אַ געבילדעטער כינעזער מוז כסדר האָבן ביי זיך אַ ווערטערבוך; קיינער קען דאָך ניט האַלטן אויפֿן קאַפּ אַלע צייכנס וואַס קענען זיך ווען ניט איז באַגעגענען.

טרעפֿן דעם טייטש פֿון אַ וואָרט איז ניט אַלע מאָל פֿון די גרינגע זאַכן, אַפֿילו פֿאַר אַ געבילדעטן כינעזער, וויל די באַשטימערס זעען אַ מאָל אויס צונויפֿגעבונדענערהייט גאַר אַנדערש ווי פֿאַר זיך; חוץ דעם שטייט דער באַשטימער אַ מאָל לינקס, אַ מאָל רעכטס, אַ מאָל אונטן, אַ מאָל אינע= ווייניק אין צווייטן צייכן. ממילא זינען פֿאַראַן שרייב= צייכנס, אויף וועלכע די כינעזער אַליין זאָגן, אַז זיי זינען „קשהדיק און האַרב“. אין גרעסערע ווערטערבוכער שטייען די דאָזיקע שווערע ווערטער אין אַ באַזונדער אַפּטיילונג, פֿונאַנדערגעשטעלט מערניט לויט דער צאָל פֿאַסיקלעך.

צי קען מען ניט שרייבן כינעזיש מיט לאַטיינישע אותיות? פֿון דעם אַלעמען איז צו זען, אַז דערגיין דעם גרונט פֿון דער כינעזישער „עיִבֿרי“ איז אַ זאָך, וואַס אַ גאַנץ לעבן קען קוים אויף דעם קלעקן. דערפֿון וואַלטן מיר אין פֿלוג געקענט קומען צום באַשלוס, אַז אומזיסט האָבן זיך די כינע= זער איינגעשפּאַרט און ווילן ניט אַפּטרעטן פֿון זייער שריפֿט;

וואָלטן זיי אָנגענומען דעם אייראָפעישן (לאַטיינישן) אַלף-בית, וואָלטן זיי מיט אַ מאָל פטור געוואָרן פֿון אַלע שוועריקייטן. דוכט זיך אַזוי פשוט: פֿאַראַן אין די אייראַ-פעישע שפראַכן פֿיל טויזנטער ווערטער, און מען קען זיי איבערגעבן מיט לאַטיינישע אותיות. אין ייִדיש איז אויך דאָס זעלבע מיט אונדזערע עטלעכע און צוואַנציק צייכנס; און וואָלטן מיר געהאַט מיליאָנען ווערטער, וואָלטן דען די פֿאַר צענדלינג אותיות נישט געקלעקט? אויפֿן זעלביקן וועג וואָלטן דאָך די כינעזער אויך געקענט איינס און צוויי אויסגעלייזט ווערן פֿון אַלע זייערע שרײַב-צרות, ווען זיי זאָלן נעמען שרײַבן מיט לאַטיינישע אָדער מיט ייִדישע אותיות.

אַבער מען דאַרף נישט זיין צו כאַפֿיק ביים מאַכן אויספֿירן. ערשטנס איז טראַדיציע אַ גרויסע זאַך. אָט האַלטן מיר ייִדן זיך בײַ אונדזערע אותיות וואָס גייען מיט אונדז דורך אונדזער גאַנצער געשיכטע. אין רוסלאַנד האָט מען גערעדט יאָרן וועגן אַריבערגיין צום לאַטיינישן אַלפֿאַבעט, און ביים ריידן איז מען געבליבן. אַז אַ פֿאַלק געוויינט זיך צו צו אַ שרײַבסיסטעם אין משך פֿון אַ לאַנגער צײַט, ווערט עס דערצו צוגעבונדן; דערמאָנט זיך, ווי עס זינגט זיך, „אויפֿן פֿריפעטשיק“: „אַז דו וועסט, קינד מינס, עלטער ווערן, / וועסטו אַליין פֿאַרשטיין, / וויפֿל אין די אותיות ליגן טרערן / און ווי פֿיל געוויין“. די טערקישע רעגירונג האָט זיך אין 1932 פֿאַרגונען אַרויסצוגעבן אַ געזעץ, אַז פֿון אַ געוויסן טאַג אָן איז פֿאַרווערט צו ניצן די אַלטע (די אַראַבישע) אותיות און מען מעג ניצן נאָר לאַטיינישע; נאָר וואָס ס'איז אַרויס-געקומען דערפֿון וועט מען נאָך ערשט זען אין אַ דור אַרום.

א סך מבינים זאגן אונדז אָבער, אז פראַקטיש
וואָלט אויך געווען גאָר אַ קנאַפע פעולה פֿון אוועקוואַרפֿן
די טראַדיציאָנעלע כינעזישע שרייבזייכנס. אין כינעזיש,
ווייסן מיר דאָך שוין, איז די צאָל פֿאַרשיידענע
ווערטער גאָר אַ קליינע. ווען מען שרייבט כינעזיש
מיט לאַטיינישע אותיות, וואָלטן געשטאַנען אויפֿן
פּאַפּיר הונדערטער ווערטער, איטלעכס וואָרט מיט
פֿלערליי טיטשן, און עס וואָלט געווען אוממיגלעך
צו וויסן, וואָס דער שרייבער האָט געמיינט. ווייל אויב
מען וועט אַפֿילו דעם טראָפּ באַצייכענען דורך ציפֿערלעך
(ווי מיר האָבן דאָס פֿרער געוויזן בני „לי“), בלייבט נאָך
אַלץ אויסן דער באַשטימער, וואָס אים קען מען מיט
לאַטיינישע אותיות ניט איבערגעבן.

מבינים זאגן, אז עס וואָלט געווען כמעט ווי אומ-
מיגלעך צו ליינען כינעזיש מיט לאַטיינישע אותיות, און
דערפֿון נעמט זיך זייער זיכערקייט, אז קיין שום
באוועגונג פֿאַר רעפֿארמירן די כינעזישע שריפֿט קען
ניט האָבן קיין פעולה. טאַקע אזוי, די 44449 צייכנס
זיינען אַ שווערע הלכה און מען דאַרף אָפּגעבן אַ לעבן
אויף אויסצושטודירן זיי; נאָר האָט מען זיך איין מאָל
שוין דערגרונטעוועט, איז דערפֿאַר רויק אויפֿן האַרצן.

פֿון דעסט וועגן איז יאָ פֿאַראַן אַ באַוועגונג בני די
כינעזער פֿאַר אַריבערגיין צום לאַטיינישן אַלף-ביט; אָבער
די חסידים פֿון די איצטיקע צייכנס זאגן, אז אויסבייטן
די כינעזישע שריפֿט אויף דער לאַטיינישער וואָלט
געהייסן, פּראַסט גערעדט, אויסבייטן אַ שוך אויף
אַ לאַפּטשע.

כ ר ת

ט י א א ק ו י ק י א א
 אזוי ליינענען זיך די דריי
 ווערטער. דאס מאכט: די
 טעקע וואס נעמט ארויס
 אדערן" (מיינברעוויס).
 מיט דעם באמען רופט מען
 אויך כיינעזיש די ארט-
 געוועסענע כיינעזישע יודן.

כיינעזיש מאַלט מען מיט אַ פענדזל. מען הייבט אָן
 רעכטס אויבן, מען גייט אַראָפּ די גאַנצע שורה ביז
 אונטן, דערנאָך הייבט מען ווידער אָן אויבן.
 ווען מען זאָל שרייבן ייִדיש אין אזאַ סדר, וואָלט
 דאָס אויסגעזען אזוי:

ס	א	נ	י	פ	ם	ה
'	ן	ט	ט	ר	ד	ל
א	ע	ד	ג	ו	י	ו
י	י	י	ע	ם	מ	מ
ז	ל	וו	וו	ד	א	ד
ג	ו	ע	ע	ע	מ	י
ע	י	ל	ן	ר	ע.	ם
וו	נ	ט	א	ט	ד	ס
ע	י	א	י	א	י	א
ן	ט	פ	ן	ט	מ	מ
א	ג	י	ק	ע.	י	ע.
מ	ע	ל	ל	פ	ש	
אָ	ק	ו	א	ר	פ	
ל	ע	נ	ס.	ו	ח	

די קמקעלעך באצייכענען אין
 כיינעזיש דעם סוף פֿון אַ זאָץ.

יאַפּאַנישע טראַפֿאַנשריפֿט מיט כיינעזישע איבערבלייבטן
 אויפֿן זעלביקן שטייגער, פֿון רעכטס אויבן, הייבט
 מען אָן שרייבן יאַפּאַניש אויך. אין פֿלוג, פֿאַר אונדזער
 אויג, איז די יאַפּאַנישע שריפֿט געגליכן צו דער כיינעזישער,

און זי איז טאקע אַרויסגעוואַקסן פֿון איר. שוין אַן אַנדערש= האַלבן טויזנט יאָר, ווי קיין יאַפּאַן איז אַריינגעדורנגען די כינעזישע שריפֿט, אָבער די יאַפּאַנישע שפּראַך איז גאָר אַנדערש געבויט, האָט זי ממילא געמוזט שטעלן זיך אויף אַן אַנדער פּרינציפּ: פֿאַר אַזאַ באַגריף ווי „מענטש“ האָט מען געקענט נעמען דעם כינעזישן צייכן (און אַזוי האָט מען טאקע געטאַן), מערניט וואָס אַנשטאַט כינעזיש זשען לייענט מען דאָס אויף יאַפּאַניש היט אָ. אָבער אין אַ גאַנצן זאַץ שיקט זיך דאָס ניט תּמיד, וואָרעם דער סדר פֿון די ווערטער איז אין יאַפּאַניש גאָר אַן אַנדערער. חוץ דעם האָט יאַפּאַניש אַ היפשע צאָל אויסלאָזן, פּרעפּאָזיציעס אַאָוו וואָס עס פֿאָדערט זיך אויך איבערצוגעבן. האָט מען זיך אַן עצה געגעבן מיט דעם אַזוי: פֿאַר דעם אויסלאָז=טע אַ שטייגער האָט מען גענומען דעם כינעזישן צייכן „הימל“ (כינעזיש טיען¹, אויף יאַפּאַניש אַרויסגערעדט טען); דאָס ווערטעלע מאָ האָט מען איבערגעגעבן דורכן כינעזישן צייכן „האַר“ (כינעזיש מאַאַ², יאַפּאַניש אַרויסגערעדט מאַ).

אויף אַזאַ אַוּפֿן האָט זיך געשאַפֿן די יאַפּאַנישע טראַפֿנשריפֿט.

אָבער ס'איז ניט אַזוי פּשוט. אויף צו קענען הינט לייענען יאַפּאַניש איז ניט גענוג צו קענען די צוויי רשומות טראַפֿן („סילאַבאַרן“) מיט 47 צייכנס אין יעדערער. אינעם רובֿ יאַפּאַנישע דרוקן, איבער הויפט אין די צייטונגען, טרעפֿט מען אַן אויסמיש פֿון יאַפּאַנישע טראַפֿן=צייכנס מיט כינעזישע ווערטער=צייכנס. מאַכן מאַכט זיך דאָס אַזוי, אַז סובסטאַנטיוון, ווערבן, אַדיעקטיוון ווערן געשריבן אויפֿן כינעזישן שטייגער, און די פֿאַרמאַלע עלעמענטן (פּרע=

פּאַזיציעס, אויסלאָזן אַזױו) אויפֿן יאַפּאַנישן. אויף צו
פֿאַרגרינגערן דאָס לייענען שטעלט מען צו בײַ די שווערערע
כינעזישע צייכנס די אויסשפּראַך מיט יאַפּאַנישע טראַפֿן=
צייכנס — אַן ערך אַזױ ווי מען שטעלט אַ מאָל בײַ אונדז
צו אין האַלבע לבנות די אויסשפּראַך פֿון אַ שווערן
העברעיִזם, אויב מען האָט מורא, אַז דער ווינציק געניטער
לייענער וועט ניט וויסן, ווי אַזױ דאָס איבערצולייענען. איין
וואָרט פֿון צווייטן טיילט מען אָפּ מיט אַ קניקעלע.

דער מינימום כינעזישע ווערטער-צייכנס וואָס קינדער
מוזן זיך אויסלערנען אין אַ יאַפּאַנישער פֿאַלקסשול איז
1200. אַ גוטער-פֿריינד אַ יאַפּאַנער האָט מיר אַ מאָל געגעבן
צו פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס עס קען ניט זײַן קיין יאַפּאַנישע
שרייבמאַשין: זי וואָלט געדאַרפֿט האָבן כאַטש אַ דריי
טויזנט צייכנס.

עס זײַנען געווען אין יאַפּאַן פֿאַראיינען צו פּראָ=
פּאַגאַנדירן דעם לאַטיינישן אַלפֿאַבעט, אָבער מען הערט
עפעס ניט, אַז זיי זאָלן שטאַרק אויסנעמען. דאָס נעמט זיך
דערפֿון, וואָס די צאָל האַמאַנימען איז אין יאַפּאַניש נאָך
גרעסער ווי אין כינעזיש: דאָס וואָרט שאַ האָט ניט
ווינציקער ווי 53 טײַטשן, קאָ אַפֿילו 55. איז אויב מען וועט
סתּם אַנשרייבן קאָ, וועט דאָך ניט טויגן; ווי באַלד מען
ניצט אָבער פֿאַרשיידענע צייכנס, מאַכט שוין ניט אויס אַזױ
שטאַרק.

חוץ דעם זאָגן יאַפּאַנער, אַז זיי קענען ניט אינפֿירן
די לאַטיינישע אותיות, וואָרעם יעמאָלט וואָלטן די קומעדיקע
דורות אין גאַנצן אָפּגעשניטן געוואָרן פֿון זייער פּרעכטיקער
עלטערער ליטעראַטור.

כדי צו ווייזן, ווי אזוי עס זעט אויס אַ געשלאָסענער
 יאָפּאַנישער טעקסט, גיבן מיר דאָ דאָס שער-בלאַט פֿון
 אַ בוך וואָס איז אַרויס אין 1922 אין טאַקיאָ מיט איבער-
 זעצונגען פֿון ייִדיש אויף יאָפּאַניש. מיט אַ זיטל ווייטער
 גיבן מיר אויך אַלע 47 צייכנס פֿון דער טראַפֿנשריפֿט
 קאַטאַ-קאַנאַ, קענט איר זיך אַליין אויסלערנען לייענען
 פֿאַר גויט יאָפּאַניש.

א ג ע מ ע ל א

東京 コ ゴ ス 社 版	現代猶太戲曲集	文學博士 石橋智信氏 序 小山内薫氏 序 秋田雨雀氏 序 文學士 清野暢一 譯

אזוי זעט אויס דאָס
 שער-בלאַט פֿונעם בוך
 „מאָדערנע ייִדישע
 דראַמעס“, וואָס איז
 אַרויס אין טאַקיאָ אין
 פֿאַרלאַנג „לאָנאָס“ אין
 1922. דער איבער-
 זעצער הייסט קינאַנאַ-
 טשאַוויטשיקאָו;
 פֿאַראַן הקדמה פֿון
 אישיבאַשיט-שישוּו, אָס
 אַמאַנאַר-קאַאַרו און
 אַקטיאָ-אויאַקו.
 דאָס בוך ברענגט
 11 פּיעסעס פֿון שרם
 אַשן, לעאַן קאַבריינען,
 דוד פּינסקין, שרם-
 עליכמען און נאָך.
 פֿון שרם-עליכמען
 איז געגעבן אַ דאָק-
 טאַר, פֿון אַשן „נאָט
 פֿון נקמה“.

אַן עקזעמפֿלאַר פֿון בוך נעפֿינט זיך אין ירוּזאַ. מען האָט עס צוגע-
 שיקט פֿון יאַפּאַן צו דער שרם-עליכעם-אויסשטעלונג וואָס דער ירוּזאַ האָט
 אײַנגעאַרדנט פּסח-צײַט 1934.

די 'אפאנישע טראַנשריבט „קאטא-קאנא“

ル	ル	ム	ノ	チ	ケ	ア
レ	メ	ハ	シ	コ	イ	
ロ	モ	ヒ	テ	サ	ウ	
ク	ヤ	フ	ト	シ	エ	
ヰ	ユ	ヘ	ナ	ス	オ	
井	ヨ	ホ	ニ	セ	カ	
ヲ	ラ	マ	ヌ	ソ	キ	
	リ	ミ	フ	ク	ケ	

דאָס זײַנען נעמען פֿון ייִדישע שרייבערס. קוקט זיך אײַן אין די צײַכנס פֿון דעם סײַלאַבאַר „קאַטאַ-קאַנאַ“ און פֿרוּרט לײַענט אײַבער די נעמען. האָט אײַן זײַנען, אז אײַן יאַפּאַניש אײַז נײַטאָ קײַן חרָוק פֿון ר ברױט, און בכלל קען מען נײַט אײַבער-נעבן אונדזערע קלאַנגען פֿינקטלעך. אײַן וואָרט פֿונעם צווייטן טײַלט מען אָפּ מײַט אַ קײַקעלע (ווי ז' 49 אין אונדזער „כױנעזישן“ שטיקל „מאַניש“ די זאַצן) אָדער מײַט אַ פֿינטל.

- 1 シヨロム・アツシユ
- 2 レオン・コアリン
- 3 タ井ード・ピンスキ
- 4 ラビノ井ツチ
- 5 シヨロム・アライヘム

語

דאָס איז דער יאַפּאַנישער צײַכן פֿאַרן וואָרט „ייִדיש“.

5. די מיצרים: אויפן וועג פֿון ווערטערשריפט

צו קלאַנגענשריפט

דער איינגעבירגערטער נאָמען: היעראַגליפֿן

אין עגיפטן—אָדער מיצרים, ווי מיר מעגן רופֿן דאָס לאַנד מיטן נאָמען פֿון חומש—האָט מען געפֿונען שפורן פֿון שריפט, וואָס זינען אַלט דאָס ווינציקסטע פֿינף טויזנט יאָר. דערביי דאַרף מען האָבן אין זינען, אַז די עלטסטע געשריפטסן וואָס זינען צו אונדז דערגאַנגען שטייען שוין אויף אַ הויכער מדרגה; איז אַזוי ווי מיר ווייסן, אַז קיין זאך ווערט ניט געבוירן פֿאַרטיקערהייט, מעגן מיר זיין זיכער, אַז נאָך פֿריער פֿאַר די 5000 יאָר האָט די עגיפטישע שריפט דורכגעשפּרייזט אַ שטיק וועגס.

אויף אַפּצושאצן גוט, וואָס פֿאַר אַ ווערדע ס'האָט אַזאַ מין לאַנגע צייט, לאַמיר זיך דערמאַנען, אַז אונדזער „ציפֿאָה= מיצרים“, וואָס מיט דעם הייבט זיך אין עצם אָן די פֿיל= ווינציק באַגלייבטע ייִדישע געשיכטע, איז געווען אין גאַנצן מיט אַ 3100 יאָר צוריק.

מיר האָבן שוין דערמאַנט, אַז עס זינען פֿאַראַן געלערנטע וואָס האַלטן, אַז עגיפטן איז געווען דאָס ערשטע לאַנד, וווּ מענטשן האָבן זיך בכלל גענומען שרייבן. געשריפטסן פֿון די מיצרים זינען דערגאַנגען צו אונדז אין אַ גאַנץ היפשער צאָל. טאָ פֿאַר וואָס האָבן מיר אָנגעהויבן ריידן וועגן דער כינעזישער ווערטערשריפט און ניט וועגן דער מיצרישער? מחמת לייענען די

מיצרישע שריפט האָבן זיך אייראָפּעער אויסגעלערנט
שפעטער.

דערנאָך וועלן מיר זען נאָך אַ צווייטן טעם אויך; איצטער
לאָמיר זיך אַרײַנטראַכטן אין דעם פֿאַקט, וואָס די אייראָ-
פעזישע געלערנטע זײַנען אַזוי שפעט צוגעקומען צו די
מיצרישע געשריפֿטן.

די סיבה איז גרינג צו פֿאַרשטיין.

כינעזיש איז ביז הינטיקן טאָג די שריפט פֿון אַ פֿאַלק
פֿון 400 מיליאָן מענטשן; פֿון זינט מען האָט אָנגעהויבן
שרײַבן כינעזיש, האָט מען קיין מאָל נישט אויפֿגעהערט,
און עס איז גאַנץ קלאָר, אַז ווען די אייראָפּעזישע פֿאַרשערס
האָבן געפרווט אַרײַנדרײַנגען אין די סודות פֿון דער
כינעזישער שפּראַך און שריפט, האָבן זיי דערבײַ געהאַט
הילף פֿון די כינעזער גופֿא.

אַנדערש איז געווען מיט עגיפֿטיש.

אַ שטיקל איבערבלייב פֿון די אַלטע מיצרים איז
נאָך יאָ פֿאַראַן. דאָס זײַנען די קאַפּטן, אַ קריסטלעך פֿאַלק
וואָס לעבט נאָך בײַ הינטיקן טאָג אין עגיפֿטן אין אַ צאָל
פֿון אַ וואַסערע זיבן הונדערט טויזנט אויף די עלף מיליאָן
אַראַבער אין דעם לאַנד. דער קאַפּטישער גאַטסדינסט גייט
נאָך היינט אויף אַ שפּראַך וואָס וואַקסט אַרויס פֿון אַלט-
מיצריש; אָבער צום לײַענען די אַלטע שריפט האָט עס
נישט. דאָ קען מען בײַ קיינעם נישט איבערפֿרעגן, דאָ קען
קיינער נישט העלפֿן, ווייל שוין אַ מעשה פֿון זעכצן
הונדערט יאָר ווי מען האָט די אַלט-מיצרישע שריבצייכנס
אין גאַנצן פֿאַרגעסן.

פֿון יעמאַרט אָן ווערט קאָפּטיש געשריבן מיט אַ מין
אָלף-בית וואָס מען האָט איבערגענומען פֿון גריכיש. די
אַלטע שרייבצייכנס האָט מען אזוי שטאַרק פֿאַרגעסן, אַז
מען האָט אַפֿילו אויפֿגעהערט פֿאַרשטיין, צו וואָס זיי האָבן
געדינט לכתחילה. מען האָט זיך אינגערעדט, אַז דאָס איז
גאַרניט געווען קיין שריפֿט אויף צו ליינען, נאָר עפעס
סודותדיקע סימבאָלן פֿון אַ טיפֿער און הייליקער חכמה. דער=
פֿאַר האָט זיך טאַקע אינגעבירגערט דער נאָמען „היעראָ=
גליפֿן“, וואָס דאָס מיינט: הייליקע איינקריצונגען.¹

מער ווי דאָס האָט קיינער ניט געוואוסט, און איינער
האָט דאָס בלינד נאָכגעזאָגט דעם צווייטן. מער ווי
טויזנט יאָר זינען אַוועק איידער עס האָט זיך געפֿונען
עמעצער וואָס זאָל וועלן דערגיין דעם סוד פֿון די
היעראָגליפֿן; און אַז מען האָט זיך שוין יאָ פֿאַראינ=
טערעסירט איבער אַ נייס מיטן אַלטן מיצרישן כתב, האָט
מען נאָך אויך הונדערטער יאָרן געבלאָנדזשעט אין דער
פֿינצטער. ערשט די לעצטע הונדערט יאָר האָט מען
באַשיידט דאָס רעטעניש פֿון די היעראָגליפֿן, און עס קען
זיין, אַז ווען עס טרעפֿט ניט אַ גליק—דאָס וואָס מען
האָט געפֿונען דעם שטיין פֿון ראָזעטע—וואָרט דאָס
געבליבן אַ רעטעניש פֿאַר אונדז ביו היינטיקן טאָג.

אַ ביסל שפעטער וועלן מיר דערציילן פרטים וועגן
דעם שטיין פֿון ראָזעטע און וועגן דעם פֿראַנצויז שאַמ=
פֿאַליאַן וואָס האָט אים דעשיפֿירט; דערווייל לאָמיר
הערן, וואָס די אויפֿדעקער האָבן אויסגעפֿונען.

¹ היעראָס הייסט אויף גריכיש: „הייליק“, גל' פֿירן הייסט:
„איינקריצן“.

דעם קיניג נאַר-מערס גבורות

איינער פֿון די עלטסטע דאָקומענטן וואָס זינען אונדז
געבליבן פֿון די אַלטע מיצרים איז אַ טאָוועלע וואָס
אילוטרירט דעם קיניג נאַר-מערס גבורות (זע געמעל 24).
אין מיטן טאָוועלע איז פֿאַרגעשטעלט דער קיניג גופֿא;
מיט דער לינקער האַנט האַלט ער פֿאַר די האַר אַ שוֹנאַ
וואָס ליגט פֿאַר אים אויף די קני, מיט דער רעכטער גרייט
ער זיך צו געבן אים דעם טויטקלאַפּ.

געמעל 24

ווען אויפֿן טאָוועלע זאָל זיין ניט מער ווי דאָס,
וואָלטן מיר געזאָגט: יאָ, מיר ווייסן שוין; אַזוינס האָבן

מיר אָנגערופֿן געדאַנקען=שריפֿט. דאָ זינען דאָך
איבערגעגעבן ניט קיין ווערטער און אפֿילו ניט קיין פֿעסטע
זאַצן, ס׳איז מערניט אַן אַלגעמיינע אינפֿאַרמאַציע וועגן
דעם קיניג נאַר=מערס גבורות. ווען מיר זאָלן געווען האָבן
מערניט אזוינע „געשריפֿטסן“ פֿון אַלטן מיצרים, וואָלטן
מיר געמוזט זאָגן, אַז אויף צייכענען זינען די מיצרים
געווען גרויסע בריות, נאַר אין דער קונסט פֿון שרייבן
האָבן זיי זיך אָפגעשטעלט ביים אָנהייב.

געפֿינען מיר אָבער אויף דעם זעלביקן טאָוועלע נאָך
פֿאַרשיידענע צייכענונגען, וואָס פֿון זיי איז די וויכטיקסטע
רעכטס אויבן אין ווינקל. מיר זעען דאָ אַ פֿויגל, אַ פֿאַלק:
ער האָלט אין פֿיסל אַ שטריק וואָס איז דורכגעצויגן
דורך די לײפן פֿון אַ מענטשישן קאַפּ. רעכטס פֿון קאַפּ,
אונטערן פֿויגל, זעען מיר זעקס לאָטאָסבלומען. נאָך
אַ ביסל נידעריקער איז אָנגעצייכנט אַ האַרפּונע,¹ און אונטער
דעם אַ גראָדעק מיט געכוואַליעטע לײניעס אינעווייניק.

וואָס קען דאָס אַלץ באַטיטן? שטיינדאַרף, דער
גרויסער דייטשער עגיפֿטאַלאָג, האָט דאָס אויסגעטייטשט,
און אַלע פֿאַרשערס זינען היינט מיט אים מסכים: דער
פֿאַלק איז אַ סימבאָל פֿון קיניג. דער שטריק וואָס איז
דורכגעצויגן דורך די לײפן פֿונעם מענטשישן קאַפּ דאַרף
באווייזן, אַז דער קיניג האָט איינגעצאַמט דעם שוֹנאַ. דער
גראָדעק באַטייט אַן אַזערע. אַ האַרפּונע הייסט אויף
מיצריש „וואַ“, און צוזאַמען מיט דעם גראָדעק לעבן דעם
דאַרף עס באַצייכענען, אַז דער קיניג האָט באַצווונגען די
מענטשן פֿון דעם לאַנד וואַ, וואָס ליגט לעבן אַן אַזערע.

¹ אַז אייזן מיט אַ שפּיצעכיקן האַק.

די לאַטאַסבלומען באַגעגענען זיך אין די טויזנטער אין די זומפן פֿון מיצרים, דעריבער איז יעטווידער בלאַט אַזאָ דער צייכן פֿאַר אַ טויזנט. די זעקס בלעטער לעבן דעם געצאַמטן קאַפּ באַטייטן הייסט עס, אַז דער קיניג האָט אַרויסגעפֿירט פֿונעם לאַנד וואָ 6000 געפֿאַנגענע.

ווי מיר זעען, האָט אונדז די „שריפֿט“ רעכטס אין ווינקל דערציילט מער און פרטימדיקער איידער דאָס בילד אין מיטן. ס'איז שוין ניט געדאַנקען=שריפֿט, נאָר זאַצנשריפֿט. געדאַנקען=שריפֿט אַליין באַגעגנט זיך נאָר אויף די סאַמע עלטסטע מאָנומענטן; שפעטער האָבן די מצרים דערגרייכט אַ סך ווייטער; מערניט וואָס זיי האָבן געוואָלט אָפהיטן אַלטס און האָבן דעריבער געשריבן פֿאַר איינס אי אויפֿן אַלטן, אי אויפֿן נייעם שטייגער.

בילדער = צייכנס

ריינדדיק אין פֿאַרגאַנגענעם קאַפיטל וועגן די כינע=זישע שרייבצייכנס, האָבן מיר שוין געזען, אַז דער עיקר פּרינציפּ איז ביי די כינעזער אַזאָ: יעטווידער וואָרט ווערט באַצייכנט דורך אַ באַזונדער צייכן. אויב מען וויל אַנשרייבן הונט, מאַלט מען אויס אַ הונט; אויב מען וויל אַנשרייבן בוים, מאַלט מען אויס אַ בוים. די מצרישע ווערטער=שריפֿט האָט זיך אויך אַנגעהויבן אויפֿן זעלביקן אַופֿן. עס זינען פֿאַראַן ביי די מצרים אַ וואָסערע 500 צייכנס וואָס גיבן פשוט איבער בילדער; יעדער וואָרט ווערט אויס=געדריקט דורך אַ בילד. און כּען מוז זאָגן, אַז וואָס וואָס, נאָר אין צייכענען קלאָר און באַשיידלעך זינען די מצרים געווען גרעסערע קינסטלער איידער די כינעזער.

געמעל 25

זעלנער	אויג	שיראף	שאלב	בלום

גיט נאָר אַ קוק אויף די פֿיגורן פֿון געמעל 25. אַדרבא לייענט: בלום, שוואַלב, זשיראָף, אויג, זעלנער, זון, באַרג, זשוק, (פֿילץ=)בוידן, אַקער=אניון, ברויט, ווינקל. צי קען מען ניט פֿאַרזינדשט ווערן פֿון דער קלאַרקייט און פֿאַרשטענדלעכקייט פֿון די צייכע= נונגען?

ביז איצט האָבן מיר געהאַט זאַכן. פונקט אזוי אויסדריקלעך זינען אָפגעמאַלט פֿאַרשיידענע טוונגען. דאָ גופֿא זעען מיר עטלעכע אַזוינע טווערטער. שלאָגן ווערט אויסגעמאַלט דורך אַ מאַן מיט אַן אויפֿגעהויבענעם שטעקן, פֿליען - דורך אַ פֿויגל מיט אויסגעשפּרייטע פֿליגלען, עסן - דורך אַ מענטשן וואָס זיצט און לייגט צו די האַנט צום מויל, רודערן (אַ שיפֿל) - דורך אַ האַנט מיט אַ רודער, גיין - דורך צוויי פֿיס, שפּרייזן - דורך איין פֿוס אַאז״וו.

ון	בארג	זשוק	ביג	אקער=אניון	ברויט	זינקל	גין

קעמפן	רודערן	שפרייזן	זינקל	שלאגן	פליען	סע

שווערער איז שוין געווען איבערצוגעבן מער
 אַבסטראַקטע באַגריפֿן, וואָס מען קען זיי ניט זען מיט
 אויגן און ניט אַנטאַפֿן מיט די הענט. דאָ האָט מען זיך
 געגעבן אַן עצה דורך אויסמאַלן עפעס אַ כאַראַקטעריסטישע
 סיטואַציע, דאָס הייסט, מען איז געגאַנגען אויפֿן זעלבן
 וועג ווי כּיר האָבן דאָס געזען בײַ אַנדערע פֿעלקער. קוקט
 זיך איין אין געמעל 26.

געמעל 26

עלטער האָט מען אויסגעמאַלט מעשה מאַן וואָס
 שפּאַרט זיך אָן אויף אַ שטעקן; געפֿינען—דורך אַ פֿויגל
 וואָס פּיקט; דרום—דורך אַ ליליע, וויל אַ ליליע איז
 געווען אין הערב פֿון דרום-מיצרים; הערשן—
 דורך אַ הערשעררוט (סקעפטער); קיל—דורך אַ וואַזע,
 פֿון וועלכער עס גיסט זיך וואַסער.

רעבוסן בײַ די מיצרים

ביז אַ צײַט האָט אַזאַ מין פּרימיטיווע שריפֿט געקלעקט.
 אָבער וואָס מער דאָס לעבן פֿון די מיצרים איז ריכער
 געוואָרן, אַלץ מער האָבן זיי געמוזט שפּירן, אַז מיט אַזאַ
 מין בילדערשריפֿט וועלן זיי ווייט ניט אַוועק. צו דעם
 קומט נאָך צו, וואָס אין דער מיצרישער שפּראַך זינגען
 פֿאַראַן מאַסן ווערטער ווי מיט, צו, פֿון, איבער, און

אויך אַסך ווערטעלעך וואָס ווערן צוגעשטעלט צו די ווערטער
ביים אָנהייב און ביים סוף. פֿאַר ווערטער ווי עלטער אָדער
געפֿינען קען מען נאָך ווי ס'איז צוזוכן אַ בילד, אָבער
איבערגעבן דורך צייכענונגען אַזעלכע אונטערשיידן
אַ שטייגער ווי: פֿאַרשריבן, אויפֿשריבן, אָנשריבן,
אַרײַנשריבן אַזױו איז לחלוטין אוממיגלעך. די מצרים
זינען דעריבער אַוועק אויף דעם וועג וואָס מיר האָבן
שוין געזען בײַ די כינעזער, אויפֿן וועג פֿון רעבוסן.

לאָמיר נאָך אַ מאָל פֿרווון זיך דערמאָנען, וואָס פֿאַר
אַ וועג דאָס איז. פֿאַראַן אין יעדער שפראַך אַזעלכע
ווערטער וואָס מען רופֿט „האַמאָנימען“: קלינגען קלינגען
די ווערטער גלייך, נאָר דער פֿשט זייערער איז גאָר
אַ פֿאַרשיידענער. אויב איך וואָלט וועלן למשל איבער-
געבן מיט בילדערשריפֿט אַזאַ מין זאָך: „עס האָט
דעם טעם פֿון מין“, איז פֿאַר דעם וואָרט מין זייער
שווער צו געפֿינען אַ בילד. איך קען אָבער אַנשטאַט
דעם אויסמאָלן אַ מאַן. אָדער אויף צו באַצייכענען
אַ מענטשן, וואָס זײַן נאָמען איז גלעזער, קען איך
אַנצייכענען צוויי טייגלעזער. געוויינטלעך, אין דער ערשטער
מינוט וועט פֿאַר דעם „לייענער“ זײַן ניט גרינג
צו טרעפֿן, וואָס דאָס מיינט, אָבער בײַ אַ געהעריקער
געניטונג און אויב דער קאָפּ אַרבעט לערנט מען זיך
אויס.

אויב מיר וועלן היסט עס געוויר ווערן, אַז די
ווערטער אויג און מאַכן, הויז און אַרויסקומען
קלינגען אין מצריש גלייך, וועלן מיר זיך שוין ניט
חידושן, וואָס דאָס וואָרט מאַכן ווערט אָנגעשריבן דורכן

צייכן „אויג“, דאָס וואָרט אַרױסקומען דורכן צייכן „הויז“ און אזוי ווייטער.

ווען מיר קלערן וועגן ייִדיש אָדער וועלכער ס'איז אַנדער אייראָפּעיִשער שפּראַך, קענען מיר זיך גאַרניט אויסמאַלן, ווי ברייט די מיצרים האָבן געניצט האַמאַנימען. ווידער קומט צו אַ זאַך וואָס האָט גאָך מער פֿאַר גרעסערט די מיגלעכקייט פֿון ניצן איין צייכן פֿאַר אַ סך ווערטער: די מיצרים האָבן ניט געלייגט קיין אַכט אויף די וואַקאַלן, זיי האָבן זיך גערעכנט מערניט מיט די קאַנסאַנאַנטן.

ווי אזוי קומט מען דאָס אַוועקצומאַכן מיט דער האַנט די וואַקאַלן? מיר וועלן דאָס פֿאַרשטיין, אויב מיר וועלן זיך דערמאַנען, אַז די היעראַגליפֿן זינען תּחילת געווען בילדער. אַ בילד קען דאָך ניט איבערגעבן פינקטלעך יעטווידער וואָרט, ס'קען דאָך איבערגעבן אין בעסטן פֿאַל נאָר אַ באַגריף.¹ אַ שטייגער אויב איך דריק אויס דאָס וואָרט (איך) בינד מיט אַ בילד פֿון אַ בינטל צונויפֿ געבונדענע זאַנגען, וועט שוין דאָס זעלבע בילד מוזן דינען פֿאַר די ווערטער באַנד און בונד אויך. אויב אַנגעצייכנטע פֿליגלען פֿון אַ ווינטמיל זאָלן אַרױסברענגען דאָס וואָרט (איך) מאַל, וועלן זיי שוין מוזן אויסהעלפֿן פֿאַר מיל, און מיסתּמא אַפֿילו פֿאַר מעל אויך. דאָס זעלביקע האָט איין בילדצייכן געמוזט קלעקן פֿאַר (איך) לייכט און ליכט, און דאָס גלייכן; מיט אַנדערע ווערטער, עס האָט זיך געבעטן, אַז די מיצרים זאָלן אַוועקקוקן פֿון די

¹ באַגריף הייסט אויף גריכיש „אירעע“; דערפֿאַר רופֿט זיך אַזאַ שריפֿט אירעאַנראַפֿיע און די צייכנס — אירעאַנראַמען.

וואַקאַלן און זאָלן לייגן אַכט נאָר אויף די קאַנסאַנאַנטן=
גרופעס ב—גד, מ—ל, ל—כט אַאַז"וו.

מען דאַרף פֿאַרשטיין, אַז איך האָב דאָ ניט געבראַכט
קיין מוסטערס פֿון מיצרישע ווערטער, נאָר מערניט אויף
יידישע ווערטער געגעבן צו פֿאַרשטיין דעם מיצרישן גאַנג.

צייכנס פֿאַר גרופעס קאַנסאַנאַנטן

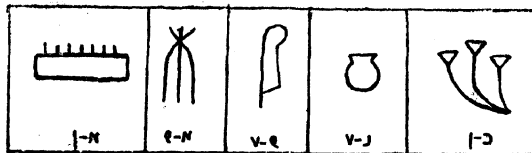
איצטער זינען מיר שוין צוגעקומען גאַנץ נאָענט
צום סוד פֿון דער מיצרישער שריפֿט, וואָס זי שאַפֿט זיך
אַזוי פֿרני מיט האַמאַנימען און דערצו פֿאַררעכנט זי נאָך
פֿאַר אַ האַמאַנים יעטווידער וואָרט מיט די זעלביקע קאַנסאַ=
נאַנטן. מיר זינען דורכגעקומען, כאַפּ איך אָן, אַז פֿליגלען
פֿון אַ ווינטמיל באַצייכענען די דרני ווערטער (איך) מ אַל,
מיר, מעל, ניט צו רעכענען זיך מיט זייערע וואַקאַלן.
אַבער אויב דער צייכן „פֿליגלען פֿון אַ ווינטמיל“ דריקט
אויס, קען מען זאָגן, נאָר די קאַנסאַנאַנטן=פֿאַרבינדונג מ=ל,
טאָ פֿאַר וואָס זאָלן מיר זיך באַנוגענען נאָר מיט אַזוינע
ווערטער וואָס זינען פֿון איין שורש? פֿאַר וואָס זאָלן מיר
ניט מיטן זעלבן צייכן „פֿליגלען פֿון אַ ווינטמיל“ קענען
איבערגעבן נאָך אַזוינע ווערטער ווי מ אַל (דרני מאַל) און
אַפֿילו מויל און מיל? ווי באַלד מען דאַרף זיך ניט
רעכענען ניט מיטן אַפֿשטאַם פֿון די ווערטער און ניט מיט
זייער פֿשט, נאָר מערניט מיטן גלייכקלאַנג, קען מען
„אויסלייגן“ מיטן זעלביקן צייכן מאַן—מאָן—מ:ן—
(איך) מיי—מיי—מען; (איך) לאָב (זיך)—לויב—ליב
—לייב—לייב— (איך) לעב; וואַנט—(ער) ווינט
—(ער) ווינט—ווינט אַאַז"וו.

אַזוי האָבן זיך טאַקע נוהג געווען די מיצרים.

א מיסטזשוק איז ניט שווער אָנצוצייענען. אַזאָ
 זשוק ווערט באַצייכנט מיט אַ וואָרט וואָס האָט אין זיך
 די קאָנסאָנאַנטן כּ-פּ-ר. די זעלביקע דרײַ קאָנסאָנאַנטן
 זײַנען אָבער אויך פֿאַראַן אין דעם וואָרט ווערן (איך
 ווער אַ שרײַבער, עס ווערט וואַרעם). ממילא ווערט
 דאָס וואָרט „ווערן“ געשריבן מיט דער פֿיגור פֿון מיסט-
 זשוק, כאַטש לױטן באַטייט איז צווישן די בייִדע ווערטער
 ניטאָ קיין שום צוזאַמענבונד. דאָס וואָרט גרויס האָט די
 זעלביקע קאָנסאָנאַנטן וו-ר ווי דאָס וואָרט שוואַלֶב.
 ממילא איז שוין פֿאַראַן אַ צײַכן פֿאַרן וואָרט גרויס
 אויך. מען צײַכנט אָן אַ שוואַלֶב, און אין אַ געוויסן זאַץ
 קען עס גאָר מײַנען „גרויס“.

די זעלביקע צײַכנס קען מען אויסניצן וויטער אויך.
 לאַמיר זאָגן, אַז מיר האָבן גענומען דעם צײַכן פֿאַר „מױל“
 און מיר גיבן אים פֿאַר אַלע ווערטער, וווּ עס באַגעגענען
 זיך די קלאַנגען מ-ל. איצטער דאַרפֿן מיר אָנשרײַבן
 אַ וואָרט מאַל צײַט. קענען מיר די ערשטע העלפֿט וואָרט,
 „מאַל“, אָנשרײַבן דורכן צײַכן „מױל“ און צו דעם
 צושרײַבן דעם צײַכן פֿאַר „צײַט“. אַדער מיר דאַרפֿן
 אָנשרײַבן אויף מײַצריש דאָס וואָרט מולטער. די ערשטע
 העלפֿט ווייסן מיר שוין ווי אויסצולײַגן: מיר נעמען דעם
 צײַכן „מױל“, וואָס דאָ באַטייט ער „מ-ל“. די צווייטע העלפֿט
 וואָרט וואַלטן מיר אַפֿשר געקאָנט איבערגעבן דורך
 אָנשרײַבן דעם צײַכן „טיר“, וואָס דאָ וואַלט עס געמײַנט
 ט-ר. אַרום און אַרום וואַלטן מיר געהאַט: מ-ל+ט-ר, און
 בײַ אַ ביסל חרײַפֿות איז ניט שווער זיך אָנצושטױסן, אַז
 דאָס מײַנט „מולטער“.

אויף געמעל 27 האָבן מיר עטלעכע אַזעלכע קלאַנגען-גרופעס פֿון דער מיצרישער שריפֿט, דהיינו די קלאַנגען כ=ן, נ=וו, ש=וו, מ=ש, מ=ן.

געמעל 27

מיר זעען דערפֿון, אַז אויף וויפֿל מען האָט געהאַט צו טון מיט אַ גרופע פֿון צוויי קאָנסאָנאַנטן, האָט דער צייכן איבערגעגעבן אַ טראַף.

מ=ל	מױל	נו, איצט לאַמיר ווייזן וואָס מיר
ך+(מ=ל)	מױלך	קענען. ווי אַזוי וועט מען דאַרפֿן אָנ-
ץ+(מ=ל)	מױלץ	שרייבן כּמוֹ אויף מיצריש מױלך,
ב+(מ=ל)	מױלב	מױלץ, מױלב, מאַלץ, מעלך?
ץ+(מ=ל)	מאַלץ	עס קומט אויס, אַז ס׳איז גאַרניט אַזוי
ק+(מ=ל)	מעלך	

האַרב: שרױבן דאַרפֿן מיר דאָך בלױז די קלאַנגען מ=ל=ך, מ=ל=ץ, מ=ל=ב און אַזוי ווייטער. וועלן מיר נעמען דעם צייכן „מױל“, וואָס דאָ וועט ער באַטייטן מ=ל, און צוגעבן צו אים די געהעריקע אַחיות, ווי מיר זעען דאָס אין סלופיקל לױקס. איין חיסרון לאַזט זיך ניט אויסמעדן: פֿון מױלץ ביז מאַלץ וועט קיין חילוק אין אויסלייג ניט זײַן.

דאָס איז ניט נאָר אַ סבֿרא, נאָר אַזוי האָבן דאָס טאַקע די אַלטע מיצרים געשריבן. למשל זײַן מיד ווערט אויסגעדריקט אויף מיצריש דורך די קלאַנגען וו=ר=ד. פֿלעגן

זיי נעמען און אוועקשטעלן פֿרײַער דעם צייכן „שוואַלב“
(וואָס הייסט, ווי מיר האָבן געזען, וו-ר) און צוגעבן צו
דעם אַ צווייטן צייכן וואָס זאָל איבערגעבן דעם קלאַנג ד.
בײַן איז צוזאַמען אַרויסגעקומען דאָס וואָס מען האָט
געדאַרפֿט: וו-ר-ל.

דאָס פֿירט אונדז צו צו אַ באַמערקווערדיקן
אויספֿיר. הייסט עס די מיצרים האָבן שוין געהאַט
צייכנס פֿאַר אַן איינציקן קלאַנג ד? אויב יאָ, קומט
דאָך אויס, אַז זיי האָבן געהאַט אַזאַ אותיות-שריפֿט
ווי מיר!

עס איז טאַקע גיט ווייט דערפֿון.

פֿאַראַן אין דער מיצרישער שפּראַך ווערטער וואָס
האָבן גאָר אַ מאַל געהאַט אין זיך צוויי קאָנסאָנאַנטן, נאָר
דערנאָך איז דער צווייטער קאָנסאָנאַנט אָפּגעפֿאַלן און
ס'איז געבליבן גיט מער ווי איינער. למשל דאָס וואָרט
ריגל האָט גיט מער ווי איין קאָנסאָנאַנט, ז (דעם וואָקאַל,
די נקודה, ווייס מען גיט), און ממילא איז פֿונעם צייכן
„ריגל“ גאָר געוואָרן דער אות ז. דער בילד-
צייכן ברויט („ט“ מיט אַ וואָקאַל וואָס מען ווייסט גיט)
איז געוואָרן דער אות ט, און אזוי ווייטער. די מיצרישע
שפּראַך איז אויף דעם אָפֿן געקומען צו 24 אותיות,
וואָס זיי זינען פֿאַרשטייט זיך אַלע קאָנסאָנאַנטן. עטלעכע
אותיות מיט זייער באַטייט ווערן געבראַכט אויף
געמעל 28.

אַט איצטער ווערט קלאָר דער צווייטער טעם, פֿאַר
וואָס מיר האָבן גערעדט פֿרײַער וועגן די כינעזער און

ב	ג	ד	ה	ו	ז	ח	ט

געמעל 28

דערנאך וועגן די מצרים. די כינעזער האָבן זיך אָפגע=
שטעלט בני זייער ווערטערשריפֿט און שטייען בני איר עד=
היום; די מצרים האָבן זיך אַ רוק געטאָן ווייט פֿאַרויס.
האָבן מיר געוואָלט ריידן פֿריער וועגן דעם מער פרימיטיוון
גאנג. מיר האָבן דאָך געזען, אַז די מצרים זיינען דורכ=
געגאנגען אַלע שטאַפלען: פֿון געדאַנקען=שריפֿט צו
ווערטערשריפֿט, דערנאָך צו טראַפֿנשריפֿט (ווי איין צייכן
באַטייט סך=הכל צוויי קאָנסאַנאַנטן מיט אַ מאָל), און סוף=
כל=סוף צו אותיות=שריפֿט. צי זייער אַלף=בית פֿון 24 אותיות
איז אַ גרינגער אָדער אַ שווערער, נאָר מען קען מיט אים
אויסלייגן אַלע ווערטער, און דאָס איז דאָך דער עיקר.

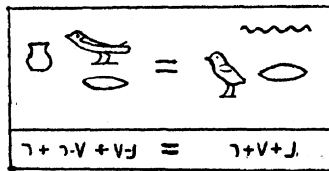
אין צווייטן איז שטאַרקער

ווען אַלצדינג אין דער וועלט וואָלט געגאנגען אזוי
ווי דער שִׁכְלַ טראַגט אויס, וואָלטן מיר דאָ געקענט ענדיקן
די געשיכטע פֿון דער מצרישער שריפֿט. אָבער לאָגיק
איז איינס און פראַקטיק איז עפעס אַנדערש. אין דער
פראַקטיק האָבן די מצרים ניט דורכגעמאַכט אַזאַ רעוואַ=
לוציע. ווען מיר האָבן זיך איינגעקוקט אין קיניג נאַר=מערס
טאָוועלע, האָבן מיר שוין געזען, ווי קאָנסערוואַטיוו¹ זיי

¹ קאָנסערוואַטיוו דרפֿט מען איינעם וואָס וויל אויפהיטן דאָס
דאָס עס איז פֿאַראַן, פֿונעם לאַטיינישן וואָרט conservare — אויפהיטן.

זינען געווען: בשעת זיי האָבן שוין געשריבן זאצנשריפֿט האָבן זיי נאָך אַלץ געצייכנט געדאָנקען=שריפֿט אויך. און דאָס אייגענע שפּעטער: נאָך דעם ווי זיי זינען דערגאַנגען צו זייער אַלף=בית פֿון 24 אותיות איז נאָך בײַ זיי אַלץ געבליבן אין באַנוץ די ווערטערשריפֿט און די טראַפֿנשריפֿט אויך. למשל ציטערן הייסט נױ=ר (די נקודות ווייסט מען ניט). וואָלט מען דאָך געקענט אָנשרייבן דוכט זיך דעם צייכן פֿאַר ג, דערנאָך דעם צייכן פֿאַר וו און דעם צייכן פֿאַר ר, —און שוין. די מיצרים פֿלעגן זיך אָבער פֿאַרגינען אויסצולייגן דאָס אזוי: פֿריער דעם צייכן נױ, דערנאָך דעם צייכן וו=ר, און דערנאָך ערשט אַ ״ר״ צום סוף. אָדער מ=נ=ך ווערט געשריבן: מ=ן, דערנאָך נאָך אַ מאָל ״ג״, דערנאָך ערשט אַ ״ך״.

אויף געמעל 29 איז אויסגעמאַלט דאָס וואָרט נױ=ר, ציטערן. רעכטס קען מען זען, ווי אזוי די שרייבונג וואָלט אויסגעזען, ווען מען וואָלט געשריבן אין מיצריש ריינע קלאַנגענשריפֿט; לינקס ווערט געוויזן די שרייבונג וואָס איז פֿאַקטיש געווען אָנגענומען.

געמעל 29

מען זעט דאָ, אז די מיצרים האָבן געהאַלטן פֿונעם פֿרינציפּ: „אין צווייען איז שטאַרקער“. און אַ מאָל האָט מען זיך נאָך אינגעשפּאַרט, אז „אין דרייען איז גאָר גוט“.

דאָס הייסט, אַז נאָכן איבערחזרן עטלעכע מאָל די קלאַנגען
האַט מען נאָך צוגעשטעלט דעם אַלטן ווערטער-צייכן אויך.
אַט דאָס הייסט אויסברענגערני!

באַשטימערס

דערמיט איז מען נאָך אָבער גיט יוצא. מען האָט
זיך פֿאַרגונען אין שרייבן נאָך אַ גרעסערן לוקסוס.
מיר האָבן שוין געזען, אַז עס זיינען פֿאַראַן אין
מיצריש אַ סך ווערטער, וואָס איטלעכס פֿון זיי האָט עטלעכע
טייטשן. אַט קען דאָס וואָרט מ-נ-ך, וואָס מיר האָבן עס
אַקערשט דערמאָנט, באַטייטן דריי פֿאַרשיידענע זאַכן:
וואַקס, פֿאַפּירוס-געוויקס,¹ יונגער-מאַן. איז
אויף צו באַצייכענען דעם אונטערשייד האָבן די מיצרים
גענומען די שרייבונג מ-נ-ך און צוגעשטעלט צו איר
אַ באַשטימער בערך אויפֿן זעלביקן אויפֿן ווי מיר האָבן
דאָס געזען אין כינע. אויב דאָס באַטייט וואַקס, גיט
מען צו צום וואָרט דעם סימן וואָס באַצייכנט „קערנדיקע
שטאַפֿן און דאָס גלייכן“. אויב עס זאָל הייסן יונגער-מאַן,
גיט מען צו צו דער קאָנסאַנאַנטן-גרופּע מ-נ-ך דעם סימן
„מענער“; אויב עס זאָל באַטייטן פֿאַפּירוס, גיט מען צו
דעם סימן „געוויקסן“. די אַלע וואַריאַציעס זעען מיר
אויף געמעל 30.

¹ דער פֿאַפּירוס איז אַ געוויקס אַזאַ, וואָס וואַקסט אין די
זומפֿן פֿון אַפֿריקע. ער באַשטייט פֿון זאָנגען וואָס האַלטן אַ 2-3 מעטער
די הייך און זיינען די גרעב אַזוי ווי אַ מענטשלעכע האַנט. דאָס
אינעווייניקסטע הייטל פֿון די זאָנגען פֿלעגט מען אַרויסנעמען, טריקענען
און שרייבן אויף דעם. פֿון דעם געוויקס נעמט זיך טאַקע אין אייראָפּע
דער נאָמען „פּאַפּיר“. ווען מען האָט זיך שפּעטער אויסגעלערנט מאַכן
שרייבשטאָף פֿון שמאַטעס (און נאָך שפּעטער פֿון האַלץ), איז אַלץ
געבליבן דער נאָמען „פּאַפּיר“ אין אַ גרויסער צאָל אייראָפּעישע שפּראַכן.

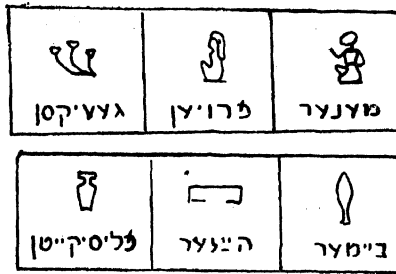

געמעל 30

געמעל 31

צו וואָס איז די זאך געגליכן?
 אויפֿן זינען קומט דאָס ייִדישע ווערטל:
 „עס ווענדט זיך, וווּ דער חמר שטייט.“
 וואָרעם חמר הייסט אין לשון־קודש
 אייזל און חמר (אין ייִדיש אויך
 אַרויסגערעדט פֿונקט ווי חמר) הייסט
 אין לשון־קודש וויין. איז אויב מיר
 זאָלן גיין מיטן מצרישן גאַנג, וואָלטן
 מיר געדאַרפֿט צו דעם דאָזיקן וואָרט
 דאָס ערשטע מאָל נאָך צוצייכענען אַן אייזל, דאָס צווייטע
 מאָל — אַ פֿלאַש וויין.

געמעל 32

אויף געמעל 32 זינען געגעבן עטלעכע באַשטימערס,
 פֿון די מער אָנגענומענע. פֿון די צייכענונגען קען מען נאָך
 אַרויסזען זייער דירעקטן באַטייט.

פֿיר קאטעגאָריעס צייכנס

אָרום און אָרום באַשטייט די היעראָגליפֿישע שריפֿט
פֿון אַ 500 צייכנס וואָס טיילן זיך הייסט עס אין פֿיר
קאטעגאָריעס:

(1) צייכנס — ווערטער, זיי האָבן לכתחילה
באַצייכנט די זאכן וואָס זיי גיבן איבער;

(2) צייכנס — טראַפֿן, אַרויסגעוואַקסן פֿון די
צייכנס—ווערטער;

(3) צייכנס — אַזות, אין אַ צאָל פֿון 24.

(4) צייכנס — באַשטימערס, מען שטעלט זיי צו
אויף צו פֿאַרגרינגערן דאָס לייענען.

לייענען לייענט מען די היעראָגליפֿן אָדער פֿון אויבן
אַראָפֿ (אַזוי ווי בני די כינעזער), אָדער — דאָס רובֿ —
פֿון רעכטס אויף לינקס, אַזוי ווי מיר שרייבן אין העברעיִש
און ייִדיש; זעלטן ווען וואַרפֿט זיך דורך אַ שרייבונג פֿון
לינקס אויף רעכטס אויך. די קעפּ אויף די בילדער פֿון
מענטשן און בעלי-חיים זענען אַלע מאָל אויסגעדרייט
צו יענער זיט צו, פֿון וואַנען מען האָט געהאַט אָנגעהויבן
שרייבן די שורה.

הייסט עס קיין גאָר פֿעסט אינגעשטעלטער סדר
פֿון שטעלן די שרייבצייכנס איז נאָך בני די מיצרים ניט
געווען.

בני אונדז קומט דאָס אויס מאַדנע, אָבער ס'איז
אַ פֿאַקט, אַז בני די מיצרים האָט דער אייגענער טעקסט
געקאָנט זיין אָנגעשריבן אָדער:

א	ט
מ	'
א	א
ל	י
א	ז
ו	ג
ע	ע
?	וו
ל	ע
ו	ן
י	

אָדער:

יוליע נא לאַמ אַ נעוועג זיאַס

אָדער:

ס'איז געווען אַ מאָל אַן עילווי.

דריי תקופות מיצרישע שריפט

צום העכסטן פונקט אין זייער אנטוויקלונג האָבן די היעראַגליפֿן דערגרייכט מיט העכער דריי טויזנט יאָר צוריק. די מיצרישע געשריפֿטסן וואָס שטאַמען פֿון יענער צייט זינען ניט נאָר קלאַר, נאָר זייער שיין אויסגעאַרבעט אויך. זיי זינען כמעט אַלע מאָל אויסגעקריצט אויף די ווענט פֿון טעמפלען אָדער אַנדערע בנינים. אַ מאָל שטאַרצן זיי אַרויס פֿון דעם שטיין און דער גרונט איז נידעריקער, אַן אַנדערש מאָל ווידער זינען זיי אַרינגעקריצט אינעם שטיין. אָפֿט זינען זיי באַפֿאַרבן אין פֿאַרשיידענע קאָלירן. די צייכנס זינען צונויפֿגעשטעלט אין געשלאַסענע גרופּעס, דאָס רובֿ אין דער פֿאַרם פֿון קוואַדראַטן.

אָט די שרייבט רוֹפֿט מען עס היעראָגליִפֿן. שפעטער= צו, ווען מיצרים איז אַרונטערגעפֿאַלן אונטער דער ממשלה פֿון די גריכן און דערנאָך פֿון די רוימער, האָבן די היעראָגליִפֿן פֿאַרלוירן זייער פנים. אי זיי זינגען געוואָרן נאָך פֿאַרפֿאַנטערטער (אַזוי ווייט וועלן מיר זיך שוין איצט ניט אַרײַנלאָזן), אי זיי האָבן אַנגעוויירן זייער קינסטלערישן כאַראַקטער.

אַבער נאָך אין דער צײַט, ווען מען האָט געקריצט די היעראָגליִפֿן לִפֿי־עֶרֶךְ שׂיין, איז שוין אין מיצרים אויפֿ= געקומען אַ נייער מין שרייבט. די מיצרים זינגען געווען אַ פֿאַלק אַ רירעוודיקס, מיט גרויסע פֿאַרבינדונגען אין מוסחר און מיט לײַטעראַרישע אינטערעסן, און ס'איז געווען אומ= מיגלעך פֿאַר זיי צו בלייבן בני אַ שטייגער שרייבן, וווּ מען דאַרף יעטווידער צייכן אויסקריצן אָדער אויסהאַקן אין שטיין.

האָט מען זיך אויסגעלערנט שרייבן מיט אַ פענדזל; מען האָט געמאַכט אַ פענדזל אַזאַ פֿון טשערעט און געשריבן מיט רויטער אָדער שוואַרצער טינט אויף האַלץ, לעדער, שערבלעך— און דער עיקר אויף דעם הייטל פֿונעם פֿאַפּירוס= געוויקס.

לכתחילה האָבן די שרייבערס מיסתמא געהאַט אין זינגען נאָכצומאַלן מיטן פענדזל די זעלבע צייכנס וואָס זיי האָבן געזען אויסגעקריצט אויף די שטיינער, אָבער בדיעבֿד! איז אַרויסגעקומען עפעס אַנדערש, ווייל ביים נייעם מאַטעריאַל זינגען די צייכנס אויך אַרויסגעקומען אַנדערש. אין 12טן יאָרהונדערט פֿאַר קריסטוסן איז די שרייבט

¹ אַרויסצוריידן: „בערדעויער“, מיטן אַקצענט אויפֿן מיטלסטן ע.

שוין געהאט געווארן נאך פשוטער. אָט די נייע שריפֿט רופֿט מען אין דער וויסנשאַפֿט די היעראַטישע, דאָס הייסט „די הייליקע“, כאַטש אויף אַן אמת איז דאָך דער סאַרט שרייבונג גראַד געקומען צו פֿאַרבייטן די הייליקע צייכנס, די היעראַ-גליפֿן. דער מאַדנער נאָמען נעמט זיך דערפֿון, וואָס אין 7טן י"ה פֿאַר קריסטוסן איז מען דערגאַנגען צו נאָך אַ מער פשוטער שריפֿט – מען האָט זי אָנגערופֿן דעמאָטישע, דאָס איז דער טיטש פֿאַלקשריפֿט, פֿאַפּולערע שריפֿט, פֿונעם גריכישן וואָרט דעמאָס, פֿאַלק. יעמאַלט האָט מען די עלטערע שריפֿט כמעט ווי אויפֿגעהערט ניצן, סיידן נאָר אַ מאָל אויף צו פֿאַרשריבן עפעס אַ טעקסט מיט אַ רעליגיעזן אינהאַלט. אויף געמעל 33 זעען מיר, ווי אזוי עס זעט אויס אזאַ מין היעראַטישער טעקסט וואָס איז געשריבן מיט דער האַנט; ס'האָט שוין דאָ גאַרניט דעם אָנבליק פֿון די אַמאַליקע שיינע היעראַגליפֿן. אין די אונטערשטע צוויי שורות איז דער זעלבער טעקסט פֿון פֿאַרגלייך וועגן געגעבן אין היעראַגליפֿן.

געמעל 33

הייסט עס, די מיצרים האָבן אין זייער שרייבן דורכ־געשפּרייזט דריי שטאַפלען: (1) היעראַגליפֿישע שריפֿט, (2) היעראַטישע שריפֿט, (3) דעמאָטישע שריפֿט.

אָבער די „פשוטע“ דעמאָטישע שריפֿט איז נאָך אויך
 געווען גענוג געפּלאַנטערט, איבער הויפּט ווייל ס'איז
 שווער געווען זיך אן עצה צו געבן מיט די וואַקאַלן.
 וואַלטן די מצרים נישט געזען קיין בעסערס, וואַלטן זיי
 זיך זיכער געווען געמוזט באַנוגענען דערמיט וואָס זיי האָבן
 געהאַט, און פּאַמעלעך וואַלטן זיי זיך מיסחמא געווען דער-
 קלערט צו געוויסע אויסבעסערונגען. אין מצרים האָט אָבער
 גענומען אַריינדרינגען צו ביסלעך די גריכישע שפּראַך,
 און אין איינעם מיט דער שפּראַך איז אויך געקומען די גריכישע
 שריפֿט, וואָס זי איז געווען אַ סך פשוטער און האַנטיקער,
 ספּעציעל דורך דעם וואָס זי האָט געהאַט אי וואַקאַלן
 אי קאָנסאָנאַנטן. אין צווייטן יאָרהונדערט פֿאַר קריסטוסן
 האָט מען שוין אָנגעהויבן שרייבן עגיפטישע טעקסטן מיט
 גריכישע אותיות, און נאָך דעם ווי די ביידע שרייב-
 סיסטעמען האָבן אָפּגעקאָנקורירט צווישן זיך אַ וואָסערע
 500 יאָר, איז דער גורל פֿון דער אַלטער שריפֿט געווען
 באַשלאָסן. מען האָט אָנגעהויבן שרייבן עגיפטיש מיטן
 קאַפּטישן אַלף-בית, וואָס איז גענומען פֿון גריכיש.
 יעדערער, ווער עס קען די גריכישע אותיות, קען לייענען
 קאַפּטיש אָן שוועריקייטן, — נישט מער עס זיינען
 צוגעגעבן זעקס היעראַטישע צייכנס.

ווי אזוי מען האָט דעשיפֿרירט די היעראַגליפֿן

כּל-זמן ביידע שרייבסיסטעמען, די היימישע און די
 גריכישע, האָבן צווישן זיך קאָנקורירט, איז די קענטעניש
 פֿון די היעראַגליפֿן נאָך געווען פֿיל-ווייניק פֿאַרשפּרייט.
 אָבער שפּעטער האָט מען אין גאַנצן פֿאַרגעסן דעם באַטייט

פֿון די אַלטע מיצרישע שרייבצייכנס. און הינט, ווען מען
ווייסט שוין, ווי אזוי זיי אויסצוטייטשן, ווייסט מען נאָך אַלץ
ניט, ווי אזוי זיי צו לייענען אויף ריכטיק, וויל מען ווייסט
דאָך נאָר די קאָנסאַנאַנטן, ניט די וואָקאַלן.

דער ערשטער גרעסערער אויפטוער ביים דעשיפֿירן די
היעראָגליפֿן איז געווען אַ דייטשער פֿאַרשער ניבור וואָס
האָט געלעבט אין דער צווייטער העלפֿט 18טן און אָנהייב
19טן יאָרהונדערט. ניבורס ספּעציאַליטעט איז גאַר געווען
אַראַביש, נאָר אַגבֿ-אורחא האָט ער זיך פֿאַראינטערעסירט
מיט די היעראָגליפֿן. ער איז געקומען צום באַשלוס, אַז
ווי באַלד די צאָל צייכנס איז אזוי קליין, קען דאָס ניט זיין
קיין ריינע ווערטערשריפֿט; דאָס מוזן זיין צייכנס וואָס באַטייטן
טאַקע ניט מער ווי איינציקע אותיות. דאָס איז געווען זייער
אַ וויכטיק פּרינציפּיעל געפֿינס, נאָר ביז איבער לייענען
די היעראָגליפֿן איז נאָך געווען היפש ווייט.

אין יאָר 1799, בשעת נאַפּאָלעאָן איז געווען אין
מיצרים, האָבן די מענטשן פֿון זיין עקספּעדיציע געפֿונען
לעבן דער שטאָט ראָזעטע, ביי דער לעפֿצונג פֿון טיך
נילוס, אַ גרויסן שוואַרצן שטיין. אויף דער פֿאָדערשטער
זייט פֿון דעם שטיין זינען פֿאַראַן אויפֿשריפֿטן אין דריי
פֿאַרשיידענע מינים שריפֿט. דער דריטער טעקסט, דער
אונטערשטער, איז געשריבן אין גריכיש, און מען האָט
דאָרטן איבערגעלייענט, אַז דאָס איז אַ דעקרעט לכּבֿוד דעם
קיניג פּטאָלאָמאַיאָס עפּיפֿאַנעס (ער האָט געלעבט פֿון 204
ביז 181 פֿאַר קריסטוסן). צום סוף שטייט, אַז דער דאָזיקער
דעקרעט זאָל פּובליקירט ווערן אין דריי שריפֿטן, „אין דער
הייליקער, אין דער היימישער און אין דער גריכישער

שריפֿט". האָט מען זיך הייסט עס גרינג געקענט אָנשטויסן, אַז די ביידע אייבערשטע אומפֿאַרשטענדלעכע טעקסטן גיבן דעם זעלביקן אינהאַלט ווי דער גריכישער טעקסט. וווּ נעמט מען נאָך אַ צווייטן שאַנס אַזאַ צו דערגיין דעם סוד פֿון די היעראָגליפֿן? אַ סך געלערנטע פֿראַנצויזן און ענגלענדער האָבן זיך גענומען צו דער זאך. נאָר דער, וועמען די וועלט האָט צו דאַנקען פֿאַר דער דעשיפֿירונג פֿון די היעראָגליפֿן, איז דער פֿראַנצויז שאַמפֿאַליאַן.

בשעת עס איז קיין פֿראַנקרייך אָנגעקומען די בשורה וועגן דעם שטיין פֿון ראַזעטע, איז שאַמפֿאַליאַן אַלט געווען ניין יאָר. די ידיעה האָט שטאַרק גענומען זיין פֿאַנטאַזיע, און ווען ער האָט געהערט, אַז גרויסע געלערנטע ווילן דאָס איבערלייענען און קענען ניט, איז אים אַרײַן אין זינען, אַז ער מוז עס זיין דער וואָס וועט אויפֿדעקן פֿאַר דער וועלט דעם סוד פֿון די היעראָגליפֿן.

אַז ינגלעך זאָלן זיך אַרײַננעמען אין קאַפֿ פֿאַנטאַסטישע פֿלענער איז קיין נאָווינע ניט; אָבער אַז אַ מענטש זאָל האָבן אין זיך גענוג כאַראַקטער-פֿעסטיקייט, כדי דערוואַקסענערהייט דורכצופֿירן דאָס וואָס ער האָט זיך ייִנגלײַז אַרײַנגענומען אין זינען — דאָס טרעפֿט שוין ניט אַלע טאַג. שאַמפֿאַליאַן האָט זיך גענומען גרייטן צו זיין עובֿדא מיט גרויס ערנצטקייט. ער האָט פֿריער גרונטיק שטודירט גריכיש, דערנאָך האָט ער זיך גענומען צום יודיש פֿון דער אַלט-מיצרישער שפּראַך, צו די קאַפּטישע שריפֿטן. ער האָט צונויפֿגענומען אַלע פֿאַרמען פֿון היעראָגליפֿן וואָס ער האָט נאָר געפֿונען בײַ די פֿרעזדיקע פֿאַרשערס. אויפֿן סמך פֿון דעם וואָס ער איז דערגאַנגען

האָט ער אויסגעפֿונען, אַז די דרײַ טעקסטן אויפֿן שטיין פֿון ראָזעטע גיבן טאַקע איבער דעם זעלבן דעקרט. גאָר אויבן גייט די אַלטע היעראָגליפֿן=שריפֿט, דערנאָך איז דער זעלבער אינהאַלט איבערגעגעבן מיט די דעמאָטישע צייכנס פֿון די לעצטע יאָרהונדערטער פֿאַר קריסטוסן; און גאָר צום סוף גייט דער זעלבער נוסח אין גריכיש.

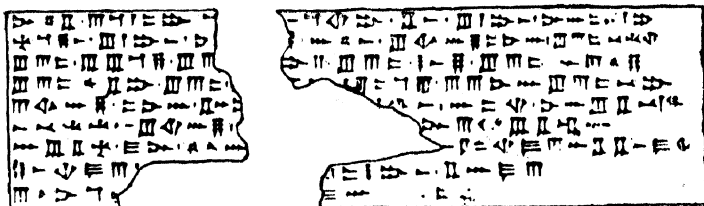
איצטער האָט שאַמפֿאַליאַן זיך גענומען צו די היעראָגליפֿישע געשריפֿטסן. ער איז דערגאַנגען דעם סוף, אַז אין די היעראָגליפֿן זײַנען אויסגעמישט פֿאַרשיידענע אויסלייג=פרינציפֿן און אַז לעבן די צייכנס וואָס באַטייטן גאַנצע ווערטער זײַנען פֿאַראַן אַנדערע וואָס באַצײכענען נאָר טראַפֿן און אַפֿילו נישט מער ווי איינציקע קלאַנגען.

שאַמפֿאַליאַן אַליין איז אוועקגעשטאַרבן אין בלײַענדיקן עלטער פֿון 42 יאָר, ער איז נאָך ניט געווען אַריינגעדורנגען אין אַלע סודות פֿון דער סודותדיקער שריפֿט; אָבער די גאַנצע עגיפֿטאָלאָגישע וויסנשאַפֿט איז נאָך הײַנט געבויט אויף דעם וואָס ער האָט אויסגעפֿונען.

VI. פֿלעקלשריפֿט: אויפֿן וועג פֿון ווערטער-צייכנס

צו אותיות

פֿון שטעקלעך צו פֿלעקלעך

א ליימען טאָדעלע מיט פֿלעקלשריפֿט, אלט בערך 3200 יאָר, אויסגעגראָבן אין ראַס-שאַמראַ, סיריע.

געצײכנט 34

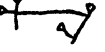

די פֿלעקלשריפֿט באַגעגענען מיר צום פֿריסטן בײַ די סומערער, אַ פֿאַלק וואָס האָט פֿאַרנומען דעם שטח צווישן אייפֿראַטעס (פֿרח) און טיגריס נאָך מיט העכער פֿיר טויזנט יאָר צוריק. אפֿשר האָט מען די שרײַבסיסטעם געניצט נאָך פֿריער אויך, נאָר צו אונדז זײַנען קײן סימנים דערפֿון נײַט דערגאַנגען. פֿון די סומערער האָט זיך די פֿלעקלשריפֿט צעשפּרייט איבער גאַנץ פֿאַדער-אַזיע — בײַ די בַבֿלים, די אַשורים, די פּערסער אַאַזױו, אַזש בײַ אַרמעניע און קליין-אַזיע. געהאַלטן האָט זי זיך אַ וואַסערע צוויי טויזנט יאָר, דערנאָך איז זי אַרויסגעשטופּט געוואָרן דורך אַנדערע שרײַפֿטן.

אין משך פֿון יענע צוויי טויזנט יאָר האָט זיך די פֿלעקלשריפֿט אין איר אויסווייניקסטן אַנבליק שטאַרק געביטן, איבער הויפט בײַ איר אַריבערגיין פֿון איין פֿאַלק

צום צווייטן. אין איר תוך האָט זי אויך אַדורכגעמאַכט אַ היפשן וועג פֿון אַנטוויקלונג. און ס'איז מאַדנע: דער אויסזע פֿון דער פֿלעקלשריפט איז דאָך געווען און געבליבן גאָר אַן אַנדערער, און דער וועג פֿון איר אינעווייניקסטער אַנטוויקלונג איז שטאַרק געגליכן צום וועג פֿון די היעראָגליפֿן.

אין דער עלטסטער תקופֿה, אַזוי האַלט הינט דער רובֿ געלערנטע, איז די פֿלעקלשריפט אויך געווען אַן אידעאָגראַפֿישע: די צייכנס זינען געווען בילדער— טאַקע בילדער פֿון די זאַכן וואָס זיי האָבן געדאַרפֿט איבערגעבן. הייסט עס: אַ בילדצייכן = אַ וואָרט. די צייכנס האָבן צו ביסלעך געביטן זייער אויסזע, ס'איז שוין שווער געווען צו דערקענען, וואָס זיי מאַלן אויס, אָבער זייער טיטש איז אַלץ געבליבן דער זעלבער: אַ צייכן = אַ וואָרט.

אויף געמעל 35, אין דער שורה גאָר אויבן, זינען געגעבן די תּחילתדיקע בילדער-צייכנס פֿאַר די ווערטער שטאַט, הויז, פֿויגל, זון, פֿייער, שטערן. וואָס ווייטער אויף אַראָפּ זעט מען אין די סלופּיקלעך ינגערע פֿאַרמען פֿון די זעלבע ווערטער-צייכנס. ווען מען זאָל האָבן נישט מער ווי די צייכנס וואָס גאָר אונטן, וואַלט מען נישט געזאָגט בשום-אָפֿן, אַז זיי דערמאָנען עפעס אין זאַכן, מען וואַלט געמיינט, אַז ס'זינען נישט מער ווי אַפּגעמאַכטע צייכנס. אָבער קוקט זיך איין אין די מיטלסטע צייכנס אין יעטוידער סלופּיקל, וועט איר זען, ווי אַזוי עס איז געוואָרן דער איבערבייט.

שטערן	פֿייער	זון	פֿויגל	הויז	שטאָט

געמעל 35

פֿאַר וואָס האָט זיך די שרייבונג פֿון די צייכנס
געביטן? מען טייטשט דאָס אויס מיט דעם וואָס דער
שרייב-מאַטעריאַל איז געוואָרן אָן אַנדערער. די עלטסטע
סומערישע געשריפֿטסן זיינען אינשריפֿטן אויף שטיין;
דאָ באַגעגנט מען נאָך היפש געבויגענע ליניעס. שפעטער
האָט מען גענומען שניצן אין האַלץ אָדער אין ביינ; דאָ
איז שוין געווען האַנטיקער צו האַלטן זיך בני גלייכע
פֿאַסיקלעך. נאָך שפעטער האָט מען גענומען שרייבן מיט
אַ הילצערנעם שטיפֿטל אויף ווייכע ליימענע טאָוועלעך און זיי
דערנאָך האַרטעווען אין פֿייער. איצטער האָבן די שטעקלעך
וויטער באַקומען אַ ביסל אָן אַנדער פֿנים: היות מען האָט
געוואָלטן דאָס שטיפֿטל אַ ביסל אָנגעבויגן צום טאָוועלע, האָט
זיך דער פֿאַרנטיקער טייל שטיפֿטל אינגעגראָבן אַ קאַפּ

טיפער אין ליים, און דורך דעם קומט אויס דאָס פּאַסיקל
אַ ביסל גרעכער ביים סוף. אויף אַזאַ אָפֿן איז פֿון דער
פֿריערדיקער שריפט — וואָס מיר וואָלטן זי געמעגט
אַרויפֿן פּאַסיקלעך=שריפט אָדער שטעקלשריפט — געוואָרן
די אמתע פֿלעקלשריפט.

פּלאַנטער אויף פּלאַנטער

די סומערער האָבן געהאַט עטלעכע הונדערט צייכנס
פֿאַר פשוטע ווערטער. טאַמער האָט מען געדאַרפֿט אַרויס=
ברענגען מער אַ קאַמפּליצירטן באַגריף, האָט מען זיך
אַן עצה געגעבן מיט אַ צוגויפֿהעפֿט פֿון סימבאָלן: באַשאַפֿן
האַט מען איבערגעגעבן דורך די צייכנס פֿון אַ פֿויגל
און אַן איי; בייז דורך אַ הונט און אַן אויג. דאָס
איז געוויס זייער אינפֿעליק, אָבער ס'איז אַלץ גיט מער
ווי האַלבע אַרבעט. מען האָט גענומען איבערגעבן מיט
איין צייכן אַ גאַנץ בינטל שכנישע באַגריפֿן, אַ שטייגער
מיטן ווערטער=צייכן זון נאָך אַזוינע ווערטער ווי טאַג,
ווערן ליכטיק, ליכט, ליכטיק, ווייס. נאָר דאָס
איז נאָך אויך ווייט פֿון אַ פֿולער תּרופֿה: ס'איז אויף אַזאַ
אָפֿן צוגעקומען אַ מיגלעכקייט אַרויסצוברענגען אַ געוויסע
צאָל נייע באַגריפֿן, אָבער דערפֿאַר איז דורך דער
פֿילטיטשיקייט פֿון די צייכנס גרעסער געוואָרן דער
פּלאַנטער.

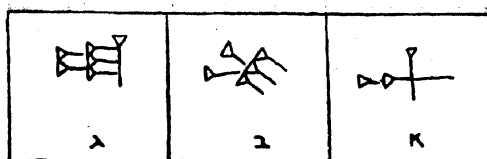
האָבן נאָך די סומערער גופֿא געמאַכט אַ גרויסן טריט
פֿון ווערטערשריפט צו טראַפֿנשריפט. זיי האָבן געהאַט
אַ וואָרט „אַן“ וואָס איז תּחילת געווען דער נאָמען פֿון זייער
הימלגאַט; ס'האַט אָבער אויך געקאָנט באַטיטן סתּם גאַט

אָדער סתם הימל (דער צייכן פֿאַר דעם וואָרט „אַן“ איז געוויזן אויף געמעל 36א). האָבן די סומערער גענומען ניצן דעם צייכן פֿאַר הימל יעטווידער מאָל, ווען זיי האָבן געדאַרפֿט האָבן דעם טראַף „אַן“, אַלץ איינס מיט וואָס פֿאַר אַ טיטש. דער צייכן פֿאַר „מו“—נאַמען (געמעל 36ב) האָט גענומען דינען פֿאַרן טראַף „מו“ מיט אַלע טיטשן; און אַזוי וויטער.

בני דעם פונקט האָט מען געהאַלטן, בשעת די בַבְלִים האָבן אינגענומען די סומערער מלוכה און איבערגענומען די סומערער שריפֿט. דאָ האָט זיך פֿאַרלאָפֿן אַ זאך, וואָס עפעס ענדלעכס צו איר האָבן מיר שוין געזען אין די באַציונגען צווישן כינעזער און יאַפּאַנער. די בַבְלִים האָבן גענומען דעם סומערישן צייכן פֿאַר פֿאַטער (געמעל 36ג), אָבער געלייענט האָבן זיי אים ניט „אַד“, נאָר „אַבו“; דעם סומערישן צייכן פֿאַר נאַמען האָבן זיי איבערגעלאָזן, אָבער געלייענט האָבן זיי אים ניט „מו“, נאָר „שומו“¹.

נאָר אויף וויפֿל די סומערער האָבן געהאַט אַ טבֿע צו לייענען אַ צייכן ווי אַ טראַף, האָבן די בַבְלִים איבער-געלאָזן דעם אַלטן, סומערישן שטייגער לייענען. הייסט עס, דער צייכן נאַמען האָט זיך געלייענט בני די בַבְלִים „שומו“, אָבער חוץ דעם האָט ער אויך געקאָנט באַטייטן, אויפֿן אַלטן שטייגער, דעם טראַף „מו“.

¹ ס'איז ניט שווער צו דערקענען, אַז בַבְלִיש „אַבו“ איז גענליכן צום העברעיִשן „אַבִּי“, בַבְלִיש „שומו“ צו העברעיִש „שם“. בַבְלִיש איז טאָקע אויך געווען, אַזוי ווי העברעיִש, אַ סעמיטישע שפּראַך. די סומערישע שפּראַך איז ניט קיין סעמיטישע, אָבער ניט קיין אינדאָאיראָפּעיִשע אויך.

געמעל 36

טאָמער איז דאָס אַלץ קאַרג, קען טייל מאָל טרעפֿן, אַז אַ צייכן זאָל באַטיטן אי דאָס בבלישע וואָרט, אי דעם סומערישן טראַף, אי דעם בבלישן טראַף. דער צייכן „אן“ (געמעל 36א) האָט למשל בני די בבליים געקענט באַטיטן: (1) דער הימלגאָט „אַנו“, וואָס זיי האָבן אים איבערגענומען בני די סומערער; (2) דאָס וואָרט גאָט בכלל, וואָס הייסט אויף בבליש „אילו“ (פֿאַרגלייך מיט העברעיש „אל“); (3) דאָס וואָרט הימל בכלל וואָס הייסט אויף בבליש „שאַמו“ (פֿאַרגלייך מיט העברעיש „שמים“); (4) דעם טראַף „אן“ פֿון סומעריש; (5) דעם טראַף „איל“ פֿון בבליש.

קאַנסערוואַטיוזם

מיר זעען דאָ ווייטער דעם זעלביקן קאַנסערוואַטיוון גאַנג וואָס בני די מצרים און בני די יאַפּאַנער: ווען מען איז צוגעקומען צו מער אַ האַנטיקן אופֿן שרייבן, צו דער טראַפֿנשריפֿט, האָט מען ניט אָפּגעוואָרפֿן די אַלטע ווערטער= צייכנס, נאָר זיי געניצט ווייטער. אויף אַרויסצוקריכן ווי עס איז פֿון דעם פֿלאַנטער האָט מען אין בבל אי אַינגעפֿירט באַשטימערס (ווי די כינעזער און די מצרים אין זייערע שרייבסיסטעמען), אי מען האָט זיך געלאָזט מיטן וועג פֿון „אין צווייען איז שטאַרקער“ און געגעבן דאָס זעלבע וואָרט פֿריער מיטן ווערטער=צייכן, דערנאָך אין טראַפֿנ= שריפֿט.

פֿאַרשטייט מען שוין, סאַראַן אָפּקומעניש ס'איז געווען צו שרייבן און צו לייענען די בֿבֿלישע פֿלעקלשריפֿט און ווי שווער עס איז אָנגעקומען די אייראָפּעיִשע געלערנטע אין 19טן יאָרהונדערט צו דעשיפֿירן דאָס. היינט ווי גרויס איז דער חידוש, אַז דווקא די בֿבֿליש-אַשורישע שפּראַך, געשריבן אין פֿלעקלשריפֿט, איז אין צווייטן טויזנט יאָר פֿאַר קריסטוסן געווען די שפּראַך פֿון דער אינטערנאַציאָנאַלער דיפּלאָמאַטיע: אַ שטייגער פֿאַרשיידענע פֿירשטן פֿון בֿבֿל און אַשור, פֿון סיריע און פּאַלעסטינע, פֿון די חתים אין קליין-אַזיע, פֿונעם אינדזל קיפּראָס האָבן געשריבן זייערע בריוו קיין מיצרים אין דער בֿבֿליש-אַשורישער פֿלעקלשריפֿט.

הונדערטער אַזוינע לייענע טאַועלעך, פֿון דעם מלוכה-אַרכיוו פֿון די פרעהס, האָט מען געפֿונען אין 1887 בני די אויסגראַבונגען אין טעל-על-אַמאַרנאַ, דרום-מיצרים. ווען נאָר די בֿבֿלים און אַשורים אַליין וואָלטן געשריבן צום אויסלענדישן הערשער אין זייער אייגענעם כתב, וואָלט עס נאָך געווען ווי עס איז. אָבער די סיריער און פּאַלעסטינער פֿירשטן איז דאָך שוין עפעס אַנדערש; זיי זיינען געווען האַלב אונטער דער ממשלה פֿון מיצרים; איז אויב זיי האָבן געשריבן אַהין ניט אין מיצרישע היעראַגליפֿן, נאָר אין בֿבֿליש-אַשוריש, איז דערפֿון געדروנגען, אַז אָט די שפּראַך האָט יעמאַלט (אַרום 1400 פֿ"ק) געשפּילט אַן ערך די זעלבע ראַלע אין דער דיפּלאָמאַטיע ווי היינט פֿראַנצייזיש. אַ סוף איז געוואָרן צו דער דאָזיקער איבערוואַג פֿונעם פֿלעקלשריפֿט-לשון, בשעת אַרמישע¹ נאָמאַדן האָבן זיך גענומען אַרניירטן אַלץ אָפֿטער אין מעסאָפּאָטאַמיע. מיט דעם רייסט זיך

¹ אַרויסצוריידן: אַראַמישע.

אַרײַן אַהער די סעמיטישע אַתיות=שריפֿט, װאָס װעגן איר
וועט אונדז נאָך אויסקומען צו ריידן גאַנג באַרײַכות.

נאָר איידער װאָס װען מוזן מיר דערמאַנען, אַז די
פֿלעקלשריפֿט גופּא האָט נאָך געהאַט געשטעלט גרויסע
טריט פֿאַרויס, אָבער ניט בײַ זיך אין דער היים, נאָר מחוץ
די גרענעצן פֿון מעסאָפּאָטאַמיע.

אַלטפערטישע פֿלעקלשריפֿט

איין מאָל בײַ די פערסער: בײַ זיי איז אָנהייבנדיק
פֿון דרייַשן,¹ דאָס הייסט פֿון אַרום 500 פֿ"ק, געווען אין
גאַנג אַ פֿלעקל=כתב וואָס האָט פֿאַרמאַגט אין גאַנצן 41
צייכנס און איז געווען האַלב טראַפֿנשריפֿט, האַלב אַתיות=
שריפֿט. די שרייבסיסטעם האָט זיך געהאַלטן עטלעכע

דאָס פֿלעקלשריפֿט

$D^a - a - r^a - y^a - w^a - u - s^a$

געמען 37

הונדערט יאָר, דורך דער צייט וואָס ס'האַט געוועלטיקט
די דינאַסטיע פֿון די אַכעמענידן. ווען די דינאַסטיע איז
אַראָפּ (אין 330 פֿ"ק), האָט מען בהדרגה אויפֿגעהערט
ניצן די פֿלעקלשריפֿט און ס'זיינען אַרײַן אין באַנוץ
אַדער די גריכישע אַתיות, אָדער אַ נייער סאַרט שריפֿט,

¹ אזוי, דרייַשן, הייסט בײַ אונדז אין הַנך דער פערטישער
קרייז פֿון דער דינאַסטיע אַכעמענידן; בײַ די גריכן האָט מען אים
גערויפֿן דאַרייאָס (מיטן אַקצענט אויפֿן מיטלסטן טראַף), בײַ די
רוימער דאַריוס (אַקצענט אויפֿן ערשטן טראַף). דער העברעישער
נוסח איז צום נאָענטסטן צו דער אַלטפערטישער פֿאָרם.

דער אַזוי גערופֿענער פּעהלעווי, אויפֿגעבויט אויף
אַ סעמיטישן באַזיס. אין פּעהלעווי האָט מען אַ שטייגער
געשריבן מ'פֿאַ און אַרויסגערעדט דאָס „שאַך“. דערצו
זיינען צוגעקומען צייכנס אויף איבערצוגעבן די ריין פּערסישע
ווערטער-אויסלאַזן. מיט איין וואָרט, אַ מאַדנער גאַנג,
אַבער אַ גאַנג וואָס מיר קענען אים שוין פֿון אַנדערע
פֿעלקער.

פֿלעקלשריפֿט פֿון ראַס=שאַמראַ

גאַר אַ גרויסע אַנטפֿלעקונג האָבן געבראַכט די
אויסגראַבונגען וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן 1929 אין ראַס=
שאַמראַ, צפֿון=סיריע. מען האָט זיך דאָרטן דערגראַבן צו
די חורבֿות פֿון דער אַלט=פֿעניקישער שטאָט אוגריה
(אוגאַריט). צווישן די פֿיל ניסן וואָס די אַרכעאָלאָגן האָבן
געפֿונען אין דער דאָזיקער פֿעניקישער שטאָט איז אויך
פֿאַראַן אַ כתבֿ וואָס האָט אַריינגעבראַכט אין חידוש אַלע
פֿאַרשערס. און טאַקע אַזוי: דער אַנבליק פֿון די ראַס=
שאַמראַר צייכנס איז פֿלעקלשריפֿט, אַבער לויט זייער
תּוך איז דאָס אַ ריינע אַותיות=שריפֿט. די געלערנטע
זיינען נאָך אַ ביסל מחולק איינער מיטן אַנדערן; אַבער 28
פֿון די 29 צייכנס האָט מען שוין דעשיפֿירט אויף זיכער. מער
ווי אַ העלפֿט צייכנס שטימען ביז אַ האַר מיט די אַותיות
פֿון אונדזער ייִדישן אַלף=בית; וויטער זיינען אַבער אין דער
ראַס=שאַמראַר סיסטעם פֿאַראַן גאַנצע דריי אַלפֿן, צוויי
חיתן, צוויי סמכן, צוויי צדיקן אַאז״ו.

אויב מיר געפֿינען צוויי פֿאַרשיידענע אַותיות, וואָלט
מען געקענט מיינען, אַז זיי באַצייכענען טאַקע צוויי

פֿאַרשיידענע קלאַנגען. אָבער די סעמיטישע שפּראַך פֿון אוגריה, ווייס מען, האָט ניט געהאַט קיין דריי אַלף-קלאַנגען און אזוי ווייטער. טאָ וואָס דען? איינער פֿון די בעסטע פֿאַרשערס, בויער, גייט אַרויס מיט דער השערה, אז לכתחילה איז די ראַס-שאַמראַ-שריפֿט געוואָרן באַשאַפֿן פֿאַר אַ ניט-סעמיטישער שפּראַך, און ווען מען האָט דאָס גענומען ניצן פֿאַר סעמיטיש, האָט מען איבערגעלאָזן די אַלטע אותיות.¹ נאָר פֿון וואָס ער שפּראַך האָט מען אין ראַס-שאַמראַ איבערגענומען די אותיות? דאָס בלייבט דערווייל אַ קשיא.

כפֿו די אַרכעאלאָגן זאָגן, זינען די ראַס-שאַמראַרער געפֿינסן ניט ייִנגער ווי דער XIII און ניט עלטער ווי דער XIV יאָרהונדערט פֿ"ק; מיט אַנדערע ווערטער: די פֿלעקלדיקע אותיות-שריפֿט איז דאָ געלעגן באַהאַלטן אַ וואָסערע דריי טויזנט מיט צוויי הונדערט יאָר. לאָמיר דאָס פֿאַרגעדענקען, ווייל מיר וועלן זיך נאָך דאַרפֿן אומקערן דערצו. אָבער מיר וועלן דאָס ערשט קענען אַפּשאַצן מיט אַ קאַפיטל שפּעטער, ווען מיר וועלן זיך באַקענען מיטן צווייטן פֿעניקישן אַלף-בית, וואָס פֿון אים זינען אַרויסגעוואָקסן אַלע שרייבסיסטעמען פֿון אייראָפּע.

¹ אזוינס טרעפֿן מיר אַפֿט אין דער נעטיכטע פֿון אַלף-בית, בשעת מען נעמט זיי ניצן אין אַנדערע שפּראַכן. כּמשל אויב מיר האָלטן ניט געשריבן די העברעיִזמען אין ייִדיש אויפֿן טראַדיציאָנעלן העברעיִשן שטייגער, איז צו וואָס האָלטן מיר געדאַרפֿט האָבן אַ ה און אַ כ, אַ ט און אַ ה, אַ נ און אַ ק, אַ ס און אַ ש? אין ענגליש און פֿראַנצויזיש ווערן אַרויסגערעדט אויף איין שטייגער i און y, c ווערט אַרויס-גערעדט אַ מאָל ווי k און אַ מאָל ווי s; אין דייַטש קלינגט דער v אַ מאָל ווי f און אַ מאָל ווי w - און נאָך און נאָך. טאָ פֿאַר וואָס ניצן יענע שפּראַכן צו צוויי אותיות פֿאַר איין קלאַנג? איז דער תירוץ: מען האָט דעם אַלף-בית בירושה פֿון לאַטיין; האַלט מען זיך ביי דער ירושה.

א קוק אויף צוריק

אויף א רגע לאַמיר זיך אַפּשטעלן, אַפּרוען זיך
און אַ קוק טון אויף צוריק.

מיר האָבן שוין געהאַט אַ געלעגנהייט צו באַקענען זיך
מיט אַ סך פֿאַרשיידענע שרייבסיסטעמען: ביי די אינדיאַנער
אין אַמעריקע, ביי די נעגערס אין אַפֿריקע, ביי די אַלטע
מיצרים, ביי די כינעזער און ביי די פֿעלקער פֿון פֿאַדער-
אַזיע. פֿעלקער, לענדער און צייטן האָבן פֿאַרבייגעשוועבט
פֿאַרביי אונדזערע אויגן. אָבער ווען מען טראַכט זיך אַרײַן
אַ ביסל טיפֿער אין די אַלע פֿאַקטן און משלים, זעט מען,
אַז די געשיכטע פֿון דער שרייבקונסט איז נישט אַזאַ מיש-
מאַש ווי עס קען זיך דוכטן אין פֿלוג. ס'איז פֿאַראַן
אַ געוויסע געזעציקייט אין דער אַנטוויקלונג. אומעטום
האַט מען אָנגעהויבן מיט בילדער, און פֿון די בילדער
זינען שוין אַרויסגעוואַקסן ספּעציעלע שרייבצייכנס.

לאַמיר זיך פֿרווון נאָך אַ מאָל דערמאָנען די פֿאַר-
שיידענע סטאַציעס פֿון דעם וועג וואָס די קונסט פֿון שרייבן
האַט דורכגעשפּרייזט. (ווי באַלד שרייבן, וועלן מיר וועגן די
קניפֿלעך און קאַרבונגען שוין מער נישט ריידן.)

דער פשוטסטער שטייגער שרייבן איז די געדאַנקען-
שריפֿט. מען צייכנט אַן אַ בילד, און לויט דעם בילד
קען דער צוזעער דערציילן אַ גאַנצן געדאַנק.

אַ מאָל קען אויך טרעפֿן, אַז די בילדער זינען פֿאַר
דעם „לייענער“ אַן אַנשפּאַר אויף צו דערמאָנען זיך נישט
נאָר אַ באַשטימטן געדאַנק, נאָר טאַקע בפּועל-ממש
אַ באַשטימטן טעקסט, וואָרט ביי וואָרט. אַזוינס האָבן מיר
אָנגערופֿן זאַצנשריפֿט.

נאך ווייטער גייט די ווערטער שרייבט, ווי מיר האבן זי געזען אין די עלטסטע היעראגליפן און אין דער עלטסטער פֿלעקלשריפט; אין כינע איז זי אזוי אויפגעהיט ביז היינטיקן טאג. דאָ איז דאָס שוין ניט אזוי, אַז דער זיכרון שפּאַרט זיך אָן אויף געוויסע צייכנס, נאָר יעדער צייכן אין שרייבן האָט דעם טייטש פֿון אַ באַשטימטן וואָרט אין ריידן.

ווייטער האָבן מיר געזען די טראַפֿנשריפט, וואָס זי איז כמעט ווי דורכגעפֿירט אין די מצרישע היעראגליפֿן, ביי די יאַפּאַנער, אין דער פּערסישער פֿלעקלשריפט אאז״וו.

פֿון דאַנען בלייבט נאָר איין טריט נאָך צו דער שריפט, וווּ יעדער קלאַנג ווערט באַצייכנט מיט אַ באַזונדערן אות.

מיר האָבן געזען, אַז אָנהייבן דערפֿון זיינען שוין געווען אין די מצרישע היעראגליפֿן און אַז די שריפט פֿון ראַס-שאַמראַ איז שוין געווען דערגאַנגען צו דער מדרגה. אָבער די היעראגליפֿן, ווייסן מיר דאָך, זיינען לאַנג געווען פֿאַרגעסן, און ראַס-שאַמראַ איז אויך געלעגן לאַנגע הונדערטער יאָרן פֿאַרשאַטן, אזוי ווי אַפּגעמעקט. טאָ פֿון וואַנען וואַקסן די אותיות=שריפטן וואָס גילטן היינט אין גאַנץ אייראָפּע און אַמעריקע?

VII. גאנץ אייראפע און אמעריקע זינען געגאנגען

אין חדר בני די סעמיטן

„אינע פֿון די גרעסטע שאַפֿונגען פֿון מענטשישן גייסט“ די קולטור-געשיכטע ברענגט אַרויס אַ מאַדנעם פֿאַקט: אייראָפּע און אמעריקע, וואָס זיי האָבן אויפֿגעטאַן אזוי פֿיל אין וויסנשאַפֿט, טעכניק און קונסט, זינען אין פֿרט פֿון שריפֿט ניט קיין גרויסע אויפֿטוער. צווישן די גרויסע אייראָפּעיש-אמעריקאַנער פֿעלקער איז ניטאַ קיין איינס וואָס זאָל האָבן אַן „אייגענע“ שריפֿט. די גרויסע פֿאַטריאַטן פֿון די „נאַרדיקס“, די גרויסע באַרימערס פֿון דער אייבערשטע-פֿון-שטייטלידיקער „אַרישער“ ראַסע מעגן זיך לייגן אין דער לענג און אין דער ברייט, נאָר ס'איז אַ פֿאַקט, אַז די וויכטיקסטע אַלף-ביתן פֿון אונדזער צייט שטאַמען דווקא פֿון די סעמיטן, פֿון סיריע און אַרץ-ישׂראל.

ווי אזוי? גאַנץ פשוט. די אַלטע גריכן האָבן זיך אויסגעלערנט שרייבן בני די סעמיטן. די רוימער ווידער האָבן זייער לאַטיינישן אַלף-בית גענומען בני די גריכן, און מיט די לאַטיינישע אותיות שרייבט היינט האַלב אייראָפּע און גאַנץ אמעריקע. די אַנדערע העלפֿט אייראָפּע און אַ טייל אזיע שרייבט רוסיש.¹ דער הינטיקער רוסישער אַלף-בית

¹ אין רוסיש רופֿט מען דעם אַלף-בית „אַזבוקאַ“, ווייל די אותיות וואָס הייסן היינט אַ און בע האָט מען אַ מאַל גערופֿן „אַז“ און „בוקר“; און אזוי האָט אויך יעטווידער אַנדער רוסישער אות געהאַט זיין ספּעציעלן נאָמען.

וואקסט פֿון די אַלטסלאַווישע אַותיות, און די אַלטע סלאַוון האָבן גענומען זייער שרייבסיסטעם ביי די גריכן, דאָס הייסט ווידער אַ מאָל, דורך דער גריכישער פֿאַרמיטלונג, פֿון אַרץ-ישׂראל.

מען מוז דעריבער זאָגן, אַז דער גרעסטער טייל פֿון דער היינטיקער קולטורוועלט האָט זיך געלערנט שרייבן אין סעמיטישן חדר. ס'איז גאַרניט געווען קיין גוזמא, ווען דער גרויסער פֿראַנצייזישער געלערנטער ערנעסט רענאַן האָט געזאָגט, אַז דער סעמיטישער אַלף-בית איז איינע פֿון די גרעסטע שאַפֿונגען פֿון מענטשישן גייסט.

וואָסער סעמיטיש פֿאַלק?

אַבער ביי די סעמיטישע פֿעלקער גופּא זינען פֿאַראַן פֿאַרשיידענע שרייבסיסטעמען וואָס גייען זיך צווישן אַנאַנד אויך זייער שטאַרק פֿונאַנדער. איבער הויפט איז גרויס דער חילוק פֿון די צפֿונדיקע סעמיטן ביז די דרומדיקע. טאָ צי קענען מיר ניט באַשטימען נעענטער, פֿון וואָסער סעמיטישן פֿאַלק עס וואָקסט די אייראָפּעיִשע שרייבֿונסט? יאָ, מיר קענען זאָגן באַשיידלעך:

עס גייט וועגן אַ צפֿון-סעמיטישן פֿאַלק, די פֿעניקער, די נאַענטסטע שכנים און קרובֿים פֿון די אַלטע יידן; זייערע וויכטיקסטע שטעט צידון, צור, גבֿל ווערן ניט אין מאָל דערמאָנט אין תּנ"ך.¹ היפש פֿעניקישע געשריפֿטסן האָט

¹ צווישן נאָמען פֿון דער שטאָט צידון וואָס איז געווען זייער ערשטע הויפטשטאָט הייסן זיי אין תּנ"ך טייל מאָל צידונים (א שטייגער אין דברים קאפ' ג, פסוק ט; יהושוע יג, ד; מלכים א' ה, ב).

מען געפונען אויפן גאנצן געברעג פֿון מיטלענדישן ים, ווהין די פֿעניקער פֿלעגן אָנשפּאַרן אויף זייערע ים-נסיעות, אויפֿשטעלנדיק אומעטום מיסחר-פֿונקטן און אָפֿילו קאַלאָניעס.

פֿונקט ווי פֿעניקיש, אַזוי איז אויך העברעיִש פֿון די צפֿון-סעמיטישע שפּראַכן. ווי באַלד אַזוי, וועט אונדז ניט זיין קיין חידוש, וואָס ניט נאָר די פֿרינציפּן פֿון שרײַבן, נאָר אָפֿילו די נעמען פֿון די פֿעניקישע אותיות זינען שטאַרק געגליכן צו די העברעיִשע.

אמתע רונעס און אויסגעזויגענע פֿון פֿינגער

די אַלטע גריכן גופּא האָבן שוין געוווּסט, וועמען זיי האָבן צו דאַנקען פֿאַר זייער שרײַבֿקונסט. בײַ זיי איז אומגעגאַנגען אַ מסורה, אַז פֿון צור, דער הויפטשטאַט פֿון פֿעניקיע, איז דער פֿעניקער קאַדמאַס געקומען אויפֿן גריכישן אינדזל טערע, וווער האָט אויפֿגעשטעלט אַ קאַלאָניע, און געבראַכט מיט זיך 16 גרונט-אותיות. דער נאָמען קאַדמאַס איז ניט קיין ראַיה, אַז אַזאַ מענטש האָט פֿאַקטיש עקסיסטירט; קאַדמאַס נעמט זיך פֿונעם וואָרט „קדם“, וואָס דאָס באַטייט מזרח; דער לעגענדאַרישער נאָמען איז מערניט אַ גוטער עדות, אַז די גריכישע שרײַפֿט שטאַמט פֿון מזרח. און דער בפֿירושער אָנווייז, אַז דער שרײַפֿט-ברענגער איז געקומען פֿון צור, פֿעניקיע, איז דוכט זיך גענוג קלאָר.

אויך איז וויכטיק צו וויסן, אַז העראַדאָטאַס, דער גריכישער היסטאָריקער פֿון V יאָרהונדערט פֿ"ק, רופֿט

אָן די עלטסטע גריכישע אותיות מיטן נאָמען „פֿעניקישע געשריפֿטסן“.

אָבער וואָס זאָלן טון די ראַסע-טעאָרעטיקער? זיי זאָלן נעמען און מודה זײַן, אַז נישט די „ריינע אַריער“ האָבן אויסגעפֿונען די שריפֿט? וועט דאָך אינפֿאַלן ווי אַ קאַרטנ-שטיבל זייער גאַנצע טעאָריע מישטיינס געזאַגט, אַז זיי זינען די שענסטע און די קליגסטע דרייט מען זיך ווי אַ שלאַנג און מען זוכט תירוצים.

אין 1933 האָט אַ דײַטשער פּראָפֿעסאָר נעקעל געוואָלט אויפֿווייזן, אַז די גריכישע אותיות קומען נישט פֿון די סעמיטישע פֿעניקער, נאָר וואָס דען—זיי וואַקסן פֿון עפעס „גריכישע רונעס“. וואָס מיינט דאָס? רונעס, דאַרף מען וויסן, רופֿט מען די עלטסטע שרייבצייכנס בני די גערמאַנער. באַשאַפֿן געוואָרן זינען די רונעס מיסחמא נישט פֿריער ווי אין 3טן יאָרהונדערט נאָך קריסטוסן דורכן גערמאַנישן פֿאַלק פֿון די גאַטער, וואָס איז געזעסן צפֿון-זינט פֿון שוואַרצן ים. און פֿון דאַנען האָבן זיך די רונעס פֿאַרשפּרייט דורך דײַטשלאַנד קיין סקאַנדינאַווע (ווי זיי האָבן זיך אויפֿגעהיט צום מערסטן) און קיין ענגלאַנד. דער עלטסטער גערמאַנישער רונעס-אַלף-ביח שטעלט זיך צונויף פֿון 24 צייכנס, וואָס מיר זעען זיי אויף געמעל 38.

געמעל 38

Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ < X Ƨ Ƨ † i Ƨ † Ƨ Y Ƨ † B M Ƨ † Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ
 f u p a r k g w h n i j é p z (R) s t b e m l n g o d

בני קיינעם פֿון די ערנצטע געלערנטע איז קיין ברעקל
 ספֿך ניטאָ, אַז די גערמאַנישע רונעס זיינען איבערגעמאַכט
 אָדער פֿון די גריכישע אותיות דירעקט, אָדער פֿון די לאַטיינישע
 אותיות וואָס קומען אַרויס פֿון די גריכישע. טאָ וואָס
 קען מיינען דער אויסדרוק „גריכישע רונעס“? עס איז זייער
 שייך צו הערן, אָבער ס'איז ניט מער ווי גערעדט, ווייל
 ביז איצטער האָט מען פֿון קיין גריכישע רונעס אין ערגעץ
 ניט געפֿונען אַפֿילו דעם מינדסטן סימן. די גאַנצע פּוסטע
 פֿאַנטאַזיע וועגן גריכישע רונעס וואַקסט מערניט פֿון
 קלעמעניש, וואָס די גאַנצע וועלט, און די שטאַלצע
 „אַריער“ בתּוכם, האָבן זיך אויסגעלערנט שרייבן בני די
 סעמיטן.

פֿאַרגלייך צווישן די פֿעניקישע און די גריכישע אותיות
 די אמתע וויסנשאַפֿט (אַפֿילו בני די דייטשן גופּא,
 אויף וויפֿל זיי דינען ניט דער עבֿודה-זרה פֿון ראַסיום) וויל
 דעריבער גאַרניט הערן פֿון אַזוינע כלומרשט וויסנשאַפֿטלעכע
 בויך-סברות. די אמתע וויסנשאַפֿט איז זיכער, אַז די גריכן
 האָבן גענומען זייער אַלפֿאַבעט פֿון די פֿעניקער. מען איז
 זיך דערבני סומך ניט נאָר אויף דער לעגענדע וועגן
 קאַדמאַסן און אויף העראַדאַטאַסעס רייד. פֿאַראַן נאָך
 עטלעכע אַנדערע ראַיות, וואָס איטלעכע פֿאַר זיך איז
 גענוג וואַגיך.

1. ווען מען גיט אַ קוק אויף די עלטסטע גריכישע
 אותיות (זע געמעל 39), זעט מען, אַז אין זייער פֿאַרם
 זיינען זיי געגליכן צו די פֿעניקישע אותיות. לאַמיר
 נעמען די צייכנס פֿאַר א, ב, ג, ד, ת, כ, ר אויף געמעל 39.

אין צווייטן קעסטל פֿון רעכטס האָבן מיר דעם פֿעניקישן צייכן, אין דריטן דעם עלטסטן גריכישן, אין פֿערטן קעסטל דעם גריכישן אות, ווי ער האָט זיך אינגעשטעלט אין דער שפעטערדיקער צייט.

קלאסיש-גריכיש	אלט-גריכיש	פֿעניקיש	אות
A	Α	𐤀	א
B	Β	𐤁	ב
Γ	Γ	𐤂	ג
Δ	Δ	𐤃	ד
Τ	Τ	𐤄	ת
Κ	Κ	𐤅	כ
Ρ	Ρ	𐤆	ר

געמען 39

2. די נעמען פֿון די גריכישע אותיות האָבן אין גריכיש גופֿא קיין שום טעם ניט; אָבער זיי לאָזן זיך צום גרעסטן טייל פֿאַרשטיין דורך די סעמיטישע נעמען; אַלפֿאַ שטאַמט

פֿון „אַלף“, בעטאַ פֿון „בית“, גאַמאַ פֿון „גמל“, דעלטאַ פֿון „דלת“, טעטאַ פֿון „טית“, יאַטאַ פֿון „יוד“, לאַמבדאַ פֿון „למד“ און אַזוי ווייטער. אַזאַ מין צוזאַמענטרעף פֿון נעמען קען ניט זיין סתם אַ צופֿאַלזאַך.¹

¹ און אנדער פֿראַגע איז, פֿון וואָנען עס קומען די סעמיטישע נעמען פֿון די אותיות. דאָס רובֿ טייטשט מען אַזוי, אַז די אותיות האָט מען אָנגערופֿן מיט די נעמען פֿון געוויסע אָביעקטן: אַלף און אָס (אַלף אין העברעיִש), בית און הויז (בית), גמל און קעמל (גמל), דלת און טיר (דלת), און אַזוי ווייטער. אָבער אנדערע געלערנטע, און גראַד גאָר חזרובֿע, לייקענען דאָס אָפֿ.

וועגן דעם וועט נאָך שפעטער קומען צו רייד.

3. דער סדר פֿון די אותיות איז אין גריכיש כמעט דער זעלבער וואָס אין פֿעניקיש (אין העברעיִש איז אויך דאָס אייגענע — די פֿאַרשיידענע צפֿון-סעמיטישע שפראַכן זינען געווען צווישן זיך זייער נאָענט).

דער צאָלדערט פֿון די ייִדישע אותיות	
א — 1	ל — 30
ב — 2	מ — 40
ג — 3	נ — 50
ד — 4	ס — 60
ה — 5	ע — 70
ו — 6	פ — 80
ז — 7	צ — 90
ח — 8	ק — 100
ט — 9	ר — 200
י — 10	ש — 300
כ — 20	ת — 400

4. אין פֿעניקיש איז

געווען אַנגענומען צו ניצן די אותיות ווי ציפֿער. ס'איז אַזוי ווי אין לשון-קודש, און אַ סך דערפֿון האָבן מיר נאָך היינט אין ייִדיש אויך: ד' אַמות-פֿיר איילן; אַ כָּף= הייער (כ"ה) — אַ פֿינפֿאונג; צוואַנציקער; קוף (ק) קערב; לעך — הונדערט קערבלעך; קן גילדן — הונדערט פֿופֿציק גילדן; תּריג מיצוות — זעקס

הונדערט דרייצן מיצוות. נו, לאָזט זיך אויס, אַז אין גריכיש איז אויך אַזוי, און נאָך מער — כמעט ווי די זעלבע קאָמבינאַציעס גייען אָן אין גריכיש און סעמיטיש. יא, יב, יג, יד זינען אין גריכיש אויך 11, 12, 13, 14 ($\alpha^1, \beta^1, \gamma^1, \delta^1$); כ (α^2) איז אין גריכיש אויך 20, ל (λ^1) — 30, מ (μ^1) — 40, נ (ν^1) — 50, פ (π^1) — 80. צי קען אַזוינס זיין סתם אַזוי זיך אַ צוואַמענטרעף?

5. אַ גרויסע קשיא קען זיין: אויב די גריכן האָבן יאָ גענומען זייער שריפֿט פֿון די סעמיטן, פֿאַר וואָס זשע שרייבן זיי פֿון לינקס אויף רעכטס און גיט (ווי מיר נאָך היינטיקן טאָג אויף העברעיִש און ייִדיש) פֿון רעכטס אויף לינקס?

איז דער תירוץ: די געלערנטע האָבן אויסגעפֿונען,
 אז די עלטסטע גריכישע שריפֿט גייט גאָר ניט דווקא
 פֿון לינקס אויף רעכטס, נאָר אָפֿט מאָל פֿון רעכטס אויף
 לינקס, אָדער געמישט: איין שורה פֿון רעכטס אויף
 לינקס, די צווייטע פֿון לינקס אויף רעכטס, די דריטע
 ווידער פֿון רעכטס אויף לינקס, און אַזוי ווייטער.

אַזאַ מין אויסדרייען זיך אַהין און צוריק האָט זיך
 ביי די גריכן גערופֿן בוסטראָפֿעדאָן, דאָס איז טיטש:
 אַקסן-אויסקער — אַן אויסקערן זיך אַזוי ווי דער אַקס ביים
 אַקערן.

אַט ווי ס'וואָלט אויסגעזען אונדזער שטיקל „מאַניש“
 געשריבן בוסטראָפֿעדאָן:

ס'איז געווען אַ מאָל אַן עילוי,
 וליפֿאַ טלעוו יד טנעקעג טיג
 ניט געווען אין קלאָס;

עמאַמ יד סורפֿ, עטאַט רעד סורפֿ — און אַזוי ווייטער.
 באַשטימען, אין וואָסער צייט די גריכן האָבן זיך
 ביי די פֿעניקער אויסגעלערנט שרייבן, איז ניט פֿון די
 גרינגע זאַכן; פֿאַראַן געלערנטע וואָס האַלטן, אַז דאָס האָט
 געמוזט געשען אַרום 11טן י"ה פֿ"ק; און יש אומרים, אַז ניט
 פֿריער ווי אין 9טן יאָרהונדערט. אויב מען איז ניט
 אַזוי שטאַרק מקפיד, מעג מען זאָגן: מיט אַן ערך
 דריי טויזנט יאָר צוריק—אַ ביסל אַרויף אָדער אַ ביסל אַראָפֿ.

ΒΑΣΙΛΕΥΣΕΛΘΟΝΤΟΣΕΞΕΛΕΦΑΝΤΙΝΑΝ.

אַ שורה פֿון אַ גריכישן טעקסט פֿון VII י"ה פֿ"ק.

געמער 40

די גריכן האָבן זיך דערטראַכט צו וואַקאַלן
די גריכן האָבן אָבער ניט מעכאַניש איבערגענומען דעם
פֿעניקישן אַלף-בית. זיי האָבן אויפֿגעטאַן גאַר אַ געהויבן
ניס — זיי האָבן זיך ניט באַנוגנט מיט די צייכנס פֿאַר
קאַנסאַנאַנטן, נאָר זיי האָבן אינגעפֿירט באַזונדערע
אותיות פֿאַר די וואַקאַלן אויך.

זייער אַפֿט קומט אויס צו הערן, אַז די סעמיטן —
די פֿעניקער, די יידן — האָבן ניט געדאַרפֿט קיין וואַקאַלן-
צייכנס, וואָרעם אין די סעמיטישע שפּראַכן זינען כלומרשט
דער עיקר די קאַנסאַנאַנטן און די וואַקאַלן שפּילן ניט
אַזאַ ראָלע. דאָס איז אַן אינגערעדטע זאַך. פֿאַר וואָס
די סעמיטן האָבן זיך געשאַפֿן אַ קאַנסאַנאַנטן-שריפֿט, דאָס
איז אַן אַנדער זאַך, וועגן דעם וועלן מיר נאָך ריידן אין
דעם ווייטערדיקן קאַפיטל. אַז מען האַלט זיך ביי דעם
גאַנג פֿון טראַדיציע וועגן, דאָס קען מען אויך פֿאַרשטיין;
אָבער אַז אויסלייגן מערניט די קאַנסאַנאַנטן איז קיין מעלה
ניט, דאָס איז דאָך קלאַר. גיט אַ קוק אויפֿן וואַרט

ח פֿך

וואָס איך האָב דאָ אַנגעשריבן. ווי אַזוי לייענט זיך דאָס?
מען קען ניט זאָגן אויף געוויס, אויב דאָס וואַרט שטייט
אַליין פֿאַר זיך. עס קען מיינען: חפֿך, דאָס הייסט: „ער האַט
פֿאַרלאַנגט“; חפֿך מיינט: „פֿאַרלאַנגען“; חפֿך: „דער וואָס
פֿאַרלאַנגט“; חפֿך איז דער טייטש: „פֿאַרלאַנג“, טייערע
זאַך“. אויב עס שטייט

ב א ר

קען דאָס מיינען: באַר — געבן צו פֿאַרשטיין, באַר — ער

האַט געגעבן צו פֿאַרשטיין, באַר—ברונעם. נעמט נאָך
א וואַרט

ב ג ד

אויב איר לייענט דאָס בַּגד, מיינט עס „אַנטון“, און טאַמער
לייענט איר דאָס בַּגד, איז דאָס גאַר „בוגד זיין, פֿאַר=
ראַטן“. און אזוי כּסדר. געוויינטלעך, מען גיט זיך אַן עצה;
אז מען לייעט צו אַ ביסל קאַפּ און מען לייענט איבער דעם
גאַנצן זאַך, שטויסט מען זיך אַן. אָבער מען זאָל זאָגן,
אז ס'איז גוט אזוי, אַז דאָס שטימט מיטן כאַראַקטער פֿון
אַ סעמיטישער שפּראַך—דאָס הייסט געמאַכט, ווי מענדעלע
רופֿט דאָס, „פֿון דער צרה אַ מאַדע“. טאַקע דערפֿאַר, וויל
ס'איז שווער אַן וואַקאַלן, האַט מען דאָך געמוזט צוקלערן
אַ סובסטיטוט פֿאַר וואַקאַלן—די נקודות. אַ סימן האַבן מיר
אַז עס זיינען פֿאַראַן אַ סך יידן (איבער הויפט פֿון דעם
עלטערן דור, ווען מען האַט ניט געלערנט סיסטעמאַטיש
לשון=קודש ווי אַ שפּראַך) וואָס קענען נישקשהדיק פֿאַר=
שטיין אַ העברעיִשן טעקסט אַן נקודות, נאָר פּרוּווט
הייסט זיי איבערלייענען אויף אַ קול, וועלן זיי
לייענען גרייזיק. און ווען עס גייט וועגן ווערטער, וווּ
מען קען זיך ניט אַנשטויסן, אַ שטייגער וועגן פּרט=
נעמען, קען שוין קיין לומדות אויך ניט העלפֿן. אַט ווערט
אין גמרא דערמאָנט רב טרפֿון. אַלע גמרא=לערנערס
ריידן אַרויס דעם נאָמען „טאַרפֿן“, כאַטש אין דער אמתן,
ווי מען ווייס שוין היינט, דאַרף גאַר זיין „טריפֿאַן“; דאָס
האַט מען זיך אזוי אינגעלעזערט מיט אַ גרייזיקן פּתח אין
יענע צייטן, בשעת מען האַט שוין ניט געדענקט מער די
אויסשפּראַך.

¹ סובסטיטוט מיינט: אַ פֿאַרבייט, אַ בימקום.

וואָס איז דאָ די גרויסע מעלה פֿון שרייבן אָן וואַקאַלן?
 אַלץ וואָס מען קען זאָגן איז, אז אין די סעמיטישע
 שפראַכן איז ניט אזאָ אומגליק, אויב קיין וואַקאַלן=
 צייכנס זיינען ניטאָ, וואָרעם דער שורש פֿון אַ וואָרט
 זעט זיך דאָ אַרויס בולטער איידער אין די אייראָפּעיִשע
 שפראַכן.

דער גריכישער אַלפֿאַבעט

קורץ פֿון דער זאך, די גריכן האָבן זיך ניט געוואָלט
 באַנוגענען נאָר מיט אויסלייגן די קאָנסאָנאַנטן אַליין. נאָר
 וווּ נעמט מען אַותיות פֿאַר די וואַקאַלן=קלאַנגען? סעמיטיש
 גופֿא האָט זיי אויסגעהאַלפֿן. מיר וועלן דאָס פֿאַרשטיין, אויב
 מיר וועלן זיך איינקוקן אין העברעיִש. וואָו אַ שטייגער
 איז בדרך=כֹּלל אַ קאָנסאָנאַנט (נעמט למשל אַזוינע ווערטער
 ווי חוה, קו); אָבער אין אַזוינע ווערטער ווי בור (אַ פֿאַר=
 גרעבטער מענטש), גוף האָט דער וואָו די פֿונקציע
 פֿון אַ וואַקאַל. דאָס אייגענע קען מען קוקן אויף
 יוד ווי אויף אַ וואַקאַל אין די ווערטער לִי (מיר), מִי (ווער),
 שיר (ליד).

אַט דאָ האָט זיך געפֿונען דאָס גאַנגוועגעלע פֿאַר
 די גריכן. א, ה, ע זיינען געוואָרן ביי זיי די סימנים פֿאַר
 A, E און O; י און ו האָט מען גענומען פֿאַר I און Y
 (יעמאַרט האָט מען נאָך דעם Y אין גריכיש אַרויסגערעדט
 ווי u). עטלעכע אַותיות האָט מען נאָך שפּעטער צוגעגעבן
 אייגענע. אויף אזאָ אַלפֿן איז פֿון דער סעמיטישער
 קאָנסאָנאַנטן=שריפֿט געוואָרן די גריכישע קלאַנגען=
 שריפֿט, וואָס ביי הינטיקן טאָג זעט זי אויס אַזוי:

דער גריכישער אָלף-בית

אין גריכיש גילטן די אייגענע אותיות סײַ בעדרוקט סײַ געשריבן

	נ א מ ע ן	אױסשפראך	נ א מ ע ן	אױסשפראך	נ א מ ע ן
אױסשפראך	נ א מ ע ן	אױסשפראך	נ א מ ע ן	אױסשפראך	נ א מ ע ן
	נ	ν N	א	אַלפֿאַ	α A
	קס	ξ E	ב	בעטאַ	β B
	אָמיקראָן	ο O	ג	גאַמאַ	γ Γ
	פ	π Π	ד	דעלטאַ	δ Δ
	ר	ρ P	ע	עפּסילאָן	ε E
	ס	ς Σ	ז	זעטאַ	ζ Z
	ט	τ T	ח	עטאַ	η H
	אױפּסילאַן	υ Υ	טו	טעטאַ	θ Θ
	פֿ	φ Φ	י	איאָטאַ	ι I
	כ	χ X	ק	קאַפּאַ	κ K
	פּסי	ψ Ψ	ל	לאַמבדאַ	λ Λ
	אָמעגאַ	ω Ω	מ	מי	μ M

די רוימישע (לאטיינישע) אותיות

א סך פֿעלקער בניִים מיטלענדישן ים האָבן זיך געלערנט שרייבן בניִ די גריכן — סײַ אין איראָפּע, סײַ אין פֿאָדער־אַזיע, סײַ אין צפֿון־אַפֿריקע. וועגן דער קאָפּטישער שרייב־סיסטעם און וועגן די גערמאַנישע רונעס איז אונדז שוין אויסגעקומען צו ריידן. פֿון די גריכישע אותיות זײַנען

Ἄλφα ἔστιν ἀρχὴ τοῦ αἵματος καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ζωῆς
 καὶ τοῦ φωτός καὶ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς ἀρχαίας
 καὶ ἀληθινῆς Θεοῦ καὶ τοῦ ἁγίου καὶ ἀκατάρακτου καὶ ἀκατάκτιστου
 καὶ ἀσώτου καὶ ἀσχημάτου καὶ ἀορατοῦ καὶ ἀόρατου καὶ ἀόρατου καὶ ἀόρατου

אַרמעניש
געמעל 41

אויך ארויסגעוואקסן די אַלף-ביתן פֿון די אַרמענער (געמעל 41) און גרוזינער (געמעל 42) אויך קאווקאַז.

საქართველოში სოციალ-დემოკრატიული რევოლუციის
პარტიის მიერ 1918 წელს დაარსებული
გერმანიის სახელმწიფო

גרזיניש
געמעל 42

אין איטאַליע זינען אויפֿגעקומען בני די דאָרטיקע
שבתים און פֿעלקער צום ווייניקסטן פֿינף פֿאַרשיידענע
סיסטעמען שריפֿט אויף אַ גריכישן באַזיס. אָבער די אַלע
סיסטעמען זינען אונטערגעגאַנגען, און איבערגעבליבן איז
בלויז דער לאַטיינישער אַלפֿאַבעט. פֿונקט אזוי ווי די רוימער
(לויט דער שפראַך וואָס זיי האָבן גערעדט מעג מען זיי
אַנרופֿן לאַטיינער) האָבן אינגעשלונגען אַלע שכנישע
פֿעלקער און אויפֿגעבויט אַ וועלט-אימפעריע, אזוי האָט
אויך די לאַטיינישע שריפֿט אינגענומען גאַנץ מערבֿ- און
דרום-אייראָפע, און שפּעטער גאַנץ אַמעריקע אויך. דערביי
איז די לאַטיינישע שריפֿט געבליבן כּמעט ווי ניט געביטן
פֿאַר העכער צוויי טויזנט יאָר, אזוי אַז מען קען נאָך הינט
כּמעט אָן צוגרייטונג לייענען אַ לאַטייניש געשריפֿטס
פֿון 200 יאָר פֿאַר קריסטוסן. אַ מוסטער פֿון אַזעלכע אותיות
גיט געמעל 43.

CORNELIO V. F. SCIMIO

געמעל 43

די לאַטיינישע אותיות, ווי מיר זעען זיי דאָ, רופֿן זיך
קאַפיטאַלע שריפֿט, וואָס דאָס מיינט: גרויסהאַנטיקע.

דורך די יאָרהונדערטער האָבן זיך די לאַטיינישע
 אותיות אַלץ מער געביטן. זיי האָבן זיך פֿאַרשפּרייט
 אין אַ סך לענדער, און אין יעדער לאַנד האָט מען „געצוקט“
 די אותיות אַ ביסל אַנדערש. די קאַפּיטאַלע אותיות האָט
 מען געניצט כּסדר ווייטער — און אַזוי עד-היום — אויף
 אויסצוטיילן קעפלעך, אָדער אַזוי וויכטיקע ערטער. אָבער
 פֿון דער קאַפּיטאַלער שרייבט איז נאָך אויסגעוואַקסן
 אַ צווייטע; מען האָט זי גערופֿן „קורסיוו“, וואָס דאָס מיינט
 „לויפֿיקע“ שרייבט, געשריבן אויף גיך. ווען מען איילט זיך,
 אָדער ווען מען שרייבט ניט קיין שטאַרק חשובֿע זאַך,
 איז מען ניט אַזוי שטאַרק מקפּיד, קומען אַרויס די אותיות
 אין שרייבן ניט אַזוי יום-טובֿדיק, ניט אַזוי אָפּגעטאַקט;
 אַזוי וואַקסט אַרויס ביי אַ סך פֿעלקער אַ באַזונדערע
 שרייבשרייבט. שפּעטער וועלן מיר זען, אַז אונדזערע הינטיקע
 ייִדישע שרייב-אותיות זינען אויך אַרויסגעוואַקסן מעשה
 קורסיוו פֿונעם געכתיבֿהטן אַלף-בית.

אין 9טן יאָרהונדערט האָט זיך ביים הויף פֿון קאַרל
 דעם גרויסנס יורשים באַוווּן אַ נייער גאַנג אין שרייבן.
 מען רופֿט די נייע אותיות מיטן נאָמען מינוס קאָפּ 1. קוקט
 זיך איין אין דער דוגמא פֿון דער שרייבט אויף געמעל 44.

¹ מינוס קאָפּ מיינט: קליינהאַנטיקע. די גרויסהאַנטיקע אותיות
 האָט מען אַרום יענער צייט גענומען רופֿן מאַיוס קאָפּ. קומען קומען
 די נעמען פֿון די לאַטיינישע הערטער maius — גרעסער, minus —
 קלענער. קאַפּיטאַלע שרייבט נעמט זיך פֿון לאַטייניש caput —
 קאָפּ. די קאַפּיטאַלע אותיות פֿלעגט מען אָפּט ניצן אויף צו נעבן די
 קאָפּ-שורה ביים אָנהייב פֿון אַ קאַפּיטל; דאָס וואָרט קאַפּיטל
 (capitulum) מיינט אויף לאַטיין בעצם ניט קיין אַנדער זאַך ווי אונדזער
 וואָרט קאָפּ.

*ref eo tempore . aut puicos &
p plateas cantores & choros du
ceres . aut supra tectū domus tuę*

פֿון אַ לאַטיינישן כּה־ב־יֵד פֿון 11טן יֵה

געמען 44

וועט איר זען, אז דאָס דערמאָנט טאַקע אין די הינטיקע קליינהאַנטיקע לאַטיינישע אַותיות.

צום סוף מיטל-עלטער האָבן די אַותיות גענומען ווערן אַלץ שפּיציקער און קאַנטיקער, מען האָט אָנגעהויבן צוגעבן „פֿון שיינקייט וועגן“ קעפלעך און פֿיסלעך. אָט די געצוקטע שריפֿט האָט באַקומען דעם נאָמען „מאַנאַכ־שריפֿט“, וואָרעם אין די מאַנאַסטירן טאַקע איז זי אויפֿגעקומען. אַנדערש האָט מען זי נאָך גערופֿן „געגראַטעטע שריפֿט“; די אַותיות גיסן זיך אויף אַזוי ווי גראַטעס. אַ דריטער נאָמען—און דער נאָמען איז געבליבן ביז הינטיקן טאַג — איז: גאַטישע שריפֿט. דאָס האָט ניט קיין שניכות צום וואָרט „גאַט“; אויך דאַרף מען זיך ניט נאַרן, אַז דער סאַרט אַותיות איז געווען אָנגענומען ביים גערמאַנישן פֿאַלק גאַטער, וואָס מיר האָבן זיי דערמאַנט ריינדניק וועגן די רונעס. אָבער איר האָט אַוודאי געהערט, אַז מיטן נאָמען גאַטיק, גאַטישער סטיל רופֿט מען אָן אַ געוויסן גאַנג אין בויען, וואָס אָנגעהויבן האָט ער זיך אין 12טן יֵה אין פֿראַנקרייך און פֿון דאָרטן זיך פֿאַרשפּרייט איבערן גרעסטן טייל אייראָפּע. איר האָט געוויס געזען, אויף אַ בילד אָדער ממש, איינעם פֿון יענע קלויסטערס, וואָס עס ווייזט אויס,

אז זיי ציען זיך צום הימל. ענדיקן ענדיקן זיי זיך אויבן
קיין מאָל ניט קינלעכדיק, נאָר תמיד פֿאַרשפיצט; די
פֿענצטער גייען פֿריער גלייך, העכער צו ווערן זיי אויס-
געפוקלט, און גאָר אויבן גייען זיי זיך צונויף אין אַ שפיץ.
אויף אזאָ גאָטישן בינין איז אויך פֿאַראַן אַ סך געגראַ-
טעטער באַפּוּץ. נו, האָט די שריפֿט פֿון סוף מיטל-עלטער
אויך באַקומען דעם נאָמען גאָטישע.

אַט די שריפֿט איז עס געווען אין גאַנג, בשעת
גוטענבערג האָט אין 15טן י"ה אויסגעפֿונען די קונסט
צו דרוקן מיט מעטאַלענע אותיות. די מינסטערס וואָס
האַבן געגאַסן די דרוקשריפֿט („שריפֿטגיסערס“ רופֿט מען
זיי) האָבן טאַקע נאָכגעמאַכט דעם שניט פֿון די געשריבענע
אותיות פֿון זייער צייט. גיט אַ קוק אויף געמעל 45, וועט
איר האָבן פֿאַר די אויגן דעם שטייגער לאַטיינישע אותיות
פֿון ערשטן יאָרהונדערט דרוקן.

סוף מיטל-עלטער האָבן אַלע פֿעלקער פֿון אייראָפּע,
אויף וויפֿל זיי האָבן געניצט דעם לאַטיינישן אַלף-בית
געשריבן מיט גאָטישע אותיות. גיט אַקאַרשט אַ קוק אויפֿן
געמעל 46. דאָרטן וועט איר זען אַ זינטל פֿון אַ פּוילישן
כתב-יד, פֿון דעם באַרימטן „פֿלאָריאַנוס-תּהילים“ (אויף
פּויליש: Psalterz Florjański), געשריבן, ווי די געלערנטע
זינען משער, סוף 14טן יאָרהונדערט. אַיטלעכער פּסוק

¹ דער כתב-יד האָט זיך ביז ניט לאַנג געפֿונען אין פֿלאָריאַנוס-
מאָנאַסטיר אין ליינק, עסטרייך, און דערפֿון האָט ער באַקומען זיין
נאָמען. מיט עטלעכע יאָר צוריק האָט די פּוילישע רענירונג אָפּגעקריפֿט
דעם כתב-יד און אַראָפּגעבראַכט אים קיין פּוילן; איצט געפינט ער זיך
אין דער „נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק“ (Biblioteka Narodowa) אין וואַרשע.
דער פֿלאָריאַנוס-תּהילים איז איינער פֿון די וויכטיקסטע מקורות צו דער
געשיכטע פֿון דער פּוילישער שפּראַך.

שטייט דאָ פֿרײַער אין לאַטיין, דערנאָך אין פּויליש און צום סוף אין דײַטש; די אותיות זײַנען די זעלבע.

געמעל 45

Die juden buchen in den lande über mehr die Arabisch sprach zu andern mēschen. aber vnder ynen die hebreysch deren alphabet hiernach volget wol correct oder gestrafft.

Yodh	Cheth	Weth	Saen	Wau	Wae	Delat	Symel	Boeth	aleph
י	ח	ו	ז	ו	ה	ד	ג	ב	א
pe	Shn	Sameth	Nun	Nun	Mem	Lamed	Kaff	Kaff	
פ	ש	ס	נ	מ	ל	כ	כ		
			Taff	Schyn	Keff	Kuff	Godut	Jodut	ffe
			ט	ר	ק	צ	צ	צ	ר

דאָס איז אַרויסגענומען פֿון אַ בוך פֿון איינעם Bernhardus de Breydenbach, אַ גלח פֿון מינען, דײַטשלאַנד, וואָס האָט אין די יאָרן 1483 — 1484 געמאַכט אַ נסיעה קיין ארץ-ישראל און דערנאָך באַשריבן זײַנע איינדרוקן. מיר האָבן דאָ אַ דריטמאָל פֿון די „נאַטישע“ אותיות פֿון סוף 15טן יאָר (דאָס בוך איז געדרוקט אַרום 1495). אָבער פֿאַר אונדז איז אינטערעסאַנט אויך דער העברעיִשער אַלף-בית וואָס ברייטענבאָך גיט; מיר זעען דאָ די זעלביקע פֿאַר-שפּיצטקייט און געצוקטקייט. די שורות אויבן לייענען זיך: „יודן ניצן אין די לענדער אויף יענער זײַט ים די אַראַבישע שפּראַך, [ווען זיי ריידן] צו אַנדערע מענטשן, נאָר צווישן זיך די העברעיִשע, וואָס איר אַלף-בית קומט דאָ...“

די ראמאנישע פֿעלקער האָבן אָבער שפּעטער אַוועק-
געוואָרפֿן דעם געצוקטן שטייגער שרייבן און זיך געשאַפֿן
אַ שניט אַותיות וואָס זיינען אַ סך פּשוטער, אַ סך מער
געגליכן צו דער אַלטרומישער שריפֿט; דאָס אייגענע די
סקאַנדינאַווער און יענע סלאַווישע פֿעלקער וואָס ניצן דעם
לאַטיינישן אַלפֿאַבעט. גיט אַ קוק אויף אַבי וואָסער
ענגלישן אָדער פֿראַנצייזישן אָדער פּוילישן בוך, וועט איר
האַבן דעם ס'מין. ביי די דייטשן דרוקט מען אויך אַ סך
ביכער און צייטונגען מיט די כּלל-אייראָפּעיִשע „לאַטיינישע“
אַותיות; אָבער גאַר אַ סך דרוקט מען מיט די גאַטישע
אַותיות אויך און מען רופֿט זיי אַפֿילו ממש: „דייטשע
שריפֿט“, כאַטש מען ווייס דאָך, אַז אַרויסגעוואַקסן זיינען זיי
פֿון די זעלביקע לאַטיינישע אַותיות. איר האָט דאָ (אויף
דער אַנדערער זייט) דעם פֿולן „גאַטישן“ אַלף-בית, געדרוקט
און געשריבן, כּדי אַז טאַמער קומט אויס, זאָלט איר זיך
קענען אָן עצה געבן.

ביי די סלאַווישע פֿעלקער

איצטער קומען מיר צו צו די סלאַווישע פֿעלקער.
איידער די סלאַוון האָבן אָנגענומען די קריסטלעכע
אַמונה האָבן זיי בכלל ניט געוואוסט פֿון קיין שרייבן; זיי זיינען
זיך באַגאַנגען אָן דעם. זייערע רביים זיינען געווען די
קריסטלעכע מיסיאַנערן. אָבער אין מיטל-עלטער, ווען די
קריסטלעכע אַמונה האָט זיך פֿאַרשפּרייט ביי די סלאַווישע
פֿעלקער, איז זי שוין געווען צעשפּאַלטן אויף צווייען:
דער פּויפּס אין רוים האָט געפֿירט איין טייל קלויסטער, דער
פֿאַטריאַך אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל דעם צווייטן טייל. און

אזוי זינען אויך די סלאווישע פֿעלקער ניט אלע אַרונטער =
געפֿאַרן אונטער איין השפּעה.

דער „גאָטישער“ אלף-בית

a	Aa Oa	n	Nn Nn n
b	Bb Lb	o	Oo Oo o
c	Cc Lc	p	Pp Pp p
d	Dd Vd	q	Qq Qq q
e	Ee En	r	Rr Rr r
f	Ff Ff f	s	Ss Ss Ss s
g	Gg Gg g	t	Tt Tt t
h	Hh Hh h	u	Uu Uu u
i	Ii Ii i	v	Vv Vv v
j	Ji Ji j	w	Ww Ww w
k	Kk Kk k	x	Xx Xx x
l	Ll Ll l	y	Yy Yy y
m	Mm Mm m	z	Zz Zz z

געמעל 47

די מערבדיקע סלאָוון — די טשעכן, די פּאָליאַקן —
זינען געקריסטיקט געוואָרן דורך די מיסיאַנערן פֿון דעם
רוימישן פּויפּס, און ממילא איז זייער שפּראַך און זייער קולטור
געבליבן ביז היינטיקן טאָג אונטער דער רוימישער (לאַטיי-)

נישער) השפעה. זיי האָבן באַלד פֿון אָנהייב געשריבן מיט
 לאַטיינישע אותיות, און אזוי איז דאָס געבליבן ביז היינט. קיין
 גלאַטיקער ענין איז דאָס ניט געווען. אָט שרייבט דער
 באַווסטער פּוילישער פּילאָלאָג לאָש (Łoś) וועגן דעם, ווי
 אזוי מען האָט אין מיטל-עלטער אָנגעהויבן שרייבן
 פּויליש:

„אויב דער שרייבער פֿלעגט זיך אַפֿילו פֿלייסן איבער-
 צוגעבן פינקטלעך די פּוילישע אויסשפראַך, פֿלעגט ער
 אויך טייל מאַל אַנטרעפֿן אויף מניעות וואָס ער פֿלעגט ניט
 קענען גוֹבֵר זיין, וואָרעם ער האָט ניט געהאַט קיין לאַטיינישע
 צייכנס, וואָס מיט זיי זאָל ער קענען איבערגעבן די פּוילישע
 קלאַנגען. קיינער איז יעמאָלט ניט געפֿאַרן אויפֿן געדאַנק
 צונויפֿצושטעלן אַ פּוילישן אַלפֿאַבעט, צו באַשאַפֿן עפעס
 אַ פּוילישע אויסלייג-סיסטעם, נאָר יעדערער האָט זיך
 געלאָזט פֿירן פֿון אַן אינפֿאַר וואָס איז אים גראַד
 געקומען; אַ פּוילישן נאָזן-וואַקאַל אָדער עפעס אַ קאַנסאַנאַנט,
 וואָס לאַטיין האָט פֿון אים ניט געוואָסט, פֿלעגט מען איין
 מאַל איבערגעבן מיט איין קאַמבינאַציע און אַן אַנדערש
 מאַל מיט אַ צווייטער קאַמבינאַציע.“

ס'האָט היפש געדויערט, אָבער סוף-כל-סוף האָבן זיך די
 פּאָליאַקן דערטראַכט צו ספּעציעלע צייכנס פֿאַר די נאָזן-
 קלאַנגען a און e; פֿאַר דעם זש-קלאַנג, האַרט און ווייך, האָט
 מען באַשאַפֿן ʒ און ż; ביי ש און טש האָט מען זיך אַן עצה
 געגעבן מיט קאַמבינאַציעס sz און cz. די טשעכן ווידער
 האָבן צוגעקלערט באַזונדערע צייכנס š (ש), č (טש), ž
 (זש). נאָר אין גרונט איז דאָס אָבער אַלץ די פֿלע-
 אייראָפּעישע לאַטיינישע שריפֿט.

אנדערש איז בני די מזרחדיקע סלאָוון — בני די
 רוסן, אוקראַינער, וויסרוסן. צו זיי זיינען געקומען פֿון
 קאָנסטאַנטינאָפּאָל גריכישע מיסיאַנערן. האָבן זיי זיך
 געשאַפֿן אַן אייגענעם אַלפֿאַבעט וואָס איז אַרויסגעוואַקסן
 פֿון גריכיש. אויפֿן נאָמען פֿון איינעם פֿון די מיסיאַנערן,
 קיריל, רופֿט מען אויך די שריפֿט קירילישע.

ביון אָנהייב 18טן יאָרהונדערט האָט מען געשריבן
 רוסיש אויך מיט די דאָזיקע אַלטסלאַווישע אותיות. אָבער

ОБЯЗАНЪ ТОГДА

О Б Я З А Н Ъ Т О Г Д А

געמעל 48

פּיאָטער דער גרויסער, דער רעפֿאָרמאַטאָר פֿון רוסלאַנד,
 האָט זיך באַרעכנט, אַז מען קען די שריפֿט מאַכן
 פשוטער. זיין רעפֿאָרם האָט זיך איינגעגעבן, און נאָך
 ביז היינטיקן טאָג שרייבט מען רוסיש מיט פּיאָטערס
 „גראַזשדאַנקע“.

אויף געמעל 48 זעען מיר עטלעכע ווערטער פֿון
 אַן אַלטן רוסישן כתב־יד, געשריבן אין יאָר 1056; אין דער
 צווייטער שורה גייען די זעלביקע אותיות אין דער היינט
 אָנגענומענער פֿאָרם.

דער פּרינציפּ, לויט וועלכן פּיאָטערס רעפֿאָרם איז
 דורכגעפֿירט געוואָרן, איז זייער אַ גלייכער: ער האָט
 אָפּגעשאַפֿט אַלע צוקן און דריידלעך. דורך דעם האָט
 ער אַ ביסל דערנענטערט די רוסישע שריפֿט צו דער
 לאַטיינישער; אָבער ער זאָל אָפּשאַפֿן דעם רוסישן אַלף-

בית און אנשטאָט דעם היסן שרייבן אין גאַנצן מיט
לאַטיינישע אותיות — דאָס ניט.

געמעל 49

דער רוסישער אלף-בית

אויסשפראך	רוסישע אותיות	רוסישע אותיות	רוסישע אותיות	רוסישע אותיות	רוסישע אותיות	רוסישע אותיות	רוסישע אותיות	
א	а	А	б	Б	в	В	г	Г
ב	б	Б	в	В	г	Г	д	Д
ג	г	Г	д	Д	е	Е	ж	Ж
ד	д	Д	е	Е	ж	Ж	з	З
ה	е	Е	ж	Ж	з	З	и	И
ו	ж	Ж	з	З	и	И	й	Й
ז	з	З	и	И	й	Й	к	К
ח	и	И	й	Й	к	К	л	Л
ט	й	Й	к	К	л	Л	м	М
י	к	К	л	Л	м	М	н	Н
יא	л	Л	м	М	н	Н	о	О
יב	м	М	н	Н	о	О	п	П
יג	н	Н	о	О	п	П	р	Р
יד	о	О	п	П	р	Р		
יז	п	П	р	Р				
יח	р	Р						

די אותיות ו (אי ס'טאָטשקאָר), ז (יאַט), e (פּיטא) און v (אויזשניצא) האָט מען נאָך דער לעצטער אויסלויב-דעפּאָרם אויסגעוואָרפֿן; אנשטאָט זיי ניצט מען איצט: и, ф, e, и.

VIII. די סעמיטישע שריפט

בני וועמען האבן זיך געלערנט די פעניקער?
מיר זיינען אינעם לעצטן קאפיטל פארלאפן א ביסל
דעם וועג: נאך איידער מיר האבן זיך רעכט באקענט
מיט דער כנעזישער (פעניקישער) שריפט, האבן מיר זיך
גענומען צום גריכישן אלפאבעט און צו זיינע אפּשפּראַכן.
איצטער זיינען מיר דערמיט פארטיק און מיר קערן זיך
אום צו די סעמיטן. מיר וועלן פריער באטראכטן די
שרייבסיסטעם פון די אלטע סעמיטן בכלל, דערנאך
וועלן מיר צוקומען צו אמאליקע יידן, און אויסלאזן וועלן
מיר מיט אונדזער היינטיקן יידישן גאנג אין שרייבן.

איין פראגע איז אונדז נאך געבליבן ניט פארענטפערט
פון פריער. מיר האבן געזען, אז אייראפע האט זיך
געלערנט שרייבן בני די פעניקער; אבער פון וואנען
וואקסט בני די פעניקער דער אלף-בית?

ביז אין 19טן י"ה אריין איז מען געווען זיכער, אז
זיי האבן זיך דערצו דערשלאגן מיט זייער אייגענעם שכל. די
פעניקער זיינען געווען א פאלק מיט גאר א הויכער קולטור,
זיי האבן זיך אויסגעצייכנט אין שיפערן, אין מסחר און
אין פראדוקציע. איז דעריבער בני קיינעם ניט געווען קיין
ספק, אז זיי האבן געהאט גענוג מוח און כוח צו שאפן
דעם אלף-בית. נאר זינט די געלערנטע האבן זיך אין
19טן י"ה דערגרונטעוועט, אז אומעטום האט זיך שרייבן
אנגעהויבן פון בילדער, איז מען געווארן פארהינדערט,

וואָס מען האָט אין כּנען נישט געפּונען קיין זכר פֿון
אַזוינע בילדערשריפֿטן. אָבער געפּונען האָט מען נישט, דאָס
איז אַ פֿאַקט.

ווי באַלד אַזוי, איז איינס פֿון די צוויי: אָדער די
פֿעניקער האָבן אַדורכגעמאַכט אַן אַנדער וועג ווי אַלע
אַנדערע פֿעלקער, אָדער זיי האָבן שוין איבערגענומען
זייער אַותיות=שריפֿט פֿון דער פֿרעמד פֿאַרטיקערהייט.

מער האָט זיך לכתחילה געהאַט אַנגענומען די צווייטע
מיינונג. די פֿעניקער זינען געווען אַ רירעוודיק פֿאַלק,
זייערע סוחרים האָבן אַנגעשפּאַרט העט ווייט מיטן ים און
מיט דער יבשה — האָבן זיי שוין געהאַט, טעאַרעטיש
גערעדט, גענוג געלעגנהייט מיטצוברענגען אַ פֿרעמדן
אַלף=בית.

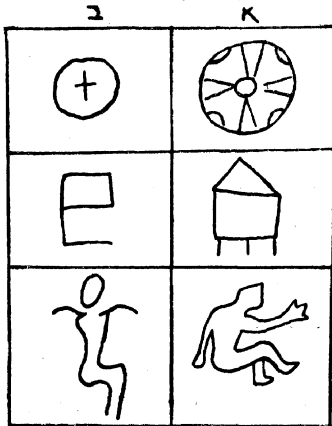
ווי זשע האָבן זיי גענומען? דאָ האָבן די פֿאַרשערס
געהאַט אַ ברייט פֿעלד צו לאָזן שפּילן זייער פֿאַנטאַזיע.
איינע האָבן געפרוווט טרעפֿן אויף דער פֿלעקל=
שריפֿט וואָס איז געווען אַנגענומען אין מעסאָפּאָטאַמיע,
גאָר בשכּנות מיט סיריע און ארץ=ישׂראל.

אַנדערע האָבן אינגעפּונען, אַז די פֿעניקישע אַותיות
זינען בפּירוש געגליכן צו די מיצרישע היעראַגליפֿן, און
מען האָט אויפֿגעשטעלט גאַנצע טאַבעלעס אויף צו
באַווייזן דעם איבערגאַנג.

קרעטישע שריפֿט

צום סוף 19טן יאָרהונדערט איז אַרויסגעשווומען
אַ דריטע שיטה. דער ענגלענדער עווענס (Evans) לייגט
זיך אויס זיין נאָמען אויף ענגליש) האָט דעמאָלט געמאַכט

גרויסע גראָבונגען אויף דעם גריכישן אינדזל קרעטע
און געפֿונען דאָרטן מאָנומענטן פֿון אַ גראַנדיעזער קולטור,
וואָס זי איז געווען אין גאַנצן אינגעזונקען און פֿאַרגעסן. דורך
די דאָזיקע גראַבונגען איז מען דערגאַנגען, אַז נאָך
לאַנג-לאַנג איידער גריכנלאַנד האָט זיך פֿונאַנדערגעבליט
האַבן די קרעטער שוין געהאַט אַ מעכטיקע אַרכיטעקטור
און אַ געהויבענע קונסט: פֿאַלאַצן און טעמפלען,
וואַזעס און מאַלערייען, פֿאַרצעליי און העלפֿאַנדביינערנע
חפֿצים. אויך איז בני זיי געווען אַ שריפֿט, אָדער,
פינקטלעכער, גאַנצע צוויי שריפֿטן: איינע אַ בילדער-
שריפֿט, די צווייטע מער פֿון איינציקע פֿאַסיקלעך. אויף
געמעל 50 קען מען זען מוסטערס פֿון די ביידע קרעטישע
שריפֿטן: אַ ווייזט צייכנס פֿון דער עלטערער בילדערשריפֿט,
ב גיט איבער די זעלבע צייכנס אין דער ינגערער שריפֿט
וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פֿון דער ערשטער.

געמעל 50

איז זאָגן אַנדערע פֿאַרשערס, אַז טייל פֿעניקישע
אָותיות כאַפֿן דעם אַנבליק פֿון די קרעטישע פֿאַסיקלעך,

און דערפֿון דרינגען זיי, אַז די פֿעניקער האָבן באַקומען
זייער שריפֿט פֿון קרעטע. דאָס שיקט זיך גאַנץ גוט, וויל
די פֿעניקישע ים־פֿאַרערס האָבן אויף זייערע נסיעות
גאַנץ אַפֿט געמוזט אָפטרעטן דאָרטן.

פֿאַראַן אָבער חסידים פֿון דער „קרעטישער שיטה“,
וואָס גייען אַ סך וויטער: זיי ווילן אין גאַנצן צונעמען די
קרוין בני די פֿעניקער. ניט די פֿעניקישע ים־פֿאַרערס, זאָגן
אַט די פֿאַרשערס, האָבן מיטגעבראַכט די שריפֿט פֿון
זייערע נסיעות, נאָר מען האָט זיי דאָס אַריינגעבראַכט,
אַזוי צו זאָגן, אויף אַלעם גרייטן אין שטוב אַרײַן.

ווער זשע זינען עס געווען די בעלי־טובֿות? דאָס
זאָלן געווען זיין די פֿלישתים, וואָס מיר קענען זיי גאַנץ גוט
פֿון חומש. כּפֿי די היסטאָרישע פֿאַרשונגען וויזן, האָבן
זיך די פֿלישתים באַוויזן אין אַרץ־ישׂראַל בערך אין
איין צײַט מיט ייִדן, און אַזוי זינען טאַקע ביים לאַנד כּנען
געבליבן ביידע נעמען ביז הינטיקן טאַג: „אַרץ־ישׂראַל“
(ייִדנלאַנד) און „פֿאַלעסטינע“ (פֿלישתים־לאַנד). ייִדן זינען
געקומען דורכן סני־האַלב־אינדזל פֿון מיצרים. פֿון וואַנען
זינען געקומען די פֿלישתים? וועגן דעם זינען פֿאַראַן
פֿאַרשיידענע טעאָריעס. נו, זאָגן די חסידים פֿון דער
קרעטישער שיטה, אַז „כּפֿתּור“ אין תּנך מיינט קרעטע
און אַז די פֿלישתים זינען געקומען קיין כּנען פֿון קרעטע.
פֿון דאָרטן זאָלן זיי האָבן מיטגעבראַכט זייער אַלף־בית,
און פֿון זיי זאָלן זיך האָבן אויסגעלערנט שרייבן זייערע
נייע שׂכנים, די פֿעניקער.

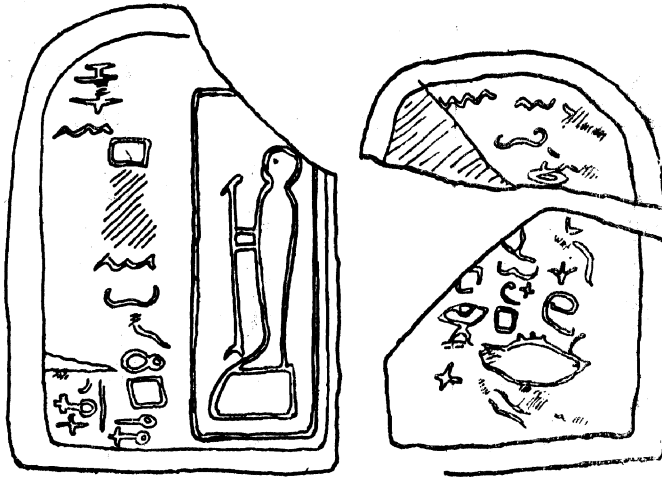
ווי מיר זען, אַלץ שיינע און אינטערעסאַנטע
טעאָריעס מיט אַ ווייטן קוק. אָבער אין וויסנשאַפֿט קלעקט

ניט, עס זאל זיין שייך. אויב איך גיי ארויס מיט א וויסנ-
שאַפֿטלעכער טעאָריע, איז ניט גענוג, אז איך אליין
זאל דערין גלייבן: איך מוז קענען ברענגען אַנדערע
מבנינים דערצו, אז זיי זאלן אויך אָננעמען מינע
ראַיות. און וואָס שייך דעם אויפקום פֿון אַלף-בית
האַט זיך אַלץ געמאַכט אזוי, אז קיין איינע פֿון
די פֿאַרשיידענע השערות האָט זיך ניט געקאָנט אָנשפּאַרן
אויף גאָר פֿעסטע ראַיות, עס זאל „נעמען“ אַלעמען.

סיני-שריפט

די קרעטישע טעאָריע האָט אין אָנהייב פֿון אונדזער
יאָרהונדערט אפֿשר געהאַט צום מערסטן שאַנסן אָנגענומען
צו ווערן פֿון דער גאַנצער וויסנשאַפֿטלעכער וועלט: דער
ינגערער טיפּ קרעטישע צייכנס דערמאָנט טאַקע אין
די עלטסטע פֿעניקישע אַותיות. נאָר אין יאָר 1916 האָט
זיך אַ גרופּע חשובֿע געלערנטע פֿאַרקערעוועט גאָר אין
אַן אַנדער זייט. מיט 11 יאָר פֿריער, אין 1905, האָט דער
ענגלישער אַרכעאָלאָג פֿלינדערס פיטרי (Petrie) שרייבט
ער זיך) אָפּגעזוכט אויפֿן האַלבאינדזל סיני, דאָס הייסט
בשכּנות מיט מיצרים, חורבות פֿון אַ טיף אַלטן טעמפל,
געהייליקט צו דער מיצרישער געטין האַטאַר. אין די ווענט
פֿון טעמפל האָט ער געפֿונען 16 קורצע אינגעשריפֿטסן, אין
איינעם אַ וואַסערע 150 צייכנס. פיטרי האָט געהאַלטן, אז
די אינגעשריפֿטסן מוזן זיין פֿון אַרום 1500 פֿאַר קריסטוסן.
די צייכנס האָבן געכאַפט דעם אָנבליק פֿון מיצרישע
היעראָגליפֿן. מען האָט זיי געפרוווט איבערלייענען אויף
מיצריש, אָבער ס'איז גאַרניט אַרויסגעקומען. איז אין 1916

אן אַנדער ענגלענדער, גאַרדינער, געקומען מיט גאַר אַ נייער
 השׁערה. צווישן די 150 צייכנס, האָט ער אויפגעוויזן,
 זינען פֿאַראַן גיט מער ווי 32 פֿאַרשיידענע; איז מוז דאָס
 זיין אַן אַותיות-שריפֿט. טייל צייכנס האָבן אויסגעוויזן
 צו זיין געגליכן צו די פֿעניקישע אַותיות. האָט גאַרדינער
 געפֿסקנט, אַז די סני-שריפֿט איז אַ סעמיטישע שרייב-
 סיסטעם, און טאַקע די עלטסטע, אַ סך עלטער איידער

געמעל 51

די עלטסטע פֿעניקישע געשריפֿטסן. ס'איז שווער געווען
 איבערצוליינען די אינראַצונגען אין די טעמפל-חורבות,
 וואָרעם זיי זינען שטאַרק צעשעדיקט (אַ דוגמא זעען מיר
 אויף געמעל 51), אָבער גאַרדינערן האָט זיך אויסגעוויזן,
 אַז אַ גרופע פֿון פֿיר אַותיות חזרט זיך איבער אָפֿטער:
 אַ פֿירקאַנט, אַ פֿיגור ווי אַן אויג, אַ העקעלע און אַ צלמל.
 האָט ער די דאָזיקע צייכנס דעשיפֿירט ווי

ב ע ל ת

און דאָס האָט ער איבערגעלייענט: בעלת, לשון-נקבה פֿון בעל. און ער האָט אזוי געלערנט פֿשט: דאָס איז אַ טעמפל פֿון דער געטין האַטאַר, איר נאָמען איז פֿאַראַן כמעט אין אַלע היעראָגליפֿישע טעקסטן וואָס מען האָט געפֿונען אין יענע מקומות. ווי באַלד סעמיטן זינען דאָ אויך געווען און זיי האָבן אויך געוואָלט אַכפערן די געטין, האָבן זיי זי מיסחמא אָנגערופֿן מיט לשון-נקבה פֿונעם נאָמען פֿון זייער גאָט בעל.

גאַרדינער האָט אויפֿגעבויט אַ גאַנצע טאַבעלע צו ווייזן, ווי אזוי די סני-צייכנס שטימען מיט די מיצרישע היעראָגליפֿן און מיט די שפּעטערדיקע פֿעניקישע אותיות. נאָך גאַרדינערן זינען געקומען אַ סך חשובֿע געלערנטע-ענגלענדער, דייטשן, פֿינלענדער, אמעריקאַנער. עס איז געוואָרן אַ גאַנצע ליטע-ראַטור וועגן דעם ענין מיט פֿיל צענדלינגער סברות. מען האָט פֿאַר דער צייט געפֿונען נאָך טעקסטן. מען פֿאַרמאָגט שוין איצטער 32 אינגעשריפֿטסן אין דער אזוי גערופֿענער סני-שריפֿט. אָבער די אונטערשטע שורה איז, אַז מען האַלט נאָך אַלץ ביים סאַמע אָנהייב; אַדרבא, די צעטומלעניש איז גרעסער ווי ווען עס איז. מיט דער גרופּע „בעלת“ איז מען נאָך אויך ווייט פֿון זיכער, אַנדערע ווילן ליינען די עטלעכע צייכנס גאַר אַנדערש. און חוץ דעם זאָגן מער געוואָרנטע פֿאַר-שערס, אַז ביים דעשיפֿירן אַ שרייבסיסטעם קען מען ניט זאָגן: אַט די פֿאַר צייכנס ווייס איך שוין, וועגן די אַנדערע איז נאָך אַ שאלה; וואָרעם איידער מען איז זיכער מיט אַלע צייכנס קען זיך מאָרגן די סברא וועגן די ערשטע פֿאַר אויך אַרויסווייזן פֿאַר אַן איינריידעניש.

אויב אזוי, איז וואָס קומט אונדז אַרויס פֿון דער טעאָריע, אַז די סניג-שריפֿט איז עס די „פראַטאַסעמיטישע“¹ שריפֿט? לעת-עֶתָה קומט אונדז אַרויס גאַרניט מיט גאַרניט. וואָרעם ווי באַלד מען האָט נאָך ניט דערקענט די סניג-צייכנס גופּא, איז דאָך ניט שייך צו ריידן וועגן דעם, אַז זיי זינען עס דער פראַטאַטיפּ¹ פֿון אַנדערע אַחיות.

אַגבֿ מוז מען זאָגן, אַז די געלערנטע זינען שוין היינט ניט אזוי פֿאַרקאַכט אין דער פֿראַגע וועגן דער סניג-שריפֿט ווי מיט צוואַנציק יאָר צוריק. בשעת מען האָט אויפֿן גאַנצן שטח צווישן גילוס און אייפֿראַטעס (פרת) ניט געקענט קיין שום אַנדער שריפֿט ווי די פֿעניקישע, האָט מען זיך געמוזט צוכאַפֿן צו דער סניג-שריפֿט ווי צו אַ טייערן געפֿינס: אַט דאָ, האָט מען גענומען האַפֿן, וועט מען געפֿינען דעם באַשייד אויף אַלע רעטענישן. אָבער די דעשיפֿרירונג פֿון דער סניג-שריפֿט האָט זיך פֿאַרצויגן, דערוויילע האָבן זיך נאָך דער מילחמה אַנגעהויבן אין סיריע, אונטערן פֿראַנצייזישן מאַנדאַט,² נייע גראַבונגען פֿון פֿראַנצייזישע אַרכעאָלאָגן. און זיי האָט דאָס מזל באַמת צוגעדינט.

¹ פֿראַטאַס איז אויף גריכיש דער טייטש: ערשטער. — פֿראַטאַ טיפּ הייסט: דאָס ערשטע בילד, די בראַשית-פֿאָרם.
² מאַנדאַט רופֿט זיך אַ פֿילמאַכט, אַ שפֿיחה; אַ שפֿיחה, זאָגט מען, האָט דעם מאַנדאַט איבערצוגעבן דאָס און דאָס. די שפֿיחה קאַנפֿערענץ אין ווערסאַל, נאָך דער וועלט-מילחמה, האָט איבערגעגעבן עטלעכע פֿענדער די שפֿיחה (דעם מאַנדאַט) צו פֿאַרוואַלטן באַשטימטע טעריטאָריעס. כּמשל האָט מען צוגענומען ביי די טערקן ארץ-ישׂראל און סיריע; דעם מאַנדאַט צו פֿאַרוואַלטן ארץ-ישׂראל האָט מען איבערגעגעבן ענגלאַנד, דעם מאַנדאַט איבער סיריע האָט באַקומען פֿראַנקרײך.

איצטער, ווען ס'זינען אוועק סך-הכל פֿופֿצן יאָר
נאָך די ערשטע אויפֿדעקונגען פֿון די פֿראַנצייזישע
עקספעדיציעס אין סיריע, קוקט מען שוין גאָר אַנדערש
אויף דער געשיכטע פֿון אַלף-בית, הגם גענוג זאָכן
זינען נאָך געבליבן מטושטש.

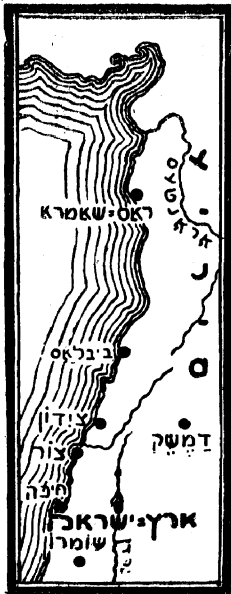
מיר וועלן באַלד פֿרווון אויסמאַלן אַ בילד, ווי אַזוי די
סעמיטן זינען געקומען צו זייער אַהיות-שריפֿט. מען קען
ניט ערֶב זיין, אַז אַלץ איז טאַקע געווען פֿונקט אויף
אַ האָר ווי מיר מאַלן דאָ אויס; אָבער מיר גיבן איבער די
מיינונג פֿון גאָר גרויסע געלערנטע, און דאָס וואָס זיי זאָגן
לייגט זיך גוט אויפֿן שכל.

ראַס-שאַמראַ און ביבלאַס

די פֿלעקלשריפֿט פֿון ראַס-שאַמראַ, וואָס מען האָט
זי אויסגעגראָבן אין 1929, האָבן מיר שוין דערמאָנט.
נאָך טאָוועלעך מיט פֿלעקלעך וואַלטן קיין נאָווינע ניט
געווען. פֿאַרשטייט זיך, אַז די היסטאָריקער זינען אַלע
מאַל לָהוט צו געפֿינען נייע טאָוועלעך און אַראַפֿצוליינען
פֿון זיי זאָכן וואָס מען האָט פֿרֿיער ניט געוואָסט — נאָר
צום פֿאַרשער פֿון שריפֿט וואַלט עס ניט געהאַט; ער
האַט זיך שוין אָנגעזען אַ סך פֿלעקלשריפֿט. אָבער איר
דערמאָנט זיך דאָך, וואָס עס האָט זיך אַרויסגעוויזן: מערניט
לויטן אויסזע זינען ראַס-שאַמראַ שרייבֿזייכנס
געגליכן צו דער ביז יעמאַלט באַוואָסטער פֿלעקלשריפֿט;
אין תּוֹך איז דאָ גאָר קיין גלייכעניש ניט, וואָרעם אין
ראַס-שאַמראַ האָט מען אויסגעלייגט ניט גאַנצע ווערטער
און אַפֿילו ניט טראַפֿן, נאָר איינציקע אַהיות. מיט
אַנדערע ווערטער: די שריפֿט פֿון ראַס-שאַמראַ איז אַן

אותיות-שריפֿט פֿונקט אַזוי ווי די פֿעניקישע אותיות-שריפֿט. זי ניצט טאַקע פֿלעקלעך, אָבער גאַר אויף אַ נייעם שטייגער. וואָלט מען צו די ראַס-שאַמרער טעקסטן צוגעקומען מיט אַ יאָר צען פֿריער, וואָלט דער חידוש געווען נאָך גרעסער. וואָרעם ביז 1923 האָט מען נישט געקענט קיין שום פֿענישע אינגעשריפֿטן וואָס זאָלן זיין עלטער ווי דער 9טער-10טער יאָרהונדערט פֿ"ק. פֿון 9טן י"ה למשל איז דער שטיין פֿון מישע מלך מואב; און די ראַס-שאַמרער טאַוועלעך, ווי מען זעט פֿון זייער אינהאַלט, זינגען געשריבן אין 14טן און אין 13טן י"ה, נישט שפעטער— דאָס הייסט זיי זינגען מיט אַ פֿיר, און אַלשר אַ פֿינף הונדערט יאָר עלטער איידער די עלטסטע געשריפֿטן, וועגן וועלכע מען האָט געוואָסט ביז יעמאַלט.¹

1 דעם מישע-שטיין האָט אריסגעגראָבן אין 1868 דער דײַטשער מיסיאָנער קליין אין די הורבֿות פֿון דער שטאָט דרבֿון, אַ קיראַמעטער צוואַנציק מינוט-זייט פֿון ים-המלח. מישע מלך מואב דערציילט דאָ וועגן זײַן ניצחון איבער אחאבֿן דעם מלך פֿון ישראֿל. (אין מלכים ב, קאפּ' ג שטייט וועגן די ניצחונות פֿון ישראֿל, יהודה און אַרום איבער מישען נאָך אחאבֿס טויט.) קליין האָט אָנגעהויבן איבערריידן מיט די בעדוֿינער פֿון דער געגנט וועגן אָפּקויפֿן דעם שטיין אויף אַרויסצופֿירן אים קיין דײַטשלאַנד. אַ פֿראַנצויזישער דיפּלאָמאַט האָט גענומען האַנדלען דעם שטיין פֿאַר פֿראַנקרײַך. זײַנען די בעדוֿינער געוואָרן גרויס בײַ זיך. האָט זיך אַרײַנגעמישט די טערקישע רעגירונג (יעמאַלט האָט ארץ-ישראֿל געהערט צו טערקײ). ווען די בעדוֿינער זײַנען געווייר געוואָרן, אַז די טערקן לייגן אַרויף די האַנט אויפֿן געפֿינט, האָבן זיי פֿאַר כּעס אָנגעשאַטן אַרום דעם שטיין דערנער און געמאַכט אַ גרויסן פֿריער, און ווען דער שטיין איז געווען שטאַרק אָנגעהיצט, האָבן זיי גענומען ניסן אויף אים וואָסער— האָט דער שטיין געפּלאַצט. מען האָט אַבער צונויפֿגענומען דאָס רובֿ שטיקער, אַוועקגעפֿירט קיין פּאַריז אין צוויי-מוזיי און זיי ווי עס איז צונויפֿגעקלעפט. דאָרטן שטייט דער שטיין ביז הייַנט. אַ בילד פֿון דעם שטיין איז געגעבן בײַ: ר. אבראַמאָוויטש און א. מענעס, לייגענדיק צו דער געשיכטע פֿון ישראֿל, בערלין 1923, ז' 38. דאָס בוך איז זייער פּראַי צו לייגענען; איר וועט דאָרטן געפֿינען נאָך אַ סך וויכטיקע בילדער און באַשרײַבונגען.

געמעל 52

האַבן אָבער די אַרכעאָלאָגן געהאַט מצליח געווען אין אַ צווייטן אָרט פֿון סיריע, לעבן דער שטאָט ביבלאָס, נאָך אין 1923. דער פֿאַרשער מאַנטע האָט דאָרטן אויס-געגראָבן אַן אינגעשריפֿטס אויפֿן סאַרקאָפּאָג פֿון אַחזרם, אַ מלך פֿון ביבלאָס. דאָס איז אַ טעקסט אויך פֿונעם 13טן י"ה פֿאַר קריסטוסן, דאָס הייסט בערך פֿון איין צייט מיט די ראַס-שאַמרער טעקסטן; און דאָס איז ניט קיין פֿלעקלשריפֿט, נאָר כּונענישע (פֿעניקישע) אותיות-שריפֿט, גאַנץ נאָענט לויטן טיפֿ צו די צייכנס וואָס זינען באַוואוסט פֿון

קיניג מישעס שטיין און פֿון נאָך שפּעטער. הייסט עס די

אֲחִיזְרָאִם בֶּן-בְּרִיָּה מֶלֶךְ-בִּיבְלֹס

אֲחִיזְרָאִם בֶּן-בְּרִיָּה מֶלֶךְ-בִּיבְלֹס (אֲחִיזְרָאִם בֶּן-בְּרִיָּה מֶלֶךְ-בִּיבְלֹס)
 אֲחִיזְרָאִם בֶּן-בְּרִיָּה מֶלֶךְ-בִּיבְלֹס (אֲחִיזְרָאִם בֶּן-בְּרִיָּה מֶלֶךְ-בִּיבְלֹס)
 אֲחִיזְרָאִם בֶּן-בְּרִיָּה מֶלֶךְ-בִּיבְלֹס (אֲחִיזְרָאִם בֶּן-בְּרִיָּה מֶלֶךְ-בִּיבְלֹס)

אַ פֿאַר שדרות פֿונעם אינגעשריפֿטס אויפֿן סאַרקאָפּאָג פֿונעם מלך אַחזרם (13טער י"ה פֿ"ק, אויסגעגראָבן אין ביבלאָס)

געמעל 53

זאך זעט אויס אזוי: כּמעט אין איין צייט, מיט אַ 3100-3200 יאָר צוריק, האָבן אויפֿן שטח פֿון דער הינטיקער סיריע, אויף אַ מהלך פֿון אַ וואָסערע 160 קילאָמעטער-אזוי ווייט ווי פֿון ווילנע ביז גראָדנעו-עקסיסטירט צוויי

באַזונדערע שרייבסיסטעמען. און ס'איז ניט אַזוי
 ווי מיר זעען דאָס הינט אַ שטייגער, אַז ווילנער יידן
 שרייבן זייער שפראַך מיט ייִדישע אותיות און גראַדנער
 פּאַליאַקן ווידער זייער שפראַך מיט לאַטינישע. ייִדיש און
 פּויליש זינען דאָך צוויי גאַנץ באַזונדערע שפראַכן. פּאַרקערט,
 דאָס לשון פֿון ביבלאָס איז זייער נאַענט צום לשון פֿון
 ראָס-שאַמראַ, ס'איז כמעט ווי די זעלביקע צפֿון-סעמיטישע
 שפראַך, און ביידע שרייבסיסטעמען זינען געבויט אויפֿן
 זעלביקן פּרינציפֿ פֿון איבערגעבן קאָנסאָנאַנטן=
 קלאַנגען דורך אותיות. אָבער די אותיות גופּא האָבן
 גאָר אַן אַנדער פּנים. אויב זוכן אַן אַנאַלאָגיע, איז
 גיכער ביי די סערבן און קראַאַטן וואָס האָבן פּאַקטיש
 די אייגענע שפראַך, מערניט וואָס די ערשטע שרייבן מיט
 סלאַווישע אותיות און די צווייטע מיט לאַטינישע; אָדער
 ביי די ווייסרוסן: בדרך-כלל שרייבן זיי מיט די מִזֶרְח־
 סלאַווישע (רוסישע) אותיות, נאָר קאַטוילישע גרופּעס ביי זיי
 גיבן אַרויס דרוקזאַכן מיט לאַטינישע אותיות אויך.

ביבלאָס — די ביכער שטאַט

מיר ווייסן ניט אויף זיכער, וווּ די פֿעניקישע שריפֿט
 איז אויפֿגעקומען. נאָר ווען מיר גיבן אַ טראַכט איבער
 דאָס אַלץ וואָס מיר ווייסן וועגן פֿעניקיע, מוזן מיר זאָגן, אַז עס
 בעט זיך ממש, מיר זאָלן אָנגעמען די שטאַט ביבלאָס
 פֿאַרן געבוירן-אַרט פֿון אונדזער אַלף-בית.

ביבלאָס איז הינט אַן אַראַבישער ייִשובֿ פֿון אַ טויזנט
 איינווינערס מיטן נאָמען דזשעבייל. גיטאָ שוין
 אמאָליקע יאָרן! פֿאַר צייטן איז דאָס געווען דאָס הייליקע

מקום פֿון די פֿעניקער. ס'איז אַ לעצט אלטע שטאָט, עלטער פֿון צור און פֿון צידון. זי ווערט עטלעכע מאָל דערמאָנט אין תנך אונטערן נאָמען גֶבֶל. פֿון ספֿר יהושוע יג, פסוק ה ווערן מיר געוויר, אַז ווען יידן זינען אַרײַן אין כּנען איז, צווישן אַנדערע געגנטן, געבליבן ניט פֿאַרנומען „דאָס לאַנד פֿון גֶבֶל“; אויף די איינוווינערס פֿון גֶבֶל זאָגט דער תנך אַ שִׁבַח, אַז זיי זינען געווען גוטע בוימסטערס און שטיינהאַקערס.¹

פֿון מיצרישע מקורים ווייס מען, אַז נאָך אין דער ערשטער העלפֿט פֿון צווייטן טויזנט יאָר פֿאַר קריסטוסן, ד"ה באַלד מיט פֿיר טויזנט יאָר צוריק, האָט ביבלאָס געפֿירט מיסחר מיט מיצרים. די עגיפטישע שיפֿערס וואָס זינען געפֿאַרן קיין פֿעניקיע האָט מען גערופֿן: „די וואָס פֿאַרן קיין ביבלאָס“. זיי פֿלעגן ברענגען פֿון דאַנען געהילף פֿאַר זייערע בינינים און צעדעראייל צו באַלזאַמירן זייערע מתים. פֿאַרקערט ווערט דערציילט אין אַן עגיפטישן באַריכט פֿון אַרום 1100 פֿ"ק, אַז מען האָט פֿון מיצרים געשיקט קיין ביבלאָס מיטן וואַסער 500 ראָלקעס פֿאַפּירוס. און דאָס איז געוויס ניט געווען קיין צופֿאַלזאַך, עס איז געוויס פֿון מיצרים געגאַנגען כּסדר אַ פֿאַפּירוס-עקספֿאַרט קיין ביבלאָס; וואָרעם מיר ווייסן פֿון שפּעטיקערע צייטן, אַז די גריכן פֿלעגן איינקויפֿן פֿאַר זיך פֿאַפּירוס אין ביבלאָס; און בײַ די פֿעניקער אין לאַנד איז קיין פֿאַפּירוס ניט געוואָקסן.

אויף אַזוי פֿיל האָבן זיך די גריכן צוגעוויינט צום געדאַנק, אַז פֿאַפּירוס ברענגט מען פֿון ביבלאָס, אַז זיי

1 מלכים א, ה, לב; יחזקאל כז, ט.

האַבן דעם עצם פאַפירוס און דאָס פאַפירוס-געוויקס גענומען רופן Βύβλος אָדער Βίβλος, און דאָס איז געוואָרן אין גריכיש דער נאָמען פֿאַר „בוך“, וואָס מיר האָבן אים נאָך היינט אין אַזוינע ווערטער אונדזערע ווי ביבל, ביבליאָטעק.

צי דאַרף מען זיין אַ גרויסער בעל-פֿאַנטאַזיע אויף צו זאָגן, אַז אַהער קיין ביבלאָס האָבן גרינג געקאָנט פֿאַרטראַגן ווערן די מיצרישע היעראַגליפֿן? אַדראַ, עס וואָלט געווען אַ גרויסער חידוש, ווען זיי זאָלן אַהער ניט געווען דערגיין. און מיר דאַרפֿן זיך ניט פֿאַרלאָזן צו שטאַרק אויף דעם וואָס דער שכל טראַגט אויס, וואָרעם די פֿאַקטן ריידן פֿאַר זיך. אין 1929 האָט מען אין ביבלאָס געפֿונען אַן איינגעשריפֿטס אויף שטיין-אין איינעם 114 שרייבזייכנס-אין אַ מיין היעראַגליפֿן-שריפֿט, און אין 1935 האָט אַ פֿראַנצייזישער געלערנטער דינאַן איבערגעגעבן אויף אַן אינטערנאַציאָנאַלן קאָנגרעס, אַז ער האָט געפֿונען אין ביבלאָס נאָך צוויי בראַנדזענע טאָוועלעך מיט די זעלבע צייכנס. דעשיפֿירט האָט מען זיי נאָך ניט; אָבער דאָס האָט מען באַלד אין 1929 דערקענט, אַז צווישן די 114 שרייבזייכנס זיינען פֿאַראַן 38 פֿאַרשיידענע. איז מען משער, אַז דאָס איז ניט קיין אותיות-שריפֿט, נאָר אַפֿשר אַ מיין טראַפֿנשריפֿט. שטאַמען שטאַמט זי פֿון 16טן י"ה פֿ"ק. ס'איז אַפֿשר אַ צווישנדיק רינגעלע צווישן דער היעראַגליפֿן-שריפֿט ממש און דער שפּעטערדיקער פֿעניקישער אותיות-שריפֿט.

מיר האָבן נאָך ניט קיין זיכערקייט וועגן דעם, ווי אַזוי די פֿעניקער זיינען דערגאַנגען צו זייער אַלף-בית, און אַ סך פֿאַקטן וועלן שוין געוויס בלייבן פֿאַרהוילן פֿון אונדז

אויף אייביקע צייטן. אָבער צוריק גערעדט האָבן אונדז די
גראַבונגען פֿון ביבלאַס און ראַס-שאַמראַ געבראַכט אזוי
פֿיל ניס, אַז מיר מעגן שוין אינשטעלן און פֿרווון זיך
אויסמאַלן אַ סכעמע פֿון דער אַנטוויקלונג.

מיר וועלן צונויפֿנעמען די וויכטיקסטע זאַכן פֿונקטנווייז,
בכדי דער גאַנצער עינין זאָל אַרויסקומען מער איבער-
בליקלעך.

1. ווען איז אויפֿגעקומען די
פֿעניקישע אַותיות-שריפֿט?

מיר פֿאַרשטייען שוין איצטער, אַז פינקטלעך דאָס
יאָר קענען מיר ניט באַשטימען; מיר קענען נאָר פֿרעגן:
ווען בערך. איז די תּשׁוּבָה: אַרום 1300 יאָר פֿאַר קריסטוסן,
ד"ה מיט אַ 3200—3300 יאָר צוריק.

אַנדערע פֿאַרשערס ווילן אויסברענגען, אַז מען וואָלט
געמעגט דערלייגן נאָך אַ דריי-פֿיר הונדערט יאָר, און זיי
טענהן אזוי: די אויפֿשריפֿט אויפֿן סאַרקאַפֿאַג פֿון מלך
אַחזרם איז דאָך פֿון אַרום 1300 פֿ"ק, און אויף איר זינען
די אַותיות שוין אין גאַנצן אַנטוויקלט, גאַר-גאַר ענלעך
צו די אַותיות אויפֿן מישע-שטיין. איז ווי שייך, אַז אַזאַ
אַנטוויקלונג פֿון פֿרימיטיווע אַותיות צו לייטישע זאָל ניט
האָבן געדויערט עטלעכע הונדערט יאָר?

ענטפֿערן דערויף אַנדערע: ס'איז רעכט, אַז ניט. אַן
אַנטוויקלונג האָבן אַדורכגעמאַכט די מיצרישע היעראַגליפֿן
יאָ, די כינעזישע שרייבצייכנס יאָ, וואָרעם זיי זינען געוואַקסן
און האָבן זיך געביטן אויף אַ נאַטירלעכן שטייגער; אָבער
דער פֿעניקישער אַלף-בית איז מיסתּמא אַ צוגעטראַכטע

זאך, זי איז געוואָרן מיט איין מאָל: דאָ איז ניט שייך
צו זוכן אַנטוויקלונג.

נאָך אַ טעם, פֿאַר וואָס מיר האָבן ניט וואָס צו זוכן
אין נאָך עלטערע צייטן, גיט אונדז די געשיכטע. פֿון די
ליימענע טאַוועלעך וואָס מען האָט אויסגעגראָבן אין טעל-על-
אַמאַרנאַ, מיצרים,¹ זעט מען אַרויס קלאָר, אַז נאָך אין 14טן
י"ה פֿ"ק האָבן זיך די מלכים פֿון סיריע-פּאַלעסטינע
אַדורכגעשריבן אויף דער בבלישער שפּראַך און מיט בבלישער
פֿלעקלשריפֿט, און ניט נאָר מיט זייער אייבערהאַר דעם
פרעה פֿון מיצרים, נאָר איינער מיטן אַנדערן אויך. דער
גרעסטער טייל טאַוועלעך וואָס מען האָט געפֿונען אין טעל-על-
אַמאַרנאַ איז טאַקע געשריבן געוואָרן אין ביבלאַס. איז
דערפֿון געדרונגען: אויב אַרום 1400 פֿ"ק איז נאָך די
פֿעניקישע אַותיות-שריפֿט ניט געווען און אַרום 1300 איז
זי דאָ, איז אַ ס'מן, אַז זי האָט געמוזט אויפֿקומען אין דער
צווישנצייט.

2. וואָס איז עלטער — ראָס-שאַמרער
פֿלעקלשריפֿט אַדער אַח:רמס אַותיות?

די ראָס-שאַמרער פֿלעקלדיקע אַותיות-שריפֿט, האָבן
מיר געזען, איז ניט עלטער פֿון 14טן י"ה פֿ"ק, און נאָכן
13טן י"ה פֿ"ק האָבן מיר שוין מער ניט קיין זכר פֿון
איר. דאָס אַח:רם-אַינגעשריפֿטס אין ביבלאַס מיט פֿעניקישע
אַותיות איז בערך פֿון 1300 פֿ"ק. כמעט איין צייט, קומט
אויס. דאָס וואָס צו אונדז זינען דערגאַנגען ראָס-שאַמרער

¹ גיב אַ קוק אויף ז' 86.

געשריפֿטסן וואָס זינען אַ הונדערט יאָר עלטער קען זיין
 אַ הוילע צופֿאַלזאָך. אָבער די פֿאַרשערס האַלטן טאַקע, אַז די
 ראַס=שאַמרער סיסטעם איז עלטער. וואָ ראַיה: אין דער
 ראַס=שאַמרער פֿלעקלשריפֿט זינען פֿאַראַן דריי פֿאַרשיידענע
 צייכנס פֿאַר א, הגם כנעניש האָט מערניט איין אַלף=קלאַנג;
 אויך האָט דער ראַס=שאַמרער אַלף=בית צו צוויי צייכנס
 פֿאַר ס און פֿאַר צ, הגם כנעניש דאַרף דאָס ניט. מען קען
 דאָס אויסטייטשן נאָר אויף איין אָפֿן: אַז ראַס=שאַמראַ
 האָט איבערגענומען צייכנס פֿון אַן עלטערן אַלף=בית,
 אַ ניט=סעמיטישן, און האָט מיטגעשלעפט מיט זיך עטלעכע
 רעשטן פֿון דער פֿריערדיקער שפּראַך. ס'איז אַזוי ווי
 אייער=שאַלעכק, זאָגט איינער אַ פֿאַרשער, וואָס איז נאָך
 געבליבן צוגעקלעפט צו דער ראַס=שאַמרער סעמיטישער
 שרייבסיסטעם נאָך דעם ווי זי האָט זיך שוין געהאַט
 אַרויסגעפיקט פֿון איי. מיר זאָלן זיך אויסמאַלן פֿאַרקערט,
 אַז אין ביבלאָס האָבן זיי געהאַט צו איין א, ס און צ און
 אין ראַס=שאַמראַ האָט מען, ביים איבערנעמען דעם גאַנג
 פֿון אַהיות=שריבן, פֿון העלער הויט אויסגעטראַכט צו
 צוויי מאָל ס און צ און אַזש דריי מינים א? ניין, אַזאַ
 ספֿראַ האָט גאָר קיין טעם ניט. אַלאַ וואָס דען, טאַמער
 האָבן ראַס=שאַמראַ און ביבלאָס ניט געוואָסט איינע פֿון די
 אַנדערע? אויך אַ שוואַכע ספֿראַ. דער מהלך צווישן די
 ביידע שטעט איז אַ קליינער, אַ ים=קאָמוניקאַציע איז
 בני יענעם באַרטן געווען אַ לעבעדיקע; אויף די
 טאַוועלעך פֿון אמאַרנאַ ווערן אַפֿילו בפֿירוש דערמאַנט
 באַציונגען צווישן גבֿל (ביבלאָס) און אוגריט (ראַס=
 שאַמראַ).

3. ווער האָט צוגעטראַכט דעם פֿעניקישן אַלף-בית?

קיינ נאָמען פֿון אַ מענטשן קענען מיר ניט אַנרוֹפֿן. אָבער עס איז קלאָר, אַז דאָס איז דער אויפֿטו פֿון עפעס אַ געניאַלן יחיד, אָדער פֿון אַ קליינעם קרייז מענטשן. אַפֿשר איז דאָס געווען אַ מלך צי עפעס אַ רעליגיעזער ראָש, וואָס מיט זײַן אויטאָריטעט האָט ער אַנגעוואָרפֿן דעם עולם זײַן גאַנג אין שרײַבן: מען האָט אַזוי געהאַלטן פֿון אים, אַז אַלע האָבן אים נאָכגעטאַן.¹ און אַפֿשר האָט מען איבער געוואָלד געהייסן שרײַבן מיט די נייע אַותיות— וואָס קען מען וויסן אויף זיכער וועגן אַזעלכע ווייטע צײַטן.

4. פֿון וואָנען וואַקסט דער גאַנג פֿון איבערגעבן קאָנסאַנאַנטן-קלאַנגען דורך אַותיות?

צי דער אויסגעפֿינער פֿון דעם פֿעניקישן אַלף-בית האָט דאָס גענומען גלייך פֿון מיצרים, צי ער האָט דאָס אָפּגעלערנט פֿון דער ראַס-שאַמרער פֿלעקלשריפֿט — דאָס קענען מיר ניט וויסן. אָבער אַז דער גאַנג וואַקסט פֿון מיצרים — דערין איז דער מינדסטער ספֿק ניטאַ.

די ראַיות דערויף האָבן מיר שוין געבראַכט פֿריער. וואָלט מען אין פֿעניקיע פֿון זיך אַליין געפֿאַלן אויף

¹ אַזוי קען טרעפֿן היינט, אַז אויב דער קלאַס האָט ליב אַ צערער, זאָלן אַלע קינדער זיך פֿלײַסן נאָכצומאַכן זײַן כתב. אָדער נעמט דעם סײַמן V, וואָס מען ניצט אים שוין היינט אַזוי שטאַרק אַנשטאַט צוויי באַזונדערע וואָדן. ס'איז סך-הכל עטלעכע יאָר ווי מען האָט דאָס פֿאַרנעלייגט; נאָר אַזוי ווי פֿאַרנעלייגט האָט דאָס דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט (יִנרוּאָ) און מען האַלט פֿון אים אין דער נאַנצער ייִדישער וועלט, נעמט זיך אָן דער צײַכן זייער גיך.

דער געניאלער המצאה, אז מען זאל צעלייגן די מענטשישע רייד אויף די קלענסטע חלקים (קלאנגען) און יעטווידער קלאנג איבערגעבן דורך א באזונדער צייכן, וואלט מען שוין פאר איין וועגס צוגעטראכט צייכנס פאר די וואקאלן אויך. דאס וואס מען האט קיין וואקאלן-צייכנס ניט באשאפן קען זיך נעמען נאר פון איין זאך: מען איז געווען אזוי באכזשופט פון דעם מוסטער וואס מען האט געהאט פאר די אויגן, אז מען האט קיין פרינציפיעלע שינויים ניט געמאכט. אזא מין מוסטער האט געקאנט זיין נאר די מיצרישע היעראגליפן-שריפט. דארטן, האבן מיר געזען, לאזט זיך היסטאריש זייער גוט פארשטיין, ווי אזוי מען איז געקומען צו שרייבן מערניט די קאנסאנאנטן אליין.

5. פון וואנען נעמט זיך דער אויסזע פון די פעניקישע אותיות?

מען דארף פארשטיין, אז פון מיצרים קומט דער פרינציפ פון אויסלייגן יעטווידער קאנסאנאנט מיט א באזונדער אות. אבער צום אויסנווייניקסטן אויסזע פון די אותיות האט דאס ניט. איצטער וויזט זיך ארויס, אז אומזיסט האבן זיך די געלערנטע געמאטערט מיט אויפ-שטעלן טאבעלעס צו ווייזן, ווי אזוי פון א מיצרישן צייכן, אדער א קרעטישן צייכן, אדער א סני-צייכן איז ארויס-געוואקסן דער אדער יענער פעניקישער אות. אדרבא, מיר זעען איצטער, אז אין גרונט זינען זיך די קרעטישע טעאריע, די מיצרישע טעאריע און אזוי ווייטער גארניט סותר: נאך דעם ווי דער פעני-קישער אויסגעפֿינער (אדער די אויסגעפֿינערס) האט

זיך באַשלאָסן צו מאַכן אַתּוּת, האָט ער די פֿאַרם פֿון
 איין צייכן געקאָנט נעמען פֿון די היעראַגליפֿן, אַ צווייטן
 צייכן פֿון קרעטע, אַ דריטן אפֿשר טאַקע פֿון דער סגני-
 שריפֿט, און אַנדערע צייכנס האָט ער געקאָנט אַליין
 צוטראַכטן פֿון קאַפּ.

אין דער געשיכטע פֿון שפּעטיקערע אַלף-ביתן האָבן
 מיר אַ סך אַזויגע פֿאַלן. אָט זינען נאָך קיין צען יאָר ניט
 אוועק, ווי אַ סאַמאָלי אין מיזרח-אַפֿריקע, איסמאַן יוסוף,
 האָט צוגעטראַכט אַן אַלף-בית פֿאַר זיין שפראַך וואָס האָט
 ביז דעמאָלט קיין שריפֿט ניט פֿאַרמאָגט. איסמאַן יוסוף האָט
 זיך געהאַט געלערנט אַראַביש און אַ ביסל איטאַליעניש.
 אין זיין סיסטעם זינען פֿאַראַן אַתּוּת אי פֿאַר די קאָנסאַ-
 נאַנטן אי פֿאַר די וואַקאַלן; דאָס האָט ער גענומען הייסט
 עס פֿון איטאַליעניש. אָבער די לענג פֿון די וואַקאַלן גיט
 ער איבער דווקא אויף אַן אַראַבישן שטייגער; און די
 אויסגווייניקסטע פֿאַרם פֿון די אַתּוּת דערמאָנט ניט
 אין איטאַליעניש און ניט אין אַראַביש, נאָר אין עטיאָפּיש!¹
 גאָר!

דאָס אייגענע זעען מיר ביז פֿאַרשיידענע אַנדערע
 שרייבסיסטעמען, וואָס מען קען זייער געשיכטע אין אַלע
 פרטים. און אַזוי איז אויך דער גאַנג פֿון קינדער. אַ סך
 קינדער טראַכטן צו אַלף-ביתן. אפֿשר געדענקסטו נאָך—איך

¹ עטיאָפּיש, אָדער געעז, איז די אַלטע מלוכה-שפראַך פֿון
 אַבעסיניע (עטיאָפּיע). תּהִלָּת איז געעז געווען די שפראַך און שריפֿט
 פֿון די דרום-אַראַבישע סעמיטן וואָס האָבן מיט אַ צוויי טויזנט יאָר
 צוריק אַריבערגעוואַנדערט פֿון אַראַביע קיין אַפֿריקע. די אַלטע געעז-
 שפראַך איז שוין לאַנג אָפּגעשטאַרבן, אָבער מען ניצט זי
 אין אַבעסיניע נאָך ביז היינטיקן טאָג אין קריסטלעך-קאָלויסטערשע
 טעקסטן.

מיין טאקע דײך, וואָס דו לײענסט אין דעם מאַמענט מיין
 ביכל—אַז דו אַלײן האָסט אַ מאַל געמאַכט אַזאַ געהײמע
 שרײַפֿט צו פֿאַרבאָהאַלטן דינע סודות פֿאַר אַ זײטיק אױג
 אָדער אױף דורכצושרײַבן זײך מיט דיין חֶבֶר. וועסטו זײך
 דערמאָנען, אַז דאָס רובֿ ניצט מען בײַ אַזאַ אַלף-בית
 געאַמעטרישע פֿיגורן: אַ ווינקל אַרױף, אַ ווינקל אַראָפּ,
 אַ קײקעלע, אַ דרײַעק, אַ גראַדעק, צױי פֿאַסיקלעך און
 דאָס גרײכן.

מינער גאַר אַ גוטער פֿרײַנד, אַ תּלמיד פֿון אונדזערער
 אַ ייִדישער שול אין ווילנע, האָט געהאַט צו פֿאַרשרײַבן עפעס
 גװאַלדיק װיכטיקע פֿלענער, וואָס קײן שום פֿרעמד אױג
 האָט דערצו נײט געטאַרט צוקומען. האָט מיין פֿרײַנד — ער
 איז יעמאַלט געװען אין צװעלפֿטן יאָר און געגאַנגען אין
 זעקסטן קלאַס פֿאַלקסשול — צוגעטראַכט אַזאַ אַלף-בית:

8	/	□	♀	7	Δ	—	⊙	6	Γ	0	1
ז	ב	י	6	ז	ו	א	ה	ק	ג	א	א
ח	ט	□	⊙	פ	⊖	∥	L	◊	ן	ן	ן
א	ע	ר	ק	3	ש	פ	ש	ס	נ	נ	נ

געמעל 54

אײנער אַ פֿראַפֿעסאָר גראַט, אַ האַלענדער, האָט דער-
 צײלט אין 1931, אַז ער האָט אױפֿגעגעבן אַ מײדל פֿון 9 יאָר
 צװױפֿצושטעלן אַ נײעם אַלף-בית פֿון 26 אותיות, ד"ה
 אַזױ פֿײַד, װײַל עס האָט דער לאַטיינישער אַלפֿאַבעט. אין
 דרײַ מינוט אַרום האָט אים דאָס קײנד דערלאָנגט
 אַ פֿאַרטיקע אַרבעט. אָט זײנען עטלעכע אותיות פֿון דעם
 אַלף-בית װאָס דאָס קײנד אין האַלאַנד האָט געשאַפֿן:

⊙ I P X ⊗ ^ Δ ♪
l e s n r f o h

געמעל 55

נו, איצט קוק זיך איין אין דעם אינגעשריפטס אויף
אחרמס סארקאפאג פֿון פֿאר העכער דריי טויזנט יאָר,
וועסטו זען, ווי קליין עס איז נאָך אַלעמען די נפֿקא-מינה
צווישן יענע ווייטע אָנהייבן און דיין אייגענעם צוטראַכט
אויף צו פֿלייסנס אָדער די ביידע קינדערשע אַלף-ביתן וואָס
דו האָסט דאָ געזען. די אַלט-פֿעניקישע אותיות זיינען
קרימער, ניט אַלע פֿון איין מאָס, זיי שטייען ניט
אזוי גלייך אויסגעשטעלט אין דער שורה; אָבער מען
טאָר ניט פֿאַרגעסן, אַז זיי זיינען ניט געשריבן מיט
אַ בליינער אויף אַ גלאַטן פֿאַפּיר, נאָר געקריצט מיט
אַ גראַבשטיקל אין שטיין.

6. אין וואָס שטעקט דער גרויסער אויפֿטו פֿון די פֿעניקער?

מיר האָבן געזען, אַז די מיצרים האָבן זיך נאָך מיט
לאַנגע יאָרהונדערטער פֿריער געהאַט דערטראַכט צו
קאָנסאַנאַנטן-צייכנס, נאָר פֿאַר איינס האָבן זיי נאָך אַלץ
מיטגעשלעפט ווייטער דעם באַלאַסט פֿון די אַלטע היעראַ-
גליפֿן אויך. דווקא אַ מענטש פֿון אַן אנדער פֿאַלק, וואָס
פֿאַר אים זיינען די היעראַגליפֿן ניט געווען קיין הייליקייט,
האַט זיך גיכער געקאָנט באַפֿרייען פֿון דער איבעריקער
משאַ.

עס קען גרינלעך זיין, אַז די גאַנצע מיצרישע שרייב-
סיסטעם האָט גאָר דער סעמיטישער אויסגעפֿינער קיין מאָל

ניט געזען. איינער אַ געלערנטער זאָגט אַרויס אַזאַ מין
 חר'פּותדיקע סברא: עס פֿלעגן דאָך קומען אַ סך עגיפטער
 קיין פֿעניקיע; פֿלעגן זיי זיך מיסתמא פֿאַרצייכענען די
 נעמען און אַדרעסן פֿון זייערע גוטע פֿרײַנד, און דערויף
 האָבן זיי געקאָנט ניצן נאָר די אַלפֿאַבעטישע עלעמענטן
 פֿון דער מיצרישער שרײַבסיסטעם; די היעראָגליפֿן ממש,
 די בילדער, האָבן דערצו ניט געטויגט. דאָס האָט צוגעזען
 דער אויסגעפֿינער דער פֿעניקער און זיך דאָס גוט אַרײַנ-
 גענומען אין זינען אַרײַן און אויפֿגעבויט דערויף זײַן נייע
 סיסטעם, וואָס איר איז באַשערט געווען אינצונעמען
 די וועלט.

7. פֿון וואָנען קומען די נעמען פֿון די סעמיטישע אַותיות?
 דאָס רובֿ טיטשט מען אַזוי, אַז אַיטלעכער הינטיקער
 אַות איז תּחילת געווען אַ בילד פֿון עפעס אַ זאָך, און דעם
 נאָמען פֿון אַט דער זאָך טראָגט עס דער אַות בײַז הינטיקן
 טאָג.

דער ערשטער וואָס האָט אויפֿגעבויט אַזאַ טעאָריע
 איז געווען אַ האַלענדישער געלערנטער רענפֿערד נאָך מיט
 אַ דריטהאַלבן הונדערט יאָר צוריק, סוף 17טן י"ה. עס
 איז פֿאַראַן אַ חידושידיקער הסכּם, האָט ער געשריבן,
 צווישן דער פֿאַרם פֿון די אַותיות און די זאַכן וואָס
 זייערע נעמען באַטייטן. אַנדערע העברעיִש-פֿאַרשערס
 האָבן דאָס אָנגענומען. למשל ב איז געגליכן צו אַ הויז,
 ווי מען זעט עס אין מזרח: אַ פֿלאַכער דאָך,
 רעכטס אַ זיטיקע וואַנט, אונטן אַ פּאָדלאַגע; אויף
 דער לינקער אַפֿענער זײַט איז דער אַרײַנגאַנג.
 און היות אַ הויז הייסט בית, האָט מען דעם אַות

ב

אויך אָנגערופֿן בֵּית. ג, קענט איר הערן, איז טײַטש

ג גמל, קעמל: א קורצער קאָפּ, אַן אויס-
געצויגענער האַלדז, און ווייטער דער גוף מיטן
לינקן פֿאָדערשטן און הינטערשטן פֿוס. פֿון דער
טיר (דלָת) אין ד זעט מען מערניט דעם
אייבערשטן און דעם רעכטן קאַנט, דער לינקער קאַנט
גיסט זיך צונויף מיטן בנישטידל און דער
אונטערשטער מיט דער פֿאָדלֶאַגע. כ, טײַטשט
מען, איז כָּף, די פֿלאַכע האַנט (איר מעגט
וויסן, אַז מיט אַן עלטערן ייִדישן וואָרט רופֿט זיך
דאָס: „דער טענער“). ש איז שן, דער צאָן; דערויף
וויזן אָן, דאַרף מען פֿאַרשטיין, די דרײַ שפּיצן.

כ אין 18טן י״ה האָט מען זיך דערוווסט, אַז די
הינטיקע העברעיִשע אותיות זינען גיט די עלטסטע
סעמיטישע שרייבצייכנס און אַז די נעמען פֿון די

העברעיִשע אותיות זינען געווען נאָך אין יענע צײַטן, בשעת
מען האָט געניצט דורכויס דעם אַלטן אַלף-בית
(אויף געמעל 63 קען מען זען אי די אַלט-
פֿעניקישע, אי די אַלט-העברעיִשע שרייב-
צייכנס). דאָ האָבן די געלערנטע אָנגעהויבן

ש טײַטשן די אַלטע אותיות ווי בילדער. בנוגע טייל אותיות איז
דאָס אַפֿילו אָנגעקומען גרינגער. אונדזער ע זעט בשום-אופֿן
גיט אויס ווי אַן אויג (עין); דער אַלט-סעמיטישער ע (איר
קענט דאָס זען אויף געמעל 63) איז אַ קניקעלע—פֿונקט דאָס
וואָס מען דאַרף. דער אַלטער ש זעט אויס ווי אַ לאַטיינישער
W, איז גאַנץ גוט. ביים ה, וואָס אין דעם אַלטן אַלף-
בית האָט ער דעם פנים פֿון אַ דרייעק, האָט מען זיך

נאך אן עצה געגעבן, אז דאס איז ניט די טיר פֿון אַ הויז, נאָר
 דער אַרײַנגאַנג צו אַ געצעלט. אָבער אַנדערע נעמען האָבן זיך
 צו די אַלטע צײַכנס געקלעפט נאָך ווינציקער ווי צו די
 איצטיקע. דער אַלטער כ זעט גאָר אויס ווי דער איצטיקער
 ש—ווי איז דאָ דער טענער פֿון אַ האַנט? דער אַלטער ס׳מין
 פֿאַר ב איז ניט געגליכן צו קיין הויז. לַמד איז אָנגענומען
 צו טײַטשן ווי „אַקסן=שטעקן“, און דאָס וואָלט גראַד געווען
 אָנגעמאַסטן פֿאַרן עלטסטן אויסזע פֿון דעם אות. איז אָבער
 ווייטער אַ צרה: אַ שטעקן אונטערצוטרייבן אַקסן הייסט
 גאָר מַלְמֵד, וואָלט דאָך דער מ געדאַרפֿט הייסן אַזוי. קורץ
 פֿון דער זאך, הינט זײַנען פֿאַראַן גרויסע געלערנטע וואָס
 זײַנען אַפיקורסים אין דער גאַנצער מעשה און זאָגן, אז די
 בילדער=טעאָריע שטייט אויף הינערשע פֿיסלעך. אַגבֿ
 ווייסן מיר דאָך, אז קיין שום רעשטלעך פֿון בילדערשריפֿט,
 קיין שום אָנצוהערענישן אַפֿילו אויף בילדערשריפֿט האָט
 מען אין ארץ-ישראל און סיריע ניט געפֿונען. און מיט די
 נעמען פֿון ה, ח, ט, ס, צ קענען זיך אַפֿילו די חסידים
 פֿון דער בילדער=טעאָריע קיין עצה ניט געבן.

פֿון וואַנען זשע פֿאַרט האָבן זיך גענומען צו אונדזערע
 אותיות די נעמען וואָס האַלטן זיך שוין טויזנטער יאָרן?
 לאַמיר פֿרווון אַפֿלערנען עפעס פֿון הינטיקע צײַטן. דערמאַנט
 זיך די אַלף=בית=ביכלעך, פֿון וועלכע מען לערנט קליינע
 קינדער לײַענען. עס שטייט אַ ב, לעבן דעם איז אויסגעמאַלט
 אַ בעט און ס׳שטייט אָנגעשריבן בעט. לעבן ג קען שטיין
 אָנגעשריבן גאַנדז און ס׳איז אויסגעמאַלט אַ גאַנדז; לעבן
 מ איז אויסגעמאַלט און אָנגעשריבן מױז, און דאָס
 גלייכן. די ווערטער און די בילדער זײַנען געגעבן ווי אַן

אַנשפאַר פֿאַר דעם קינדס זיכרון. קען זיך טרעפֿן, אַז דאָס
קינד וועט אַנרופֿן דעם ב „בעט“, דעם ג „גאַנדז“ און דעם
מ „מויז“. אָבער דאָס הייסט דאָך ניט, אַז אין די פֿאַרמען
פֿון די אַתיות ב אָדער ג דאַרף מען זוכן די פֿאַרמען
פֿון אַ בעט אָדער אַ גאַנדז. דאָס אייגענע, קומט אויס,
זינען אונדזערע נעמען פֿון די אַתיות אויך: ניט קיין
בילדער פֿון פֿאַר צייטן, נאָר פשוט פֿאַרגעדענק-סימנים.

איך מוז זאָגן, אַז אַט די „פֿאַרגעדענק“-טעאָריע
לייגט זיך מיר אַ סך מער אויפֿן שכל איידער די טעאָריע
וועגן בילדער.

IX. סעמיטישע שפראכן און שריפטן

די מישפחה סעמיטישע שפראכן

ווען מיר האָבן פֿריער געבראַכט דעם פֿראַנצייזישן געלערנטן רענאַנס ווערטער, אַז דער סעמיטישער אַלף-בית איז איינע פֿון די גרעסטע שאַפֿונגען פֿון מענטשישן גניסט, האָבן מיר באַלד אַ פֿרעג געטאָן, צי לאָזט זיך ניט באַשטימען נעענטער, פֿון וואָס ערע סעמיטן דער אַלף-בית וואַקסט. און די תשובֿה איז געווען: עס גייט וועגן די פֿעניקער, און פֿעניקיש איז אַ שפראַך פֿון צפֿון-סעמיטישן צווייג. נאָך פינקטלעכער וועט זיין צו זאָגן: פֿון צפֿון-מערבֿדיקן סעמיטישן צווייג.

לאָמיר זיך אַרומקוקן אַ ביסל אין אונדזער סעמיטישער מישפחה.

די עלטסטע סעמיטישע שפראַך וואָס מיר קענען איז די שפראַך פֿון בִּבְלָה¹ דערמאָנט זיך, וואָס איר האָט געלייענט פֿריער אין דעם קאַפיטל וועגן פֿלעקלשריפֿט. גאָר אַ מאָל זינען אַרום דער לעפֿצונג פֿון אייפֿראַטעס און טיגריס געזעסן די סומערער, ניט קיין סעמיטיש פֿאַלק; בײַ זיי באַגעגענען מיר די פֿלעקלשריפֿט צום ערשטן. דערנאָך זינען געקומען די בבֿלים, אַ פֿאַלק מיט אַ סעמי-טישער שפראַך, און האָבן איינגענומען די סומערער מלוכה.

¹ אחוץ דעם נאָמען בִּבְלָה טרעפֿט מען נאָך די נעמען אַשוריש אָדער אַפֿריש (פֿריטן נאָמען פֿון דער שטאַט אַפֿר וואָס ווערט דערמאָנט אין בראשית ה'י).

בבלישע פלעקלשריפטיקע געשריפטסן האָבן זיך אויפֿגעהיט
אין אַ גרויסער צאָל, און פֿון זיי האָבן די געלערנטע
באַקומען אַ נישקשהדיק בילד וועגן די קלאַנגען און די
פֿאַרמען פֿון אַט דער שפראַך. אַט די בבלישע שפראַך
רופֿט זיך בני די לינגוויסטן מִזרח-סעמיטיש, להיפוך
צו אַלע אַנדערע סעמיטישע שפראַכן וואָס מען נעמט
צונויף אונטערן נאָמען מערבֿ-סעמיטיש.

די מערבֿ-סעמיטישע שפראַכן ווידער טיילן זיך אין
צוויי גרופּעס:

צפֿון-מערבֿ-סעמיטיש: (א) כנעניש און (ב)
אַרמיש;

דרום-מערבֿ-סעמיטיש: (א) אַראַביש און (ב)
עטיאָפּיש.

עטיאָפּיש

לאַמיר אָנהייבן פֿון די דרום-מערבֿדיקע שפראַכן; זיי
אינטערעסירן אונדז ווינציקער, וועלן מיר דאָס קענען
אַפּמאַכן בקיצור. דערנאָך וועלן מיר שוין צוקומען צו יענע
שפראַכן און שריפֿטן וואָס זינען אונדז נעענטער.

וועגן עטיאָפּיש, אָדער געעז, איז שוין איין מאָל
געקומען צו רייד.¹ די עלטסטע געעז-טעקסטן וואָס האָבן זיך
אויפֿגעהיט זינען פֿון 4טן יאָרהונדערט נ"ק. פֿון אַרום 500
נ"ק זינען שוין פֿאַראַן היפש געשריפטסן, צווישן זיי
אַן איבערזעצונג פֿון תנך. אַרום דעם תנך איז אויסגעוואַקסן

¹ זע אריף ד' 134.

א היפשע צאל פירושים, און בכלל א קריסטלעך-גניסטלעכע ליטעראטור.

אין 13טן י"ה איז אבעסיניע באהערשט געווארן פֿון די אמהארער, א דרום-אבעסינישער שבט. צו ביסלעך איז אמהאריש געווארן די שפראך אין לאנד. געעז איז אפגעשטארבן ווי א ריידשפראך, אבער די רעליגיעזע ליטעראטור אין איר איז געוואקסן ווייטער. אין קריסטלעך=קלויסטערשע טעקסטן ניצט מען נאך די שפראך ביי הינטיקן טאג.

אין אייראפע האט מען זיך אנגעהויבן אינטערעסירן מיט געעז נאך אין 17טן י"ה, און כאטש מען האט נאך יעמאלט געהאט גאר א קנאפע השגה וועגן דער קרובישאפט פֿון שפראכן, האט מען באַלד דערזען, אז געעז איז גאנץ נאָנט צו אַראַביש.

די אַראַבישע שפראַך

פֿון גאר אלטע צייטן זינען צו אונדז קיין אַראַבישע טעקסטן ניט דערגאַנגען. איינער פֿון די עלטסטע טעקסטן איז די אויפֿשריפט אויפֿן קבר פֿון אַ לאַקאַלן קיניג, וואָס מען האָט זי געפֿונען אין על-נעמאַראַ, לעבן דַמְשֶׁק, סיריע; זי שטאַמט פֿון יאָר 328 נ"ק.

דער אמתער אויפֿבלי פֿון דער אַראַבישער שפראַך און ליטעראטור האָט זיך אנגעהויבן נאָך מחמדן, אין 7טן י"ה נ"ק. די אַראַבער האָבן גענומען שפּרייטן זייער נייע רעליגיע, דעם איסלאַם, מיט פֿייער און שווערד. די אַראַבישע כאַליפֿן האָבן איינגענומען גאַנץ פֿאַדער-אַזיע

۸۳ وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنَ
 سَمَاءٍ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ۸۴ وَوَعَبْنَا لَكَ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ
 كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن دُورَيْتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ
 وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

עטלעכע שורות פֿון קאָראַן, דעם הייליגן ספֿר פֿון די מחמדאָנער

געמען 56

און צפֿון-אַפֿריקע. אין 711 זינען זיי אַריבער איבערן
 דורכגאַס פֿון גיבראַלטאַר און געוואָרן געוועלטטיקערס איבערן
 פירענענישן האַלבאינדזל אויך; עס האָט גענומען העכער
 זיבן הונדערט יאָר, ביז וואָנען מען האָט זיי אין גאַנצן
 צוריק אַרויסגעשטופט פֿון אייראָפּע.

אין איינעם מיטן איסלאַם האָט אויך די אַראַבישע
 שפראַך פֿאַרנומען אומגעהייערע טעריטאָריעס. אַ
 מחמדאָנער איז מתפלל אַ סך, און ער מעג תפילה טון
 מערניט אין אַראַביש. אויף אַזאַ אָפֿן איז אַראַביש
 געוואָרן די שפראַך פֿון דער רעליגיעזער ליטעראַטור ביז
 אַלע מחמדאָנישע פֿעלקער, און אַזוי אויך די שפראַך
 פֿון ליטעראַטור בכלל און פֿון וויסנשאַפֿט. מער ווי דאָס:
 אַפילו ביז יידן אין די מחמדאָנישע לענדער, כאַטש ביז
 אונדז איז דאָך די רעליגיע געווען גאָר אַן אַנדערע, איז אויך
 אין מיטל-עלטער געשאַפֿן געוואָרן אַ גרויסע ליטעראַטור
 אויף אַראַביש.

די אַראַבישע שרייבשפראַך איז ביז היינטיקן
 טאָג געגליכן צו דער שפראַך פֿון קאָראַן, און יעדער

איינער וואָס קען גוט אַראַביש פֿלייסט זיך צו שרײַבן
ליטעראַריש. פֿון דער ליטעראַטור=שפראַך ביז די דיאַלעקטן,
אויף וועלכע מען רעדט היינט, איז גאָר אַ גרויסער מהלך.
דיאַלעקטן האָט די אַראַבישע שפראַך אַ סך, נאָר אַרום
און אַרום קען מען זיי צעטיילן אויף צוויי גרויסע גרופעס,
אַ מיזרחדיקע און אַ מערבֿדיקע; דער גרענעץ צווישן זיי
איז דער מערבֿדיקער גרענעץ פֿון עגיפטן.

ווען ס'האָט זיך גענומען אַנטוויקלען אַ ליטעראַטור
אין די נאַציאָנאַלע שפראַכן פֿון די מחמדאַנישע פֿעלקער, —
אַ שטייגער ביי די פערסער, ביי די טערקן — האָט מען אַלץ
געניצט די אַראַבישע אותיות.¹ ביון מאַללינישן האַלבאינדזל
אַראָפּ אויף מיזרח און ביז טיף אין אַפֿריקע אַרײַן שרײַבט
מען ביז היינטיקן טאָג מיטן אַראַבישן אַלף-בית שפראַכן
וואָס זײַנען גאָר ניט קיין סעמיטישע. די טערקן האָבן
פֿאַרביטן דעם אַראַבישן אַלף-בית אויפֿן לאַטיינישן סך-הכל
מיט אַ יאָר צען צוריק.

דער אַראַבישער אַלף-בית

ווען מען גיט אַ קוק אויפֿן געמעל 56, קען מען
מיינען אין פֿלוג, אַז דאָס איז גאָר עפעס פֿאַר זיך און די
אַראַבער האָבן דאָס אַליין צוגעטראַכט. לאַזט זיך אויס, אַז
ניט; נאָר וואָס דען, גענומען האָבן זיי ניט ביי פֿרעמדע, נאָר
ביי אייגענע — ביי אַן אַנדער סעמיטישן פֿאָלק. אַראַביש
אַליין, האָבן מיר זיך שוין דערוואַסט, איז אַ דרום-מערבֿדיקע

¹ מער פרטים וועגן די אַראַבער, זייער שפראַך און ליטעראַטור
קען מען געפינען אינטערן זוכוואָרט אַראַביע אין דער „אַלגעמיינער
ענציקלאָפּעדיע“, אַרויסגעגעבן פֿון דובנאַוו-פֿאַנד אין פאַריז, באַנד IV
(1938), ז' 253-263.

סעמיטישע שפראך; זייער אלף-בית האָבן די אַראַבער

דער אראבישער אלף-בית

א	כ	פ	ש
ב	ג	ד	ה
ו	ז	ח	ט
י	כ	ל	מ
נ	ס	ע	פ
צ	ק	ר	ש
ת			

געמעל 57

גענומען ביי אַרַמיש, דאָס הייסט ביי אַ צפֿון- מערבֿדיקער סעמיטישער שפראַך. מערניט וואָס עס זינען צוגעגעבן גע- וואָרן עטלעכע צייכנס פֿאַר קלאַנגען, וואָס נאָר אַראַביש האָט זיי. גע- דענקען דאָרף מען, אז אין אַראַביש שרײַבט מען אויך נאָר די קאַנ- סאַנאַנטן; אויף איבער- צוגעבן די וואַקאַלן איז פֿאַראַן אַסיסטעם נקודות.

גיט נאָך אַ מאָל אַ קוק אויף געמעל 56; אויב איר וועט ניט קענען איבערלייענען, וועט איר אָבער פֿאַרט זען סימנים אונטער און איבער די אותיות, וואָס צווישן זיי זינען פֿאַראַן אויך נקודות.

די אַראַבישע ציפֿער

וועגן אַרַמיש וועט אונדז באַלד אויסקומען צו ריידן מער באַרײכות. פֿריער נאָך אַ פֿאַר ווערטער וועגן די אַראַבישע ציפֿער.

ווען מיר זעען די צייכנס VI, XX, CM, רופֿן מיר דאָס רוימישע ציפֿער, און דאָס איז ריכטיק. פֿון די רוימער טאַקע קומט דער גאַנג פֿון באַצייכענען צאָלן אויף דעם אַופֿן.

היינט ניצט מען שוין די רוימישע ציפער
 זעלטן, סיידן אויפן ציפערבלאט פֿון א זייגער
 אָדער אויף אַנצוצייכענען די זיטלעך פֿון

רוימישע ציפער		
100—C	10—X	1—I
200—CC	20—XX	2—II
222—CCXXII	30—XXX	3—III
400—CD	40—XL	4—IV
490—CDXC	50—L	5—V
500—D	58—LVIII	6—VI
1000—M	60—LX	7—VII
1900—MCM	90—XC	8—VIII
2100—MMC	99—XCIX	9—IX
1938 — MCMXXXVIII		

קוקט זיך אַז, וועט איר באַלד כאַפֿן דעם
 55: אויב אַ צאָל איז צונויפֿגעשטעלט
 פֿון עטלעכע ציפער, איז דער גרעסטער
 ציפער דער גרונטציפער; וואָס עס שטייט
 רעכטס פֿון אים דאַרף מען צוגעבן, וואָס
 עס שטייט לינקס דאַרף מען אַראָפֿנעמען.

אָ הקדמה אין אַ
 בוך, אָדער אויף
 אַ הויז, צו ווייזן,
 ווען ס'איז אויפֿ=
 געבויט געוואָרן.
 דאָס רובֿ שרייבט
 מען היינט יענע
 דריי צאָלן 6, 20,
 900, און דאָס
 רופֿן מיר אַנגע=
 שרייבן מיט אַראָ=
 בישע ציפער.
 דער נאָמען איז
 אַבאַרעכטיקטער

- 1 א
- 2 ב
- 3 ג
- 4 ד
- 5 ה
- 6 ו
- 7 ז
- 8 ח
- 9 ט
- 0 י
- 10 יא
- 25 יב
- 100 יג

מערניט אויף העלפֿט. וואַקסן וואַקסן גאָר
 אונדזערע איצטיקע ציפער פֿון אינדיע, נאָר פֿאַר נויט מעגן
 מיר זיי רופֿן אַראָבישע, וואָרעם די אַראַבער זיינען עס
 געווען די וואָס האָבן זיי אין 12טן י"ה געבראַכט קיין
 אייראָפּע. די אַראַבער גופֿא שרייבן היינט גאָר אַנדערע
 ציפער; איר קענט זיי זען אַ שטייגער אויף אַרץ=
 ישׂראלדיקע פֿאַסטמאַרקעס. פֿון געמעל 58 קענט איר זיך
 אויסלערנען איבערלייענען און אַנשרייבן צאָלן מיט די
 אמתע אַראָבישע ציפער.

געמעל 58

די אַרמישע שפראך

די אַרמים קערן זיך אָן מיט אונדז ייִדן אזוי נאָענט, אז מיר וועלן זיך דאַרפֿן פֿאַרהאַלטן ביי זיי אַ ביסל לענגער.

די עלטסטע אָנצוהערעניש אויף זיי געפֿינען מיר אין די פֿלעקלשריפֿטיקע טעקסטן פֿון די אַשורים און בבלים פֿון אַן ערך 3300 יאָר צוריק, ד"ה בערך פֿון דער צייט פֿון מלך אחז. די טעקסטן מעלדן אונדז, אז די אַרמי (טייל מאָל ווערן זיי אָנגערופֿן אַ כֹּל אַמע), אַ וואַנדער־שכֿט אין דער מידבר מערבֿ־זייט פֿון מעסאָפּאָטאַמיע, פֿלעגן אָנפֿאַלן אויף די גרענעצן פֿון אַשור און בבל. שפעטער זינען זיי אַריינגעדוונגען אין די דאָזיקע לענדער גופֿא אויך, און די בבלים האָבן צו ביסלעך אַוועקגעוואָרפֿן זייער אייגענע שפראַך (אויך אַ סעמיטישע, ווי מיר האָבן געזען) און אָנגעהויבן ריידן און שרייבן אויף אַרמיש. מיט איטלעכן יאָרהונדערט האָט זיך די אַרמישע שפראַך גערוקט אַרץ ווייטער צום מיטלענדישן ים צו. ווען די פּערסער האָבן פֿאַרנומען די ממשלה איבער פֿאַדער־אַזיע, איז שוין אַרמיש געווען די אינטערנאַציאָנאַלע שפראַך אַנשטאָט בבליש¹: אין קליין־אַזיע, וווּ עס האָבן קיין מאָל נישט געווינט קיין גרעסערע מאַסן סעמיטן, האָבן די פּערסישע פּלאַצהאַלטערס געשלאָגן געלט מיט אַרמישע אויפֿשריפֿטן, און אַפֿילו אין מצרים האָט מען אונטער די פּערסער געשריבן אַפֿיציעלע אַקטן אין אַרמיש.

די דאָקומענטן וואָס ווערן געבראַכט אין תּנך, אין ספֿר עזרא, וועגן אויפֿשטעלן דעם צווייטן בית־המקדש זינען

¹ זע פֿריער ז' 86.

אויך געשריבן אין דער אַרמישער שפראַך. דער קיניג הייסט דאָ מַלְכָּא (העברעיִש: מלך), דער הימל הייסט שמיא (העבר': שמים), גאָלד הייסט דָּהַב (העבר': זהב), אַ פֶּאָלֶק הייסט עַמָּא (העבר': עם), דו איז אַנְתָּ (אתה); אַדִּין אַמְרָנָא לָהֶם ליינענען מיר, וואָס אויף העברעיִש וואָלט דאָס געווען: אז אמרנו להם. פֿון די פּאָר מוסטערן זעט מען, אז העברעיִש און אַרמיש זיינען צוויי שפראַכן נאָענטע צווישן זיך, אָבער פֶּאָרט זיינען עס באַזונדערע שפראַכן.

די אַרמישע שפראַך האָט געהאַט אין זיך אַ גוואַלדיקן כּוּחַ: זי איז פֶּאָר יידן ניט געבליבן נאָר אַ שפראַך פֿון דיפּלאָמאַטיע, נאָר זי איז אַריינגעדורנגען אין אינעווייניקסטן ייִדישן לעבן אין ארץ-ישׂראל אויך; וואָס ווייטער האָבן אַלץ מער יידן גענומען ריידן אַרמיש ניט נאָר מיט פֿרעמדע, נאָר ביי זיך אין שטוב אויך. אַפֿילו אין תּנך האָבן זיך אַריינגעריסן שטיקער אַרמיש.¹ העברעיִש גופּא, סײַ אין ריידן און סײַ אין שרייבן, האָט זיך שטאַרק געביטן אונטער דער ווירקונג פֿון אַרמיש. אין דער צײַט ווען די רוימער האָבן פֿאַרנומען ארץ-ישׂראל איז שוין אַרמיש געווען ביי יידן די ריידשפראַך. די גמרא וואָס איז פֿאַרטיק געוואָרן מיט אַן אַנדערטהאַלבן טויזנט יאָר צוריק איז שוין אין גאַנצן אויף אַרמיש.

דער הייליקסטער ספֿר ביי יידן איז אַלץ געבליבן דער תּנך, און דערפֿאַר האָט טאַקע די שפראַך פֿון תּנך באַקומען דעם נאָמען לָשׁוֹן-קוֹדֶשׁ („די שפראַך פֿון דער הייליקייט“).

¹ דעם ספֿר עזרא האָבן מיר שוין דערמאָנט; דאָס אייגענע זיינען פֿאַראַן גאַנצע קאַפיטלעך אַרמיש אינעם ספֿר דניאָל.

אַבער אויף צו פֿאַרשטיין דעם תּנך האָט מען אים געמוזט פֿאַרטייטשן אויף דער ריידשפּראַך, אויף אַרמיש, פּונקט אזוי ווי מען פֿאַרטייטשט היינט אויף ייִדיש. פֿאַרטייטשן הייסט אויף העברעיִש תּרגום, דעריבער האָט די אַרמישע פֿאַרטייטשונג פֿון תּנך באַקומען דעם נאָמען תּרגום.

דער כּלל איז געווען, אז מען זאָל ביים לערנען זאָגן דעם פּסוק צוויי מאָל אויף לשון-קודש און אים באַלד נאָך דעם פֿאַרטייטשן אויף אַרמיש; דאָס האָט זיך גערופֿן: „שנים מקרא ואחד תרגום“ — צוויי מאָל דעם לשון-קודשן אַריגינאַל און איין מאָל דעם תּרגום. פֿרומע ייִדן זאָגן נאָך

דער ערשטער פּסוק פֿון בראשית
אויף לשון-קודש און אויף אַרמיש

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ
בְּקִדְמוֹן בָּרָא ייִ יְיָ שְׁמַיָּא וְיַת אַרְעָא

בני הינטיקן טאָג
אַלע שבת די סדרה
פֿון דער וואָך צוויי
מאָל אויף לשון-קודש
און איין מאָל אויף
תּרגום, כאָטש היינט
ריידן שוין ייִדן לאַנג

ניט אויף אַרמיש און „תּרגום-לשון“ פֿאַרשטייט אַ ייִד פֿון אַ גאַנץ יאָר נאָך ווינציקער ווי העברעיִש.¹ אַדרבא, ווען אַ ייִד זאָגט: „וואָס רעדסטו עפעס תּרגום-לשון?“, מיינט ער דווקא: וואָס רעדסטו אַזעלכע אומפֿאַרשטענדלעכע ריידן.

¹ פֿון גמרא זיינען אין ייִדיש אויך אַרײַן היפש ווערטער. זיי זײַען אונטערן נאָמען „העברעיִזמען“, אָבער אין דער אמתן קומען זיי ניט פֿון העברעיִש, נאָר פֿון אַרמיש. אָט האָט איר עטלעכע: אַנב - אורחא, אַדרבא, בית - עֲלִמִין, דהיינו, דווקא, הַלְוֹאִי, הַלְמֵאִי, הַבְּרוּחָא, חד - נְדִיא, כּנֹפֵיא, מאַי - קאַ - מִשְׁמַע - קו, נַפְקָא - מִנְהָ.

דער אַרמישער אַלף-בית

דער אַרמישער אַלף-בית אינטערעסירט אונדז גאָר שטאַרק, וואָרעם — לאַמיר פֿאַרלויפֿן און אויסזאָגן — אונדזערע הינטיקע ייִדישע אותיות קומען טאַקע פֿון די אַרמים. ווי אַזוי, דאָס וועלן מיר זען אין דעם נאָענטסטן קאַפיטל. דערווייל לאַמיר דאָס זאָגן אויף איין פֿוס. די עלטסטע אַרמישע אינגעשריפֿטסן וואָס מען האָט ביז איצטער געפֿונען זיינען בערך פֿון 8טן יאָרהונדערט פֿ"ק, און די אותיות דאָרטן (זע געמעל 63) זיינען גאַנץ נאָענט צו די אַלט-סעמיטישע. מיט אַ פֿינף-זעקס הונדערט יאָר שפעטער האָט מען קענטיק אין גאַנץ פֿאַדער-אַזיע געשריבן בערך מיט איין טיפֿ אַרמישע אותיות. דערנאָך אָבער, ווען די טעריטאָריע איז צעברעקלט געוואָרן פֿאַליטיש, האָבן זיך געשאַפֿן באַזונדערע קולטור-קיבוצים אויך, האָט זיך די אַרמישע שריפֿט צעצווינגט אין דריי באַזונדערע צווייגן.

1) איין מין שריפֿט האָט זיך אַנטוויקלט ביי די נבֿטים (נאַבאַטעער). תּחילת זיינען דאָס געווען וואַנדערנדיקע שבֿטים וואָס האָבן געצויגן פֿון האַלבאינדזל סיני קיין צפֿון-אַראַביע און ווייטער אין דעם לאַנד אויף מזרח פֿון ירדן; שפעטער האָבן זיי געשאַפֿן אַן אייגענע מלוכה, און מיט אַ הונדערט יאָר ביז קריסטוסן האָבן זיי אַפֿילו אינגענומען דמשק. דער רוימישער קייסער טראַיאַנוס האָט אין 2טן י"ה נ"ק געמאַכט די נבֿטישע מלוכה פֿאַר אַ רוי-מישער פֿראַוויניץ; אָבער זייער אייגענע הויכע קולטור האָט זיך געהאַלטן נאָך עטלעכע הונדערט יאָר. פֿון דער נבֿטישער שריפֿט איז אַרויסגעוואַקסן דער אַראַבישער אַלף-בית, און דעריבער האָבן מיר זיך פֿריער געמעכטיקט

צו זאגן, אז די אראבער האבן זייער אַלף-בית גענומען
בני אַרמיש.

(2) אַ צווייטן צווייג פֿון דער אַרמישער שריפֿט געפֿינען
מיר בני די קריסטן אין סיריע. ווען זיי האָבן זיך געשפּאַלֿטן
אין פֿאַרשיידענע סעקטעס, האָט זיך יעטווידער סעקטע גענומען
שרייבן אויך אויף אַ באַזונדער שטייגער. מיר קענען זיך דאָ
ניט אַרײַנגלאָזן אין קיין פרטים. לאָמיר זיך באַנוגענען מיט
ברענגען אַ טשיקאווע דוגמא פֿון אַ שריפֿט וואָס האָט זיך
אויסגעפֿורעמט בני די מערבֿדיקע סיריער אָנהייבנדיק
פֿון 8טן י"ה נ"ק.

גיט אַ קוק אויף געמעל 59. סיריש

אין דער שורה גייען אותיות—דאָס **כ** **א** **א** **א**
איז קיין חידוש ניט. נאָר איבער
די אותיות זעט איר סימנימלעך

געמעל 59

קליינע. דאָס זינען סימנים פֿאַר די וואַקאַלן. סיריש האָט
מען געשריבן, פונקט ווי אַלע אַנדערע סעמיטישע לשונות,
מיט סאַמע קאָנסאַנאַנטישע אותיות. אויף צו באַצייכענען
די וואַקאַלן האָט מען דאָ אויך, פונקט ווי בני לשון=קודש
און אַראַביש, צוגעטראַכט נקודות; נאָר אַנשטאַט ספּעציעלע
סימנימלעך האָט מען גענומען ניצן גריכישע אותיות. די
ערשטע, צווייטע, פֿערטע און פֿינפֿטע „נקודה“, גערעכנט
פֿון רעכטס, איז אַ גריכישע גרויסהאַנטיקע אַלפּאַ (A);
די דריטע נקודה איז אַן עפּסילאַן (E), די זעקסטע איז אַן
אַמיקראַן (O), די זיבעטע אַן עטאַ (H), אַרויסגערעדט אויפֿן
נייגריכישן שטייגער ווי (i).

(3) דער דריטער מין אַרמישע שריפֿט איז אונדזער
העברעיִש=ייִדישער אַלף-בית.

די סעמיטישע מישפחה

פֿון וואָנען געמט זיך דער נאָמען „סעמיטיש“ פֿאַר די אַלע שפּראַכן וואָס מיר האָבן אין דעם קאָפיטל אַרומ- גערעדט?

הינט, אַז מען זאָגט „סעמיטן“, מיינט מען דאָס רובֿ יידן, און „אַנטיסעמיט“ איז אַ שוואַרץ פֿון יידן. אָבער דער וואָס האָט דאָס וואָרט צוגעטראַכט האָט ניט געזוכט קיין נייעם נאָמען פֿאַר יידן און פֿאַר שוואַרץ-ישראל; ער איז אויסן געווען גאָר עפעס אַנדערש.

באַשאַפֿן דאָס וואָרט סעמיטן האָט דער דייטשער היסטאָריקער שלעצער אין יאָר 1781. אים איז געגאַנגען אין אויסגעפֿינען אַ נאָמען וואָס זאָל אים טויגן אויף אַרומ- צונעמען די עבֿרים, אַרמים, אַראַבער און עטיאָפֿיער. האָט ער זיך דערמאַנט, אַז אין חומש בראשית קאפֿ' י ווערן געבראַכט גוֹחַס דרֵי זֵין שָׁם, חָם און יֵפֶת, און בײַ יעדערן ווידער ווערן אָנגעוויזן זײַנע קינדער און קינדסקינדער. צווישן שָׁם זײַן, געפֿינען מיר דאָרטן, זײַנען געווען אַשור און אַרם; שָׁם אָן אייניקל איז געווען עבֿר — און עבֿרים איז דאָך דער עלטערער נאָמען פֿונעם ייִדישן פֿאָלק; ווי איינער פֿון עבֿרס צוויי זײַן ווערט דערמאַנט יקטן, וואָס לויט דער לעגענדע שטאַמען פֿון אים אָפֿ אַראַבישע שבֿטים.

אין יענע אַלטע צײַטן, פֿון וועלכע עס וואַקסט דער תּוֹך, האָט מען ניט געוויסט קיין אַנדער וועג אויסצומאַלן די קרוֹבישאַפֿט צווישן פֿעלקער ווי נאָר דורך דערצײלן, אַז זײ קומען אַרויס פֿון די זעלבע אַבֿות. דערבײַ האָט דער ספֿר בראשית צוגערעכנט די פֿעניקער (כּנען) צוזאַמען מיט

מיצרים צו חמס זין — משמעות דערפֿאַר וואָס פֿעניקיע איז פֿאַרטייש און קולטורעל געווען צונויפֿגעקניפט מיט מיצרים; פֿאַרקערט זינען אַנדערע פֿעלקער, וואָס ניט זיי אַליין און ניט זייערע שפּראַכן האָבן ניט געהאַט קיין שניכות צו די סעמיטן, דווקא צוגערעכנט צו די בני-שם. אָבער דאָס איז ניט פֿון די גרויסע זאַכן; דער עיקר איז, וואָס שלעצער האָט דאָ געפֿונען אַ געראַטענעם קורצן כוללדיקן נאָמען: בני-שם, סעמיטן. און דער נאָמען האָט זיך אינגעברגערט און איז געבליבן ביז היינטיקן טאָג.

געדענקען דאַרף מען נאָר, אַז די היינטיקע וויסנשאַפֿט האַלט שוין ניט, אַז אַפּשטאַם, פֿאַלק און שפּראַך זינען אַזוי פֿעסט געבונדן צווישן זיך.

ר א ס ע, פֿאַלק, שפּראַך

אין איין פֿאַלק גופּא, ווייסן מיר שוין היינט, האָבן זיך געקענט צונויפֿגיסן מענטשן פֿון גאַר אַ פֿאַרשיידענעם אַפּשטאַם (אָדער, ווי מען רופֿט עס אַנדערש, פֿון פֿאַרשיידענע „ראַסעס“). אַלע פֿעלקער פֿון אייראָפע האָבן זיך צונויפֿגעגאַסן פֿון גאַנץ פֿאַרשיידענע ראַסעס, און דערפֿאַר געפֿינט מען ביים זעלביקן פֿאַלק בלאַנדע און ברונעטע, וווקסיקע און נידעריקע, לאַנגשאַרבנדיקע און קורצשאַרבנדיקע. איז ווי אַזוי האָבן זיי זיך פֿאַרט צונויפֿגעגאַסן אין איינעם? דורך דעם וואָס זיי האָבן דורכגעמאַכט אין איינעם זייער געשיכטע. פֿאַלק איז אַ קיבוץ וואָס שאַפֿט זיך ניט דורך אינאיינעמדיקן אַפּשטאַם, נאָר דורך אינאיינעמדיקע היסטאָרישע איבערלעבונגען.

ווינטער: דאָס וואָס צוויי פֿעלקער האָבן ענלעכע שפראַכן איז נאָך קיין סימן ניט, אַז די פֿעלקער זינען צווישן זיך קרובֿים לויטן אָפּשטאַם. אַט האָבן מיר געזען, ווי אַרמיש האָט זיך אויסגעשפּרייט און איז געוואָרן די ריידשפּראַך בני פֿאַרשיידענע פֿעלקער, וואָס צווישן זיי זינען געווען ניט=סעמיטישע פֿעלקער אויך. די גריכישע שפּראַך מיט העכער צוויי טויזנט יאָר צוריק האָט פֿאַרנומען גרויסע טיילן פֿאַדער=אַזיע, און צווישן די פֿעלקער וואָס האָבן איבערגענומען גריכיש זינען געווען אַזוינע, וואָס לויטן אָפּשטאַם האָבן זיי זיך מיט די גריכן גאַרניט אַנגעקערט. ווען די רוימער האָבן מיט עטלעכע הונדערט יאָר שפּעטער פֿאַרנומען גרויסע שטיקער מערבֿ=אייראָפּע, זינען אויפֿגעקומען „ראַמאַנישע“ פֿעלקער, וואָס מערניט זייער שפּראַך שטאַמט פֿון רוים, ניט זיי אַליין.

אַט אַ שטייגער די פֿראַנצויזן. לויט זייער אָפּשטאַם זינען זיי גאַר קעלטן און גערמאַנער (פֿראַנקן). נאָר ווען די רוימער האָבן פֿאַרנומען גאַליע, די טעריטאָריע פֿון היינטיקן פֿראַנקרייך, האָבן די אַלט=געזעסענע איבער=גענומען די רוימישע (=לאַטיינישע) שפּראַך פֿון די אינע=נעמערס און זי צו ביסלעך איבערגעאַנדערשט. דאָס אייגענע איז געשען אין שפּאַניע, אין רומעניע. דעריבער מעג מען ריידן, אויב מען וויל זיין פינקטלעך, נאָר וועגן ראַמאַנישע שפּראַכן, ניט וועגן ראַמאַנישע פֿעלקער. פֿראַנצויזיש און רומעניש זינען געוויס קרובֿים צווישן זיך, אָבער פֿראַנצויזן און רומענער — דאָס איז שוין גאַר עפעס אַנדערש. די בולגאַרן זינען גאַר אין אַ גרויסן טייל פֿון דער טורקישער גזע, קרובֿים מיט די טערקן און טאַטערן, נאָר

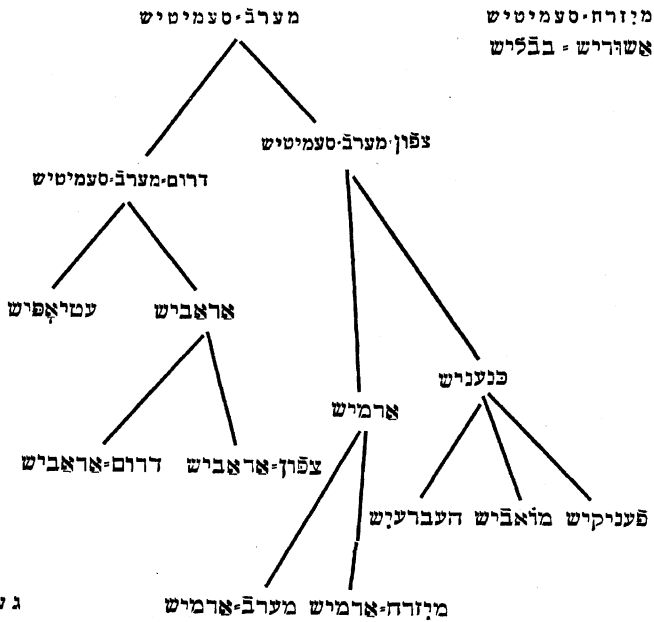
זייער שפראך איז א סלאווישע. אָדער נעמט אונדזער יידישע שפראך. זי איז אויפגעקומען אין מיטל-עלטער, ווען היפשע מאַסן יידן זינען געזעסן אין די דייטשע לענדער. וואָס ווייטער האָט זיך יידיש אַלץ מער אָפגעטיילט פֿון דייטש, איטלעכע פֿון די ביידע שפראַכן האָט הינט איר באַזונדערן כאַראַקטער און איר באַזונדערן חן, אָבער אַלץ זינען די יידישע שפראַך און די דייטשע גאַענטע קרובים צווישן זיך. נאָר דאָס יידישע פֿאַלק איז מיטן דייטשן פֿאַלק ניט מער מחותן איידער מיט די פֿראַנצויזן אָדער מיט די איטאַליענער אָדער מיט די שפּאַניער.

און צום סוף אַ דריטער פונקט, וואָס ער איז שוין שייך גלייך צו אונדזער טעמע שריפֿט: אויב צוויי שפראַכן ווערן געשריבן מיט דעם זעלביקן אַלף-בית, איז נאָך דערפֿון ניט געדרונגען, אַז זיי זינען מישפחה צווישן זיך; אַ ראַיה לאַטיין און טערקיש, דייטש און אונגעריש. אויב ווידער זיי שרייבן זיך מיט פֿאַרשיידענע אַלף-ביתן, איז נאָך קיין סימן ניט, אַז זיי קערן זיך ניט אָן קיין קרובים; אַ ראַיה יידיש און דייטש, פּויליש און רוסיש. פּרוּווט זיך דערמאָנען, וויפֿל מאָל מיר האָבן זיך באַגעגנט מיטן פֿאַקט, אַז אַ פֿאַלק האָט איבערגענומען ביי אַ צווייטן פֿאַלק זיין שרייבסיסטעם, אָדער געביטן זיין שרייבסיסטעם, וועט איר זען, אַז קרובישאַפֿט פֿון פֿעלקער איז איינס, קרובישאַפֿט פֿון שפראַכן איז עפעס אַנדערש און קרובישאַפֿט פֿון שריפֿט איז ווייטער אַ באַזונדער זאַך.

X. אונדזער יידישער אלף-בית

סעמיטישע שפראַכן און סעמיטישע שריפֿטן אויב איר האָט געלייענט מיט קאָפּ דאָס וואָס עס שטייט אין די פֿריערדיקע צוויי קאָפיטלעך, וועט איר געוויס גרינג באַנעמען די ביידע סכעמעס וואָס גייען איצטער. זשאַלעוועט ניט דאָס ביסל מי וואָס מען דאַרף נאָך צולייגן אויף צו פֿאַרשטיין דעם ענין ביון גרונט. די ערשטע סכעמע קומט צו וויזן די פֿאַרבינדונג צווישן די סעמיטישע שפראַכן.

די סעמיטישע שפראַכן

ג ע מ ע 60

די צווייטע סכעמע דאַרף אונדז אילוסטרירן דעם גראד קרובישאַפֿט צווישן די פֿאַרשיידענע סעמיטישע שריפֿטן. מיר כאַפֿן זיך באַלד, אַז דאָ וועט אַרויסקומען אַן אַנדער בילד. די אַשוריש-בבלישע פֿלעקלשריפֿט נעמען מיר אין גאַנצן ניט אַרײַן אין קאַן, וואָרעם דאָס איז דאָך געווען, ווייסן מיר, אַ שרייבסיסטעם וואָס איז אַריבער-גענומען געוואָרן צו די מןזרח-סעמיטן (די בבליים און אַשורים) פֿון דער ניט-סעמיטישער שפראַך סומעריש. אַראַביש ווידער, האָבן מיר שוין געהערט, שרייבט זיך ניט מיט קיין דרום-סעמיטישע שרייבצייכנס (הגם די אַראַבער גופא זינען יאָ אַ דרום-סעמיטיש פֿאַלק), נאָר מיט אותיות וואָס וואַקסן פֿון דעם אַרמישן אַלף-בית. און איצטער דאָס וויכטיקסטע פֿאַר אונדז, וואָס וועגן דעם וועלן מיר באַלד ריידן מיט אַ סך מער פרטים: אונדזער איצטיקער העברעיש-ידישער אַלף-בית איז ניט דער אַלט-העברעישער, נאָר ער וואַקסט אויך פֿון אַרמישן כתב.

ממילא זעט אויס אונדזער צווייטע סכעמע אַזוי:

אַלט־סעמיטישע און אַלט־העברעיִשע שריִפֿט
 דער סאַרקאָפּאָג פֿון פֿעניקישן מלך אַחזרם אין
 ביבלאָס, וואָס די אויפֿשריפֿט אויף אים איז אַלט בני
 3200 יאָר, רעכנט זיך הינט פֿאַר דעם עלטסטן אַלט־
 סעמיטישן טעקסט; קיין עלטערס האָט מען נאָך לעת־עתה
 נישט געפֿונען. דער שטיין פֿון מישע מלך מואב איז מיט
 אַ פֿיר הונדערט יאָר ייִנגער, אָבער 2800 יאָר איז אויך
 אַ גאַנץ בִּכְבוֹדִיקע עלטער. מיר האָבן שוין פֿאַרצייכנט, אַז
 צווישן די אַותיות פֿון די ביידע מאָנומענטן איז כמעט
 קיין נפֿקא־מינה נישט. אויב איר ווילט האָבן דעם סימן, טאָ
 מישט אויף געמעל 53 און פֿאַרגלעכט די אַותיות פֿונעם
 סאַרקאָפּאָג מיט די אַותיות פֿון די ערשטע צוויי סלופיקלעך
 אויף געמעל 63. נעמט פֿריער דאָס ערשטע סלופיקל, וווּ
 ס'שטייט „אַלט־פֿעניקיש“; דאָ האָט איר אַותיות פֿון גע־
 שריפֿטסן וואָס זינען מיט אַ פֿאַר הונדערט יאָר ייִנגער
 פֿונעם אַחזרם־טעקסט. געוויס, קליינע אונטערשיידן זינען
 פֿאַראַן: אַ שטייגער דאָס שטעקעלע פֿון גימל גייט אויף
 אַחזרם סאַרקאָפּאָג (זע אין דער צווייטער שורה) כמעט
 גלייך אַראָפּ, נישט אָנגעבויגענערהייט; דער וואָוו (דער
 ערשטער אות אין דער צווייטער שורה) האָט נישט אינעם
 אַחזרם־טעקסט קיין העקעלע וואָס זאָל זיך אונטן פֿאַר־
 קערעווען אויף לינקס. אָבער דאָס האָט אַלץ קיין ווערדע נישט
 אַנטקעגן דעם, ווי שטאַרק אַלע אַותיות זינען יאָ געגליכן
 צווישן זיך. מען קען זאָגן, אַז דער חילוק איז אפֿשר נישט
 קיין גרעסערער ווי פֿונעם כתב־פֿון איין מענטשן ביזן כתב־
 פֿון אַ צווייטן מענטשן.

נעמען מיר צוגלייכן דעם אַלט-פֿעניקישן אַלף-בית
 צו די אותיות וואָס מיר געפֿינען אויפֿן מישע-שטיין, איז
 ווידער אַ מאָל דאָס אייגענע: קליינע אונטערשיידן זינען
 פֿאַראַן, אָבער זיי האָבן גאָר אַ קנאַפע ווערדע. אין גרונט
 זינען דאָס די זעלביקע אותיות.

לאַמיר זיך דערמאָנען, אַז פֿעניקיש איז אויך
 אַ סעמיטישע שפּראַך, אַ נאָענטע צו העברעיִש, אָבער
 פֿאַרט ניט דאָס אייגענע. די אויפֿשריפֿט אויפֿן שטיין פֿון
 מישע מלך מואב איז אויף אַזוי פֿיל נאָענט צום לשון פֿון
 תנך, אַז עס דוכט זיך, ווי מען וואָלט געלייענט דעם ספֿר
 מלכים; האָבן מיר די צייכנס פֿון מישע-שטיין אָנגערופֿן
 מיטן נאָמען „אַלט-העברעיִש“. פֿון דעסט וועגן אין גאַנצן
 די ריכטיקייט איז דאָס ניט: אין דער אמתן איז דאָך דאָס
 מואבֿיש. אָבער די עלטסטע ריין העברעיִשע צייכנס זינען
 אויך אין גרונט די זעלביקע, ווי מען קען זען אויף געמעל
 62. דאָס איז אַ רעפּראָדוקציע פֿון דעם אַזוי גערופֿענעם
 שילוח-טאַוול.

אין ספֿר מלכים ב קאפ' כ פסוק כ ווערט דערציילט, אז דער קיניג חזקיהו — ער האָט געקיניגט פֿון 722 ביז 699 פֿ"ק — „האָט געמאַכט דעם טיך און דעם גראָבן און אַרײַנגעבראַכט וואַסער אין שטאָט“. חזקיהו האָט געלאָזט אויסגראָבן אַ טונעל פֿון העכער 500 מעטער די לענג, וואָס דורך אים האָט דאָס וואַסער פֿון דער שילוֹח=סאָזשלקע געדאַרפֿט צוקומען גלייך אין דער שטאָט ירושלים אַרײַן. אין יאָר 1880 האָט מען בײַ גראָבונגען אין ירושלים אָפּגעדעקט דעם טונעל וואָס איז לאַנג געווען פֿאַרשאַטן, און אין וואַנט פֿון טונעל, אַ 5-6 מעטער פֿון זײַן סוף, האָט מען געפֿונען דעם שטיינערנעם טאָוול וואָס איז געווען אויף געמעל 62. מיט דעם טאָוול זײַנען אויך, פֿונקט ווי מיטן מישע=שטיין, געווען מעשיות: מען האָט אים געפרוּווט גנבֿענען, דערבײַ איז ער צעבראַכן געוואָרן, און מען זאָגט נאָך אַ דאַנק, וואָס מען האָט דאָס ווי עס איז (הגם לעכער זײַנען געבליבן) געקענט צונויפֿקלעפֿן. דער אַריגינאַל געפֿינט זיך אין איסטאַנבולער מוזײ, קאַפּיעס זײַנען פֿאַראַן אין עטלעכע אײראָפּעיִשע שטעט.¹

ווען ניט די לעכער און די צעשעדיקונגען, וואָלט מען געוויס געקענט איבערלייענען דעם שילוֹח=אינז=געשריפֿטס ביזן לעצטן פינטל. אָבער אַפֿילו איצט איז דער פֿשט קלאָר אין גאַנצן. עס ווערט דערציילט, אז מען האָט געגראָבן פֿון ביידע זײַטן, און ווען די שטיינהאַקערס זײַנען צוגעקומען אײַנע צו די אַנדערע אויף דריי אײלן, האָט מען שוין געהערט שטימען דורך די פֿעלדזן. און ווען האַק

¹ איסטאַנבול איז איצט דער אָפֿיציעלער נאָמען פֿון דער שטאָט קאָנסטאַנטינאָפּאָל; אַנדערש רופֿט מען זי נאָך סטאַמבול.

האָט זיך געטראָפֿן מיט האַק, „האָט אַ גײ געטאָן דאָס וואָסער פֿונעם אַרויסגאַנג צו דער סאַזשֶלֶקע אויף צוויי הונדערט און טויזנט איילן.“ אָט דער לעצטער זאָך לײענט זיך אין אַריגינאַל, ווען מען שרײַבט דאָס איבער מיט אונדזערע הײנטיקע אותיות און מיט נקודות: [ו]יִלְכוּ הַמַּיִם מִן הַמּוֹצָא אֶל הַבְּרֵכָה בְּמֵאתָיִם [ו]אַלְף אַמָּה; איר געפֿינט די ווערטער אין דער פֿערטער שורה (דאָס לעצטע וואָרט) און אין דער פֿינפֿטער.¹ 1200 איילן באַטרעפֿט אַן ערך 500 מעטער.

אין יאָר 1935 האָט אַן אַרכעאָלאָגישע עקספעדיציע אויסגעגראָבן אין דרום פֿון ארץ-ישׂראל, בערך אין מיטן וועג צווישן עזה און חֶבְרוֹן, די חורבֿות פֿון דער שטאָט לְכִישׁ וואָס ווערט דערמאָנט עטלעכע מאָל אין תנ״ך (אין יהושוע, מלכים ב, ירמיה אאז״ו). דאָרטן האָט מען געפֿונען 18 לײמענע שערבלעך, וואָס אויף זיי זײנען מיט טײַט אָנגעשריבן אין אַלט-העברעיִשע אותיות בריוו—אין איינעם אַ וואָסערע 90 שורות. געשריבן זײנען די בריוו מיטתמא זומער 589 פֿ״ק, דאָס הײסט מיט דרײַ יאָר פֿאַרן חורבן פֿון ערשטן בית-המִקְדָּשׁ. קענערס זאָגן, אַז די טעקסטן זײנען וויכטיק ביז גאָר לױט זײער שפּראַך און לאָזן זיך גלײַכן אין חשײַבות צום מישע-שטיין און צום שילוח-טאַוּל.

העברעיִשע און אַרמישע שרײַפֿט

ווייסן מיר שוין הײסט עס, אַז — אַראָפּגערעכנט ניט קײן שטאַרק אָנזיכטיקע אונטערשיידן—איז אַלט-סעמיטישע

¹ די אותיות וואָס שטייען דאָ אין קאַנטיקע ריגלען קאָן מען אויפֿן טאַוּל ניט איבערלײענען, זיי זײנען אָפּגעריבן; נאָר די פֿאַרשערס זײנען זיכער, אַז מען דאַרף לײענען אַזוי ווי דאָ שטייט.

שריפֿט און אַלט-העברעיִשע אַרץ איינס. נאָר פֿאַר וואָס
מוזן מיר זאָגן אַלט-העברעיִשע? פֿאַר וואָס מוז מען די
ווערטער פֿון דעם שילוח-אינגעשריפֿטס איבערשרייבן מיט
אונדזערע הינטיקע אותיות, כדי אונדזער איינער זאָל דאָס
קענען איבערלייענען?

דערפֿאַר וויל מיר ניצן שוין הינט ניט דעם אַלט-
העברעיִשן אַלף-בית, נאָר אַן אנדערן, גענומען מן-הצד.

מיר שרייבן הינט מיט אַר מישע אותיות. פֿריער
איז שוין געקומען צו רייז, אַז די אַרמישע שפראַך האָט
צו ביסלעך אינגענומען גאַנץ פֿאַדער-אַזיע; און אין איינעם
מיט דער שפראַך איז געגאַנגען די שריפֿט אויך. די גמרא
ברענגט, אַז עזרא הסופֿר האָט אינגעפֿירט בני ייִדן דעם
„כֶּתֵב אֲשׁוּרִי“¹. עזרא הסופֿר, וואָס ער האָט מיטן רשות
פֿון פּערסישן קיניג צוריקגעפֿירט ייִדן פֿון בבל קיין
ירושלים, האָט געלעבט אין 5טן יאָרהונדערט פֿאַר דער
איצט אָנגענומענער צייט-רעכענונג, און מען דאַרף משער
זיין, אַז אויב אַפֿילו ניט ער ממש האָט דורכגעפֿירט די
רעפֿאָרם, האָט אָבער בערך אין יענער תקופֿה דער אַרמישער
אַלף-בית אַרויסגעשטופֿט די אַלט-העברעיִשע אותיות.²

¹ אזוי ווי די אַרמייס האָבן פֿאַרנומען די טעריטאָריע פֿון אַשור,
האָט מען די אַרמישע אותיות אָנגערופֿן מיטן נאָמען אַשוריש (זע אויך
די הערה אויף ז' 141). עס איז די זעלבע זאך ווי מען רופֿט היינט
אונדזערע אותיות העברעיִשע אָדער ייִדישע; ס'איז ניט קיין גרייז, אָבער
ס'איז היסטאָריש ניט אין גאַנצן פינקטלעך אויך.

² ביזן היינטיקן טאָג האָט זיך אויפֿגעהיט אַ מין אַלטי-העברעיִשער
כתב בני דער קלוינער עדה שומרונים, וואָס אַרום און אַרום לעבן נאָך
פֿון זיי קנאַפע צוויי הונדערט נפֿשות; זיי זיצן אין גאַנצן איזאַלירטע,
פֿרעמד צו ייִדן און פֿרעמד צו די אַרומיקע אַראַבער, אין געגנט פֿון דער
אַטער שטאָט שכם. דעם אַלף-בית פֿון די שומרונים האָבן די אייראָפּעיִשע
געלערנטע געקענט פֿאַנגן איידער מען האָט אַרויסגעגראָבן די אַלטי-פֿעניקישע
שריפֿט.

הייסט עס א קימא-לֵן פֿון אַ וואָסערע דריטהאַלבן טויזנט יאָר. אונדזערע „גאָר אייגענע“ אַלט-העברעיִשע אַותיות האָבן מיר ניט געניצט אַפֿילו אַ העלפֿט פֿון דער צייט. אונדזער גאַנצע געשיכטע כמעט האָבן מיר אַדורכ-געמאַכט מיט די אַרמישע אַותיות, מיט אונדזער „כתיבֿה“. דערפֿאַר האָט זיך געקאַנט מאַכן, אַז די „פֿרעמדע“ שריפֿט זאָל ווערן ביי ייִדן פֿאַרהייליקט און דאָס זאָל דערגיין אַזוי ווייט, אַז אַ פֿרומער ייִד וועט אַפֿילו אַ „שמע“, אַן אַפּגעריסן בלעטל פֿון אַ ספֿר, ניט אַוועקוואַרפֿן, נאָר מען מוז עס ברענגען צו קבֿורה אויפֿן בית-עלמין.

געמעל 63 ווייזט אונדז באַשיידלעך און פֿרטימדיק דאָס וואָס מיר האָבן נאָך פֿריער געזאַגט אין אַלגעמיין וועגן דער נאָענטער שניכות צווישן דער אַלט-סעמיטישער שריפֿט און דער אַרמישער. פֿון אונדזערע הינטיקע אַותיות ביז די אַלט-סעמיטישע איז טאַקע פֿאַלג מיך אַ גאַנג. אָבער נעמט זיך אַ ביסל צייט און קוקט זיך פֿריער איין אין דעם סלופיקל „אַלט-אַרמיש“, וואַרפֿנדיק ביי יעטווידער אַות אַ בליק אויף רעכטס, צו אַלט-פֿעניקיש און אַלט-העברעיִש. ווען איר וועט זיין דערמיט פֿאַרטיק, וועט איר וויסן, אַז דער אַלט-אַרמישער אַלף-בית (אַרויסגענומען פֿון אינגעשריפֿטסן פֿון 8טן י״ה פֿ״ק) איז אויך אַ סעמיטישער אַלף-בית: אין גרונט זיינען עס די זעלביקע אַותיות.

איצטער גייט ווייטער. גלייכט צו דאָס סלופיקל „אַלט-אַרמיש“ צום סלופיקל „אַרמיש“, וווּ איר געפֿינט אַותיות אַרויסגענומען פֿון אינגעשריפֿטסן פֿון 5טן ביזן 3טן יאָרהונדערט פֿ״ק. אַות פֿאַר אַות קענען מיר זען די

בון סעמיטישע אותיות צו אונדזערע יידישע אותיות

תלמודישע צייט	I-IV י"ה	ארמיש	אלט-ארמיש	אלט-העברעיִש (מיִשע)	אלט-פענקיש	
א	א א א	א א	א	א	א א	א
ב	ב ב ב	ב	ב	ב	ב	ב
ג	ג	ג ג	ג	ג	ג	ג
ד	ד ד ד	ד	ד	Δ	Δ	ד
ה	ה ה ה	ה ה	ה	Ξ	Ξ	ה
ו	ו ו ו	ו ו	ו	Υ	Υ	ו
ז	ז ז ז	ז ז	ז	Ζ	Ζ	ז
ח	ח ח ח	ח ח	ח ח	Η	Η Η	ח
ט	ט ט ט	ט ט	⊙	⊙	⊙	ט
י	י י י	י י	י	י	י	י
כ	כ כ כ	כ כ	כ	כ	כ	כ
ל	ל ל ל	ל ל	ל	ל	ל	ל
מ	מ מ מ	מ מ	מ	מ	מ	מ
נ	נ נ נ	נ נ	נ	נ	נ	נ
ס	ס ס ס	ס ס	ס ס	Σ	Σ	ס
ע	ע ע ע	ע ע	⊙	⊙	⊙	ע
פ	פ פ פ	פ פ	פ	פ	פ	פ
צ	צ צ צ	צ צ	צ	צ	צ	צ
ק	ק ק ק	ק ק	ק	ק	ק	ק
ר	ר ר ר	ר ר	ר	ר	ר	ר
ש	ש ש ש	ש ש	ש	ש	ש	ש
ת	ת ת ת	ת ת	ת	ת	ת	ת

עוואָלוציע פֿון דער אלטער פֿאַרם צו דער ייִנגערער; און פֿאַר איינס קענען מיר שוין אין אָט די אַרמישע

צייכנס דערקענען דעם פראטאטיפ פֿון אונדזער הינטיקן
אלף-בית.

די אויפגעהיטע אינגעשריפטסן אין ארץ-ישראל
זאָגן אונדז עדות אויף אַ זאָך וואָס דער שכל וואָלט
לכתחילה אונטערגעזאָגט: אַז די אַלט-העברעישע אותיות
זינען נישט מיט איין קלאַפּ אָפּגעשטאָרבן, נאָר אַ היפשע
ציט, דורך גאַנצע הונדערטער יאָרן, האָבן ייִדן געניצט
ביידע אַלף-ביתן. אויף די מטבעות וואָס מען האָט געשלאָגן
אין דער ציט פֿון די חשמונאים, אין 2טן י"ה פֿ"ק, געפֿינען
מיר ווייטער די אַלט-העברעישע אותיות, כאַטש ס'איז
שוין געווען אַ דריי הונדערט יאָר נאָך עזראַן און די רייד=

שפראַך בני ייִדן
איז שוין יע=
מאַלט געווען
אַרמיש. פֿאַר
וואָס האָבן די
חשמונאים אזוי
געטאָן? מען
דאַרף משער
זיין, אַז זיי האָבן
בכּוון אָפּגע=
לעבט די אַלטע

אַ שקל, געשלאָגן פֿון שמעון המכבי אין צווייטן יאָר
פֿון זיין געוועלטיקן. רעכטס לייענט זיך דער טעקסט:
ירושלים הקדושה, לניקס: שקל ישראל ש [דאָס
מאַכט: שנת] ב'.

געמעל 64

נאַציאָנאַלע שריפט, כדי צו וועקן דאָס געדעכעניש פֿון יענע
ציטן, ווען ייִדן האָבן נאָך געהאַט אַן אייגענע מלוכה. דאָס
נעמלעכע האָט זיך איבערגעחזרט מיט אַ דריטהאַלבן
הונדערט יאָר שפּעטער, אין בר-כוכבאס אויפֿשטאַנד;
משמעו, אַז די ייִדישע פּאַליטישע פֿירערס האָבן נאָך

געקוקט ווי אויף עפעס פֿרעמדס אויף די געפתיגהטע
אותיות, פֿאַר וועלכע יִדן זינען אין מיטל-עלטער געגאַנגען
אויף די שניטער-הויפֿנס פֿון דער אינקוויזיציע.

איצטער איז די ציט, מיר זאָלן זיך אינקוקן אין די
לעצטע צוויי סלופיקלעך פֿון געמעל 63. ווידער לאָמיר
פֿאַרלויפֿן דעם וועג און קוקן פֿרײַער די לעצטע קעסטלעך,
ווי עס שטייען די אותיות פֿון דער תּלמודישער ציט, ד"ה
פֿון אַ פֿופֿצן הונדערט יאָר צוריק. דער צוק פֿון די אותיות
איז געוויינטלעך אַ ביסל אַן אַנדערער ווי היינט אין אונדזער
דרוקשריפֿט, נאָר קיין שום פּירוש, קיין שום פֿאַרגרינגערונג
דאַרף מען שוין ניט; אַלץ איז אַנזיכטיק קלאָר. נו, און
ווי גרויס איז שוין דער מהלך פֿון אַט דעם לעצטן סלופיקל
צום איינס פֿאַרן לעצטן? גאָר אַ קנאַפּער. דער ב זעט נאָך
אויס אויף טייל אינגעשריפֿטס אַ ביסל ווי אַ למה, דער ה
ווי אַ חית, דער קוף ווי אַ רוסישער ׀ אָדער אַ לאַטיינישער
P. אָבער אין איינע דריי מינוט קען מען זיך צוגעוויינען
צו יענעם שניט אותיות און זיי לייצען אַן שום שטער.
פרוויט דאָס אויס אויף געמעל 65. דאָס איז אַן אויפֿשריפֿט
אויף אַ שול וואָס מען האָט אויסגעגראָבן אין צפֿון פֿון
ארץ-ישׂראל, אין דער פּראָווינג גליל, אין כּפֿר-בֵּירים; די
שול (און ממילא די אויפֿשריפֿט) איז אַלט אַ זעכצן
הונדערט, און אפֿשר די גאַנצע זיבעצן הונדערט יאָר. ווי

החולשלים כל קוסר החובל כל קופות ישראל

יהי שלום במקום הנה ובכל מקומות ישראל

אַנגעמאַסטן אויף הינט איז דער טעקסט: „זאַל זיין שלום
אין דעם אָרט און אין אַלע ערטער פֿון ייִדן!“

איצטער האָבן מיר פֿאַר זיך דעם וועג וואָס דער
ייִדישער אַלף-בית האָט אַדורכגעשפּרייזט פֿון די עלטסטע
אינגעשריפֿטסן ביז אונדזער הינטיקער דרוקשריפֿט וואָס
איז באַוווסט אונטערן נאָמען: געפּת־בַּהטע אותיות. אַלץ
וואָס עס גייט נאָך דעם: די ייִדישע שרייבשריפֿט פֿון מיטל-
עלטער, די רשי-שריפֿט, אונדזערע הינטיקע אותיות — דאָס
איז שוין גרינג צו כאַפֿן. קומען מיר שוין צו, הייסט עס,
צום סוף פֿון אונדזער לאַנגן וועג. אָבער פֿריער נאָך אַ וואָרט
וועגן די

וואַקאַלן = צייכנס

לכתחילה האָבן די סעמיטן, סײַ אין דעם אַלט-
סעמיטישן, סײַ אין דעם אַרמישן אַלף-בית, געהאַט סאַמע
קאַנסאַנאַנטן. קיין וואַקאַלן האָט מען נישט געשריבן, אויף
די וואַקאַלן האָט מען זיך געדאַרפֿט אָנשטויסן.

אין די עלטערע אינגעשריפֿטסן וואָס זײַנען צו אונדז
דערגאַנגען איז מען אַפֿילו זייער קאַרג אויף די אותיות
אהוי וואָס קענען אַ ביסל פֿאַרגרינגערן דאָס לײענען. אויפֿן
מישע-שטיין געפֿינען מיר: מאב (=מואב), הא (=הוא),
בת (=בית), די סמיכות-פֿאַרם פֿון בַּית). אויפֿן שילוֹח-טאַוול
שטייט אש (=איש), חצבם (=חוצבים), קל (=קול). אין
די טעקסטן פֿון קָכיש געפֿינט מען ים (=יום), עת
(=עתה). אָבער אז מען האָט שוין אָט די אותיות אהוי
יאַ פֿעסט אינגעפֿירט, איז נאָך אַלץ געבליבן גענוג
אומקלאַרקייט.

אין משך פֿון דער צייט האָבן זיך די פֿאַרשיידענע סעמיטישע לשונות אָן עצה געגעבן אויף פֿאַרשיידענע אופנים. די עטיאָפֿישע שריפֿט (געעז) האָט איינגעפֿירט וואַקאַלן=צייכנס צוגעפֿעסטיקטע צום קאָנסאָנאַנטן=אות; הייסט עס יעטווידער קאָנסאָנאַנט האָט אַזוי פֿיל פֿאַר=שיידענע פֿאַרמען, וויפֿל ס'זיינען פֿאַראַן וואַקאַלן. העברעיִש, סיריש, אַראַביש האָבן אויסגעאַרבעט אַ סיסטעם צוגאַב=צייכנס. די ערשטע וואָס זיינען אַוועק אויף דעם וועג זיינען קענטיק געווען די סיריער; די קריסטלעכע מערבֿ=סיריער, האָבן מיר געזען, האָבן פשוט געניצט די גריכישע וואַקאַלן=צייכנס.

נקודות אין העברעיִש

די אותיות אהוי רופֿט מען אין דער העברעיִשער גראַמאַטיק „אַמות הקריאה“—די מוטערס פֿון לייענען. אַ בַּעַל־דִּקְדוּקָא פֿון מיטל־עלטער גיט צו פֿאַרשטיין, אַז דער נאָמען האָט זיך גענומען דערפֿון וואָס „מען קען ניט אַרויסריידן ניט קיין וואָרט און ניט קיין אות אָן איינעם פֿון די דאָזיקע אותיות.“ קאָנסאָנאַנטן אָן וואַקאַלן, מיינט ער צו זאָגן, לאָזן זיך ניט אַרויסריידן. די שרייבונג מיט די „לייען=מוטערס“, אַ שטייגער: קום, קולות, קהילה, רופֿט מען: געשריבן מָלֵא (פֿול); קם, קלת, קהלה רופֿט מען: געשריבן חָסר (פֿעלנדיק).

¹ דִּקְדוּקָא איז דער טראַדיציאָנעלער נאָמען פֿאַר דער העברעיִשער גראַמאַטיק. ס'איז פֿונעם שוֹרש בַּק — דוּ, בַּקֶּבֶק — שטאַרק זיך אַריינקוקן; אויף ייִדיש זאָגט מען אויך: מִדְּקֶבֶק זײַן — פֿינקטלעך אַכטינג געבן, שטרענג אָפּהײַטן.

אָבער די דאָזיקע ערשטע באַצייכענונגען פֿון וואַקאַלן
האַבן ניט געקלעקט, האָט מען זיך אין העברעיִש אויך
געשאַפֿן אַ סיסטעם נקודות. אַ סבֿרא, אַז סיריש איז דאָ
געווען דער מוסטער.

אין העברעיִש איז דער ענין נקודות (נקודה איז
דער טייטש: „פינטל“) אַלט אַ וואַסערע צוועלף-דרייצן
הונדערט יאָר.

כל-זמן העברעיִש איז געווען אַ גערעדטע שפּראַך,
איז נאָך געווען ווי עס איז, וואָרעם די ריכטיקע אויס-
שפּראַך פֿון די טעקסטן האָט געקענט אַריבערגיין פֿון מויל
צו מויל; אָבער שפּעטער, ווען העברעיִש איז שוין געווען
מערניט די שפּראַך פֿון לערנען, פֿון די הייליקע ספֿרים,
איז געוואָרן ספּעציעל וויכטיק אינצושטעלן אַ ריכטיקן
און אַן אינהייטלעכן טעקסט פֿון דער תּורה. אָט די אַרבעט
פֿון אינשטעלן די מסורה האָט אָנגעהויבן רבי עקיבֿא
וואָס איז געשטאַרבן אין יאָר 175 ג"ק, און געצויגן האָט
זי זיך בײַ טויזנט יאָר. ביז סוף 3טן י"ה איז דער
צענטער פֿון לערנען געווען ארץ-ישׂראל, דערנאָך האָבן זיך
אַרויסגעהויבן אויף אַ פֿיר הונדערט יאָר די ישׂבות פֿון
בבֿל. אין 7טן י"ה, מיטן ניצחון פֿון איסלאַם, נעמט זיך צוריק
הייבן ארץ-ישׂראל; אין 8טן — 9טן י"ה שטעלן זיך אַוועק
אויבן אַן די לערנערס פֿון דער שטאַט טבֿריה, און עס
בלײַבט שוין אַזוי, אַז מיט זיי רעכנט מען זיך צום מערסטן.
די ישׂבות פֿון בבֿל נעמען גיין באַרג אַראָפּ אָנהייבנדיק
פֿון 10טן י"ה, און דעריבער איז געבליבן אַזוי ווי טבֿריה
האָט אינגעשטעלט — סײַ אין דער וואַקאַליזירונג גופּא,
סײַ אין דעם גאַנג פֿון שטעלן דעם ניקוד.

די עלטסטע סיסטעם ניקוד איז א פנים געווען אזא
 אז מען פלעגט שטעלן אָדער א פינטל איבערן אות, אָדער
 א פינטל אונטערן אות. דאָס ערשטע האָט מען גערופֿן פֿתח
 און ס'האָט באַצייכנט א, ע און ׀; דאָס צווייטע, מיטן
 נאָמען קמץ, האָט געדאַרפֿט זײַן אַן אַנצוהערעניש אויף
 אַלע אַנדערע וואַקאַלן.

הַנְּחֻמֵּי פִּרְסֵי חִפְּרָסָה אֶת חֲנֹמֶל

פֿון אַ כּתב־יד פֿון 9טן י"ה, וואָס
 געפֿינט זיך היינט אין בריטישן מוזײ,
 לאַנדאָן

געמעל 66

דער ניקוד וואָס איז
 היינט אָנגענומען שטאַמט,
 ווי מיר האָבן אַקערשט
 דערמאָנט, פֿון דער שטאַט
 טבֿריה אין צפֿון פֿון ארץ-
 ישראל; אַ פֿאַר שורות פֿון
 אַ כּתב־יד פֿון 9טן י"ה, וווּ
 די סיסטעם ווערט שוין

געניצט, זײַנען געוויזן אויף געמעל 66.

ביז מיט אַ הונדערט יאָר צוריק האָט מען געמיינט, אַז
 מער ווי די איין סיסטעם ניקוד איז בכלל נישט געווען. נאָר
 אין 1839 האָט מען געבראַכט פֿון בבל קיין אייראָפּע אַלטע
 העברעיִשע כּתב־ידן, וואָס אין זיי האָט מען געפֿונען אַן אַנדער
 גאַנג אין ניקוד—דאָרטן זײַנען די נקודות געשטעלט פֿון
 אויבן. אַ דוגמא דערפֿון ווײַזן אײַך די ביידע שורות אויף
 געמעל 67. פֿאַר די לעצטע הונדערט יאָר האָבן די געלערנטע
 אויפֿגעדעקט אין אַלטע העברעיִשע כּתב־ידן נאָך פֿאַרשיידענע
 אַנדערע פּרוּוון פֿון אויפֿבויען אַן איבערשורהדיקן ניקוד.
 מיר וועלן זיך נישט אַרײַנלאָזן אין קיין פרטים. לאָמיר
 נאָר קאָנסטאַטירן, אַז די אַלע פּרוּוון האָבן זיך נישט
 געהאַלטן און זײַנען פֿאַרגעסן געוואָרן. אָנגענומען און איינ-

נמוג פלשת כלך פנימא עשו באואן יבוד דע

פון א כתב-יד פון נבניאים אהרונים, געשריבן אין יאר 916, וואס געפינט זיך אין דער עפנט-לעכער ביבליאטעק אין לענינגראד. דאס איז דער העברעישער כתב-יד מיט דער עלטסטער דאטע

געמעל 67

געפונדעוועט האט זיך בני אלע יידן די שיטה פון טבריה — דערפאר וואס די דארטיקע לער-נערס האבן געהאט אזא גרויסן אויטא-ריטעט. אראפגע-רעכנט פרטים וואס דא וועלן מיר זיך

אין זיי ניט פארטיפן, איז דאס טאקע דער גאנג אין ניקוד וואס האלט זיך אין העברעיש ביו הינט.

ווען די נקודות האבן זיך שוין געהאט אינגעפונדעוועט, האבן זיך געפונען בעלי-דיקדוק וואס האבן געזאגט, אז אדם-הראשון אליין האט עס צוגעטראכט דעם ניקוד; אַנדערע האבן געזאגט, אז ווען משה רבינו האט געבראכט די תורה פונעם בארג סיני, איז זי שוין געווען מיט נקודות. אבער דאס זינען געווען מערניט שטימען פון יחידים; דער רוב לומדים, און דווקא די גרעסטע, האבן דעם ניקוד ניט אזוי שטארק פארהייליקט.

אט איז פאראן פון 9טן יארהונדערט א שאלה-ותשובה¹

1 שאלות-ותשובות רובט זיך א ספעציעלער מין רבישע ליטעראטור. ווען א רב, אָדער א קהילה, האבן ניט געקאנט געפינען אין דער גמרא קיין קלארן באשייד, ווי ס'איז דער דין, האבן זיי זיך געזענדט מיט א שאלה צו א גרויסן קענער; און יענער האט אָפגעענטפערט מיט א השוּבָה. א סך אזוינע שאלות-ותשובות זיינען אריינגעפלאכטן אין אַנדערע ווערק, אין הויך דעם זיינען פאראן העכער טויזנט ספעציעלע זאמלונגען. די שאלות-ותשובות זיינען וויכטיק ניט נאר פאר דעם וואס וויל וויסן דעם דין, נאר אויך פארן היסטאריקער; וואָרעם גאנץ אָלט זיינען אין דער שאלה אָדער אין דער תשובה דערמאָנט פאָליטישע געשעענישן אָדער סוּדערן געבראכט אינטערעסאַנטע פּאָקטן פּונעם לעבנס-שטייגער.

וועגן דעם, צי מען מעג שטעלן נקודות אין די ספר-תורות.
איז די תשובה אזא:

„מיר האבן ניט געהערט, אז די תורה זאל געווען זיין
מיט ניקוד בשעת משה האט זי באקומען. די נקודות זינען
ניט געגעבן געווארן אויפן בארג סיני, נאר אונדזערע
חכמים האבן זיי איינגעפירט ווי סימנים. אויב מיר זאלן
געווען שטעלן נקודות אין דער תורה, וואלט דאס געהייסן
עובר זיין אויפן לאוי פון דברים יג, א, אז מען טאר צו דער
תורה קיין זאך ניט צולייגן.“

און אין דער אמת, ביז היינטיקן טאג גייען אין גאנצן
אן נקודות די ספר-תורות. א ספר-תורה איז ביים פרומען
יידן דאס הייליקסטע פון דאס הייליקסטע, ווארעם פון דארטן
לייענט מען די תורה אין שול. די נקודות זינען הייסט עס
מערניט א מין אויסהעלף פארן פריוואטן באנוץ, פאר דעם
ווינציק געניטן לייענער; דעם גאר הייליקן טעקסט גיבן
פרומע יידן אן ניקוד.

אין טבריה איז שוין אויך געווען דער גאנג פון
באצייכענען טייל אותיות מיט א פאסיקל פון אויבן,
א שטייגער ב, און פון אונטערשיידן צווישן ש און ז
דורך שטעלן דאס פינטל רעכטס (=š) אדער לינקס (=s).
אין בבל איז געווען אן איינפיר צו שרייבן א ש דורך
צושטעלן איבערן ש א קליין סמל, אן ערך אזוי: ש; דאס
האט געמיינט: א ש וואס דארף ארויסגערעדט ווערן ווי א ס.

¹ פארווער. דער פסוק אין הימש דברים יג, א לייענט זיך
אזוי: „אל דאס ווארט וואס איך באפעל איך, דאס זאלט איר היטן צו
טון; זאסט ניט צולייגן דערצו, און זאסט ניט מינערן דערפון.“

אין ספר-תורות זינען ניטאָ גיט קיין נקודות,
 גיט קיין פינטעלעך, גיט קיין פאָסיקלעך (כְּפֶה).
 דערפֿאַר געפֿינט מען אָבער אין ספר-תורות¹
 אזעלכע באַפּוצונגען אויף די אותיות, וואָס אין
 כתב-ידן פֿון אַנדערע מנינים פֿלעגט מען זיי גיט
 שרײַבן און הינט געפֿינט מען זיי גיט אין דרוק.
 דאָס זינען די תגין.² תג (אָדער תגא, לשון
 רבים: תגין) איז אויף אַרמיש דער טיטש
 „קרוין“, און מיינען מיינט עס די קריינדעלעך,
 מיט וועלכע מען באַפּוצט טייל אותיות אין די
 ספר-תורות. אויף געמעל 68 זעען מיר, אַז אַ תג
 זעט אויס אַזוי ווי אַ קליינער ז,³ און דאָס רובֿ
 שטעלט זיך צונויף אַ באַפּוצונג בי אַן אות
 פֿון דריי אַזוינע פּאָסיקלעך. די טראַדיציע גייט,
 אַז אויף יענע צוועלף שטיינער וואָס יהושוע
 האָט געהייסן די קינדער פֿון ישראל אויפֿשטעלן
 אין מיטן ירדן (ספר יהושוע, קאָפּ ד) איז
 געווען אַנגעשריבן תורת משה, און געווען
 אַנגעשריבן דווקא מיט די תגין.

געמעל 68

איידער דער סופֿר האָט אויסגעענדיקט די תגין, איז נאָך
 די ספר-תורה גיט פֿאַרטיק. דעריבער זאָגט מען אויף איינעם
 וואָס האָט אויסגעענדיקט אַן אַרבעט ביזן לעצטן פינטל, עס
 זאָל גאַרניט פֿעלן: ער האָט דאָס געמאַכט מיט אַלע תגין.

¹ און אויך אין מזוזות און אין תפילין.
² דער י הערט זיך גיט אין ריידן.
³ מען רופֿט עס דעריבער צייטנווייז זון, זיבנים, וואָס דאָס
 מיינט אויף אַרמיש: שווערד, קינזשאַל. פֿונעם, זעלבן שורש איז אונדזער
 ינדיש וואָרט כּל-זיין (ארויסגערעדט: קלעזאיןן), געווער.

שלאַס-אותיות

די אַלט-סעמיטישע שריפֿט האָט נאָך קיין טאַפעלע
אותיות כֿ, מ, נ, פֿ, צ/ץ גיט געהאַט. גיט אַ קוק
אויף געבעל 63, וועט איר זען, אַז צום ערשטן באַווויזן
זיך טאַפעלע אותיות אין סלופיקל: „I—IV י״ה“. דאָס
וויזט אונדז, אַז די צעצוויונג איז אַלט אַ וואַסערע צוויי
טויזנט יאָר, אפֿשר אַ קאַפּ עלטער.

גיט נאָך אַ מאָל אַ קוק אויף געמעל 63. ביי טייל
אותיות (אַ שטייגער ביי ן, ק) וועט איר זען בפֿירוש,
אַז די שלאַס-אותיות זינען מער געגליכן צום עלטערן
טיפּ איידער די אַזוי גערופֿענע „נאַרמאַלע“ אותיות. די
אינגעשריפֿטסן אויף די סאַרקאַפֿאַגן פֿון פֿאַר צוויי טויזנט
יאָר וויזן אונדז טאַקע, אַז די שלאַס-אותיות זינען די
עלטערע. נאָר די קריצערס האָבן געוואַלט שרייבן אַ גאַנץ
וואָרט מיט איין צי, עס זאָל צווישן איין אות און דעם
צווייטן גיט זיין, ווי ווייט מיגלעך, קיין איבעררייס; איז
אַנשטאַט אַראַפֿצוצייען דאָס פֿאַסיקל אין ך, אין ן אַז״וו
ביז אונטן, האָבן זיי גענומען שרייבן אַ „קרומען קף“,
אַ „קרומען נון“ אַז״וו. וואָרט-אויס, ווען מען האָט גיט
געדאַרפֿט צונויפֿציען דעם לעצטן אות מיטן ערשטן אות
פֿון קומעדיקן וואָרט, איז אַזאַ אויסקרימען געווען איבעריק.
ממילא איז אַזוי געבליבן, אַז וואָרט-אויס שרייבט מען
אַ לאַנגן קף, אַ לאַנגן נון אַז״וו.

XI. אונדזער אַלף-בית אין מיטל-עלטער

גיכשריפֿט

די אותיות וואָס מיר האָבן געזען אויף געמעל 66
און 67 קענען אונדז יאָ געפֿעלן אָדער ניט געפֿעלן, נאָר
מיר זאָלן ספּעציעל פֿאַרח:דושט ווערן פֿון זיי — דאָס
ניט. מיט אַנדערע ווערטער: מיט אַ טויזנט יאָר צוריק
האָט שוין די כתב־יבֿה אונדזערע אויסגעזען אזוי ווי היינט.

אַבער אויסכתבֿהנען אַ וואָרט געמט דאָך צייט.
ווען אַ סופֿר האָט געשריבן אַ הייליקן טעקסט, האָט ער
קיין ברירה ניט געהאַט: וויפֿל עס האָט געדויערט האָט
געדויערט. נאָר אין ווינציקער חשובֿע טעקסטן — אין בריוו,
אין אָפּמאַכן, אין פריוואַטע פֿאַרצייכענונגען, — האָט מען זיך
געפֿוילט צו צאָצקענען זיך אזוי פֿיל און מען האָט גענומען
ניצן פשוטערע אותיות. אויף געמעל 69 איז געוויזן די

אני
מעג ברכי מימון שלי

„אני משה ברבי מימון ז"ל" — איך משה דער זון
פֿון מימון זכרוננו לברכה.

אזוי פֿלעגט זיך אונטערשריבן דער רַמבם

געמעל 69

כתבֿמה פֿון דעם

גרויסן ייִדישן גע-

לערנטן פֿון מיטל-

עלטער, דעם רַמבם

(רבי משה בן

מימון), געבוירן

אין קאַרדאַווע, אין

שפּאַניע, אין 1135, געשטאַרבן אין קאַראַ, מיצרים, אין
1204. זײַן כתבֿ ווייזט אונדז, ווי אזוי עס האָבן אויסגעזען
געשריבענע אותיות מיט אַן אַכט הונדערט יאָר צוריק.

די געכתיבֿהטע אותיות האָט מען גענומען רופֿן, וועדליג זייער פֿאַרם, כתבֿ מרובע (מרובע הייסט קוואַדראַט, קוואַדראַטיש); די אותיות קומען טאַקע אויס קוואַדראַטיש לגבי דער מער פֿאַרקנילעכטער גיכשריפֿט. די גיכשריפֿט האָט מען גערופֿן כתבֿה קטנה, וואָס דאָס מיינט „קליינע כתבֿה“. נאָך אַ נאָמען איז געווען: מִשְׁקִיט אָדער מעשיט; פֿון וואַנען דער נאָמען נעמט זיך ווייס מען ניט.

די שרייבשריפֿט פֿון מיטל־עלטער האָט זיך צעצווייגט אין צוויי גרויסע גרופעס. עס זאָגט אונדז וועגן דעם עדות איינער פֿון די גרויסע לומדים פֿון מיטל־עלטער, אָשר בן יחיאַל, וואָס איז געבוירן געוואָרן אַרום 1250 אין דייטשלאַנד, נאָר דערנאָך איז ער אוועק קיין שפּאַניע און האָט אין טאַלעדאָ געהאַלטן אַ גרויסע ישיבֿה. שרייבט ער אזוי: „דאָס געשטאַלט פֿון די אותיות איז ניט אין אַלע לענדער דאָס זעלביקע. זייער גרויס איז דער חילוק פֿון דער שריפֿט בני אונדז אין לאַנד [דייטשלאַנד] ביז דער שריפֿט אין דעם לאַנד [שפּאַניע].“

רשי-כתבֿ

בני יענע יידן וואָס זיינען געווען צעשפּרייט אין דרום־אייראָפּע, איבערן געברעג פֿון מיטלענדישן ים, האָט זיך אויסגעאַרבעט אַ שניט אותיות וואָס האָט שפּעטער באַקומען דעם נאָמען רשי-כתבֿ. דער נאָמען קען פֿאַרפֿירן, ווייל מען קען מיינען, אַז דעם סאַרט אותיות האָט אויס־געטראַכט דער גרויסער געלערנטער רשי¹ וואַקסן וואַקסט

¹ רשי = רב שלמה יצחקי; געלעבט אין פֿראַנקרייך; געשטאַרבן אין יאָר 1105. רשי האָט געשריבן די וויכטיקסטע פּירושים אויף תנך און נמרא. ווען אַ לערנער וויל קלאָר ווערן אין אַ האַרבן ענין, פֿרענט ער פֿרעגן פֿאַר אַלץ, וואָס מאַכט דער ווייף רשי.

דער נאָמען גאָר פֿון עפעס אַנדערש: ווען מען האָט גענומען
 דרוקן ביכער, האָט זיך אינגעשטעלט אַ מינהג, אַז דעם
 טעקסט פֿון תּוך און גמרא דרוקט מען מיט געפּתֿיבֿהטע
 אותיות און רשים פּירושים — מיט אותיות וואָס זינען

א ב ג ד ה ו ז ח ט י כ ל מ נ ס כ נ ס ע פ פ ק ל ז ק ר ט ת

דער אַלף-בית אין רשי-שריפֿט (גערדוקט)
 קוק זיך אין: דער ס איז אַן אַן עקעלע לינקס, דער ס דוקא מיט אַן עקעלע

געמעס 70

נאָכגעמאַכט נאָך יענער שרייבֿשריפֿט. אַנדערע ספּרים,
 איבער הויפט טאַקע גאַנצע ספּרים פּירושים, דרוקט
 מען אויך מיט די זעלביקע אותיות; און כאָטש די ספּרים
 קערן זיך גאַרניט אָן מיט רשין, איז רשים נאָמען שוין
 געבליבן צוגעבונדן צו דעם סאַרט שריפֿט.

אַט ווי ס'זען אויס אַ פּאַר שורות אויסגעזעצט מיט
 רשי-כתב:

סיזיז געווען אַ מאל אין עילוי,
 ניט געקענט די וועלט אפילו,
 ניט געווען אין קלאַס;
 פרום דער טאַטע, פרום די מאַמע,
 די מיטפּחה — לומדים כאַמע...

געמעס 71

געשריבן האָט מען—לאַמיר דאָס געדענקען—רשי-כתב
 לאַנג איידער מען האָט זיך אויסגעלערנט דרוקן. נאָך
 ביז היינטיקן טאַג שרייבן די ספּרדישע יידן דורכויס מיט
 רשי-כתב; אונדזער שרייבֿ-אַלף-בית איז זיי אין גאַנצן

פֿרעמד. זיי שרייבן און דרוקן מיט רשי-כתב סני העברעניש
 (אחוץ די הייליקע ספרים, דארטן ניצן זיי אויך כתובה), סני
 זייער אייגענע שפראך וואָס טראָגט דעם נאָמען דזשודעזמע.¹
 אויף געמעל 72 זעט מען אַ פֿאַקסי-
 מילע פֿון אַן אויטאָגראַף פֿונעם
 באַוויסטן העברענישן שרייבער שַׁלֵּל²
 וואָס האָט געלעבט אין איטאַליע
 אין 19טן יאָרהונדערט. די ערשטע
 שורה („ידידי הנכבד“) איז דער אָנהייב
 פֿון אַ בריוו, די צווייטע שורה („ידידך ועבדך שד“ל“) איז
 די חתימה.

י.ד. הנכבד
 ידידך ועבדך שד“ל.

געמעל 72

מעשיט

פונקט ווי דער רשי-כתב איז געווען אַ מין גיכ-
 שריפט בני די יידן אַרום מיטלענדישן ים, אַזוי איז בני
 יידן פֿון צפֿון-אייראָפּע — פֿראַנקרייך, דייטשלאַנד, האַלאַנד,
 פּוילן, ליטע — אויפֿגעקומען אַן אַנדער מין גיכשריפט (זע
 געמעל 73). מיר האָבן שוין געזען, אַז טייל מאָל האָט
 מען די אותיות גערופֿן מֶשְׁקִיט אָדער מעשיט;
 נאָך אַ שטאַרק אָנגענומענער נאָמען איז געווען
 „וויבערטיטש“.

¹ פֿאַראַן אין טערקיי, אין צפֿון-אַפֿריקע א״א אַ וואָסערע 350,000
 יידן, קינדסקינדער פֿון די וואָס זיינען אַדעק פֿון שפּאַניע אין 1492, ריידן
 זיי אויף אַן אייגענער שפּראַך וואָס מען רופֿט „דזשודעזמע“. אין דער
 שפּראַך גייען אַרײַס צו ביסלעך ביכער און אויך צײַטונגען.

² אויטאָגראַף — אייגענע שריפט (גריכיש: אַרײַטאַס —
 אַליין, גראַפֿירן — שרייבן). פֿאַקסי־מישע — פּינקטלעכע נאָכ-
 מאַכונג (פֿאַטירן: fac — מאַך, simile — געגלייכן). שַׁלֵּל = שמואל-דוויד
 פֿרעזאַטאָ, געלעבט פֿון 1800 ביז 1865.

א מאַדנער נאָ-
מען, ס'פאָדערט זיך

א פירוש. פֿון אַ העברעיִשן כּתב־יָד פֿון יאָר 1281; ער

געפֿינט זיך איצט אין דער אוניווערסיטעטישער
ביבליאָטעק אין לייִדן, האָלאַנד

געמעל 73

יידן אין מיטל-
עלטער האָבן די

ייִדישע שפּראַך גע-
רופֿן „טייטש“¹.

מיר זאָגן נאָך היינט: פֿאַרטייטשן -
איבערזעצן; וואָס טייטש? - וואָס מיינט דאָס? (אין עצם:

„ווי אַזוי איז דאָס אויף ייִדיש?“). הייסט עס דער נאָמען

„טייטש“ לייגט זיך אויפֿן שִׁכְלָה. אָבער וואָס עפעס

ווי בערטייטש?

בני די געלערנטע לייט אין מיטל-עלטער איז געווען

אַנגענומען, אַז די „פּראָסטע“ שפּראַכן, וואָס די פּראָסטע

מענטשן רייִדן אויף זיי, האָבן גאָר אַ קנאַפע ווערדע. אַזוי

איז געווען בני די קריסטלעכע פֿעלקער פֿון אייראָפּע, וווּ מען

האַט פֿאַרהייליקט לאַטיין און אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט

איטאַליעניש, פֿראַנצייזיש, דייטש, און אַזוי איז געווען בני

אונדז אויך. אונדזערע לומדים האָבן דעם אמתן כּבֿוד געלייגט

נאָר אויף די לשון-קודשע ספֿרים. ווער דאַרף עס אַ ספֿר אויף

דער טאַג-טעגלעכער רייִדשפּראַך, אויף „פּראָסט ייִדיש“? סיידן

די וואָס קענען קיין לשון-קודש ניט. און דאָס זיינען געווען

קודם-פֿיל פֿרויען. פֿרויען זיינען ניט געזעסן ווי לערנערס

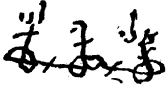
אין די בתי-מדרשים, פֿרויען האָבן ניט געלערנט אין ישיבֿות,

גאָר ווינציק מיידלעך זיינען אַפֿילו געגאַנגען אין חדר. איז

¹ אַן אַנדערט מאָל פֿלעגט מען זאָגן: „עבֿרי-טייטש“, ייִדיש-
טייטש“, כּדרי צו נעבן צו פֿאַרשטיין, אַז דאָס איז פֿאַרט גאָר אַן אַנדער
טייטש“ איידער די שפּראַך פֿון די דייטשן.

אויסגעקומען, אז דאָס וואָס מען שרײַבט אויף ייִדיש
איז דער עיקר פֿאַר פֿרויען, ס'איז „ווייבערטייטש“.

געמעל 74

דאָס איז די החלמה פֿון דעם
באוואוסטן ייִדישן שרײַבער
א 5 ר ה 5 ר (אַנדערש
הייסט ער: א 5 ר ב ח ו ר)
וואָס האָט געלעבט פֿון 1469
ביז 1549. אַליה בהור איז
געווען אַ גרויסער קעניג פֿון
העברעישן דיקדוק; ער האָט
עס דער ערשטער אירלענד-
הויז, אז נישט אין הנך און
נישט אין גמרא איז גאַרנישט נישט
דערמאָנט וועגן די נקודות -
אַ סתם, אז דער גאַנצער
ענין נקוד שטאַמט פֿון
אַ שפעטיקערער צייט.

אַליה בהור איז געווען גאָר
אַ חשובֿער שרײַבער אין ייִדיש
אויך. ער האָט אָנגעשריבן
אין ייִדיש צוויי גרויסע
ראַמאַנען (וועגן זיי שטייט
אַ ביסל ווייטער) און אַ פֿאַר
קלענערע זאַכן. אויך האָט ער
אָנגעשריבן עטלעכע ביכער
וואָס זיינען וויכטיק פֿאַר
דער פֿאַרשונג פֿון דער
ייִדישער שפּראַך.

מיט די „גאַרישקייטן“. איז ווי באַלד דער גאַמען ווייבער-
טייטש פֿאַסט שוין נישט מער, קענען מיר די שרײַפט משנה-
שם זיין. מיר האָבן שוין געזען, אז דאָס וואָרט משקיש

היינט קלינגט דער גאַמען
אַ ביסל אומגעלומפערט, וואָרעם
מיר האָבן זיך שוין צוגעוויינט
צום געדאַנק, אז מיידלעך דאַרפֿן
זיך לערנען פונקט אזוי ווי ייִנגלעך.
אַגב איז דער גאַמען קיין מאָל נישט
געווען אין גאַנצן באַרעכטיקט.
מען האָט טאַקע געשריבן מיט דער
דאָזיקער גיכשרײַפט דער הויפט
ייִדיש, אָבער נישט זעלטן האָט מען
דאָס געניצט פֿאַר העברעיִש אויך,
ווי עס ווייזט אונדז אַ שטייגער
געמעל 73. און צווייטנס האָט זיך
גאָר גערעדט אזוי, אז נישט מער ווי
„ווייבער“ קוקן אַריין אין אַ ייִדיש
ביכל. אַ למדן איז אויך געווען
אַ בעלן צו האָבן אויף ייִדיש דאָס
שמואל-בוך (זע געמעל 75) אָדער
די ווונדערלעכע דערציילונג וועגן
קיניג אַרטוסעס הויף, מערנישט וואָס
ער האָט זיך נישט געוואָלט מוֹדֵה
זיין, אַז ער אינטערעסירט זיך

א זיטל פֿונעם שמואל-בוך

און געטן גען און אונזער ווייטן זאלן ווייט
 שטרייבן דער דעשט ווארט געזאלט
 אל יודן טאג
 דרי יודן אל געין שטאלן זיך א ווירן
 בייא דע שטעט ער דו וואט
 דע יודן הע דו האטן איי וייט דע
 ווארן פֿאקטעס געזאלט זי געין ווייל
 געזאלט און אפייער לונט
 דע הייזן אל געין די וואכטן זיך הע
 א דע שטרייט וואט געשויע און
 און ווארן ווייל און זיך די טוטן וואן
 ווא מערבן ווערן און צו אונזער שטרעקן
 העלדן בן ישרא קאס
 צוויי און די ערדן גאלן א טוט דור
 גאלט דו בערן אן ישרא
 יערמאך קאס גיט הוט אונט געליטן
 וואט האבן ווי און געטן ווי וואן דען
 היליגן שרדן און בייא אונט הון ווי
 דען און זיין דען זאלן בן סיב וואן
 דעם בערן לייכט הילפט אונט
 גיט בן חויל עט געט אונט און וואן
 שטערן זי גאלטן און זי שטייט

דאָס שמואל-בוך

דאָס „שמואל-בוך“ איז פֿון די אינטערעסאַנטסטע ווערק אין דער אַלטער ייִדישער ליטעראַטור. דאָס איז אַ פּאָעמע וואָס דערציילט וועגן דוויד המלכס לעבן און גבורות; זי איז אויפֿ-געקומען סוף מיטל-עלטער.

אין מיטל-עלטער איז פּאָעזיע פֿאַרשפּרייט געוואָרן ניט אַזוי דורך לייצענען ווי דורך הערן. אַזוי איז געווען ביי ניט-יידן און אַזוי איז געווען ביי יידן. געווען זינגערס וואָס פֿלעגן אומגיין פֿון ייִשובֿ צו ייִשובֿ, אויפֿקלייבן אַן עולם און געבן דאָס וואָס מען וואָרט היינט אָנגערופֿן „אָוונטן פֿון רעציטאַציע“. זיי האָבן געהאַט אין זייער רעפּערטואַר אי קורצע לידער און דערציילונגען אין גראַמען, אי לאַנגע זאַכן, ראַמאַנען גאַנצע. דאָס שמואל-בוך איז אויך געשאַפֿן אויפֿן שניט פֿון יענע געזונגענע פּאָעמעס. דאָס שמואל-בוך האַלט ביי זיבעצן הונדערט סטראַפֿעס, צו פֿיר לאַנגע שורות אין יעדער סטראַפֿע; ביים רעציטירן האָט אַזאַ ווערק אַליין געמוזט פֿאַרנעמען עטלעכע אויפֿדערנאַכטן. דער ניגון פֿון „שמואל-בוך“ איז גיך געוואָרן אויף אַזוי פֿיל אָנגענומען ביים עולם, אַז מען האָט מיט אים גענומען זינגען אַנדערע פּאָעמעס אויך.

דאָס שמואל-בוך איז דערגאַנגען צו אונדז אין עטלעכע פּתבֿ-יידן. אַז מען האָט זיך אויסגעלערנט דרוקן, האָט מען די פּאָעמע עטלעכע מאָל געדרוקט אויך.

דאָס זיטל וואָס ווערט דאָ געוויזן אויף געמעל 75 איז גענומען פֿון אַ פּתבֿ-ייד וואָס געפֿינט זיך אין דער „נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק“ אין פּאַריז.

(מעשיט) האָט מען געניצט אי פֿאַר רשי-כתב, אי פֿאַר וויבערטייטש. קענען מיר אָפּמאַכן, אַז „משקיט“ וועלן מיר טאַקע איבערלאָזן אויף צו באַצייכענען ביידע גיכשריפֿטן; דערביי וועלן מיר די ערשטע, די דרומדיקע, רופֿן רשי און די צווייטע, די צפֿונדיקע, וועלן מיר רופֿן מעשיט.

כ ת י ב ה

רשי-כתב מעשיט (וויבערטייטש)

משקיט

XII. נאָכן אויסגעפֿינען די קונסט פֿון דרוקן

מען הייבט אָן דרוקן

גוטענבערגס אויפֿטו: צו דרוקן ניט פֿון אַ בלאַט האַלץ, וואָס אויף דעם זינען אויסגעשניצט גאַנצע זיטן, נאָר פֿון איינציקע מעטאַלענע אותיות וואָס מען שטעלט אויס איינס לעבן דעם צווייטן—האַט געמאַכט אַן איבערקערעניש אין גייסטיקן לעבן פֿון דער גאַנצער וועלט. אַנשטאָט וואָס אַן איבערשרייבער פֿון אַ מאַנוסקריפֿט¹ האָט געמוזט שרייבן יעטוידער זיטל פֿון יעטוידער עקזעמפּלאַר באַזונדער, האָט מען איצטער געקאַנט אָפּציען אויפֿן פרעס צו פֿיר זיטלעך מיט איין מאָל און צו עטלעכע הונדערט עקזעמפּלאַרן נאָך אַנאָד.

אַבער ניט מיט איין מאָל האָט זיך דאָס איבער=קערענישע גייס אויסגעשפּרייט פֿון מינין, וווּ גוטענבערג האָט מצליח געווען. געווען שוועריקייטן טעכנישע און געווען אַנדערע מיני שוועריקייטן אויך; גענוג צו זאָגן, אַז די איבערשרייבערס האָבן גענומען שפּרייטן קלאַנגען, אַז ס'איז „מעשה שִׁטן“: מען טאָר קיין געדרוקטע ביכער ניט ניצן, וויל אין די שוואַרצע פינטעלעך שטעקן שוואַרצע קונצן.

הינטיקע צייטן מאַכט זיך אַלצדינג פֿלינק. ראַדיאָ האָט מען גענומען ברייטער ניצן אין דער וועלט=מיליטמא;

¹ מאַנוסקריפֿט, אויף לאַטיין: *manuscriptum*, מיינט: געשריבן (*scriptum*) מיט דער האַנט (*manu*). כּתבֿ-יָד באַטייט פּרוּקט דאָס אייגענע.

ניט-מיליטערישע ראדיא-סטאציעס פֿאַר טויבֿתֿ-הַכֿלָּל האָט מען גענומען בויען אין די טעכניש אַנטוויקלטע לענדער ניט פֿריער ווי עטלעכע יאָר נאָך דער וועלט-מילחמה; און אין צען יאָר אַרום איז שוין ניט געווען ממש קיין איין ווינקל אויף דער ערד, וווּ עס זאָל זיך ניט הערן אַ ראַדיאָ-טראַנסמיסיע. אַמאָליקע יאָרן פֿלעגט געדויערן אַ סך מער צייט, ביז וואָנען טעכנישע אויסגעפֿינסן פֿלעגן זיך אָננעמען.

די ערשטע דרוק איז געוואָרן אין	ס'איז ניט באַווסט,
שטראַסבורג אין יאָר 1460	ווען פֿונקט גוטענבערג האָט
1467 ררים	גענומען דרוקן מיט איינציקע
1469 ווענעציע	אותיות. ער האָט לֶאַנג
1470 פֿאַריז	עקספּערימענטירט, און 1450
1473 פֿיאָן	איז ער שוין געווען פֿאַרטיק.
1473 אוטרעכט	אַנדערע פֿאַרבינדן זיינע
1474 קראָקע	ערשטע דרוקווערק נאָך מיטן
1474 וואַלענסיע	יאָר 1440, און אַפֿילו מיט
וועסטמינסטער (ענגל) 1474	1438. אָבער עס גייט אַוועק
1475 פֿראַנק	צייט, ביז וואָנען „גוטענ-“
1482 וויין	בערגס קינדער” — אַזוי האָט
1483 סטאַקהאָלם	מען גערופֿן די ערשטע
1487 אָדענזע (דענעמאַרק)	דרוקערס — צעשפּרייטן זיך איבער אַנדערע שטעט און
1525 ווילנע	לענדער.
1537 מאָסקווע אַרום	
1578 וואַרשע	

די דרוקווערק וואָס זיינען אויסגעפֿאַרטיקט געוואָרן אין 15טן י"ה, דאָס הייסט פֿון סאַמע אָנהייב דרוקן ביזן

אינקונאַבלען

די דרוקווערק וואָס זיינען אויסגעפֿאַרטיקט געוואָרן אין 15טן י"ה, דאָס הייסט פֿון סאַמע אָנהייב דרוקן ביזן

1טן יאנואר 1500, איז אָנגענומען צו רופֿן מיטן נאָמען
אינקונאַבלען. דאָס וואָרט *incunabula* מיינט אין
לאַטיין: ווינדעלעך, וויקעלעך, וויגעלע; אַן אינקונאַבל
איז הייסט עס אַ דרוקזאַך פֿון יענער צייט, ווען דאָס
דרוקן איז נאָך געלעגן אין די וויקעלעך.

מען איז משער, אַז די אַלגעמיינע צאָל ווערק, גרעסערע
אַדער קלענערע, וואָס זײַנען אָפּגעדרוקט געוואָרן ביזן יאָר
1500, שטייגט שטאַרק אַריבער דרייסיק טויזנט. פֿאַראַן ווערק
וואָס זײַנען דערגאַנגען ביז אונדזער צייט אין אַ לפֿי-ערך
גרעסערער צאָל עקזעמפּלאַרן, אַנדערע (איבער הויפט
קלענערע, וואָס מען האָט אויף זיי געלייגט ווינציקער
אַכט) האָבן זיך אויפֿגעהיט סך-הכל אין געציילטע, און אַ מאָל
מערניט אין איין עקזעמפּלאַר. קיין גאַר גרויסע צאָל האָט
זיך אַגבֿ נישט געקענט אויפֿהיטן, וואָרעם אַ בוך פֿלעגט זיך
אין 15טן יאָרהונדערט דרוקן אין גאַנצן אין אַ 225–350,
און אַז פֿיל, איז אין 500 עקזעמפּלאַרן; מער האָט מען נישט
געקאַנט אַפֿילו ווען מען וואָלט געווען געוואָלט, ווייל די
מעטאַלענע אותיות פֿלעגן זיך אָפּרייבן.

אין אָנהייב האָט מען דאָס דרוקן אויך גערופֿן
„שרייבן“; וויטער האָט זיך אינגעשטעלט אַ נאָמען
טיפֿאָגראַפֿיע, וואָס דאָס מיינט: שרײַבן (גראַפֿיין) מיט
מעטאַלענע אותיות (אַזאַ אות האָט מען אָנגערופֿן מיטן
גריכישן וואָרט: טיפֿאָס).

דאָס רובֿ אינקונאַבלען זײַנען געדרוקט שיין, מיט
גוטער פֿאַרב אויף גוטן פּאַפּיר.

אויף זייער פֿיל אינקונאַבלען איז נישטאָ קיין שום סײַמן,
ווען און וווּ זיי זײַנען געדרוקט געוואָרן. פֿאַראַן אָבער

פֿאַרשערס וואָס מען מעג זיך אויף זיי פֿאַרלאָזן: אַט די טיפֿאַגראַפֿישע דעטעקטיוון, ווי מען וואָלט זיי געקאָנט אַנרופֿן, זינען קלאַר אין יעטווידער פֿרטעלע פֿון דער פֿאַרם פֿון יעטווידער אות, און לויט דעם אידענטיפֿיצירן זיי שוין די דרוקזאַך.

דער ווייט גרעסטער טייל זאַכן וואָס מען האָט געדורקט אין 15טן יאָרהונדערט זינען נוגע רעליגיע. איינער אַ קענער האָט אויסגערעכנט, אַז ניט ווינציקער ווי זעקס זיבעטלעך פֿון אַלע אינקונאַבלען זינען פֿון אַ רעליגיעזן אָדער אַ רעליגיעז-פֿילאָסאָפֿישן כאַראַקטער; די רעשט איז וויסנשאַפֿט און אַלטע אָדער ניערע ליטעראַטור. ווי באַלד אַזוי פֿאַרשטייען מיר שוין, פֿאַר וואָס אַזאַ גרויסע צאָל אינקונאַבלען זינען אויף לאַטיין.

מען הייבט אַן דרוקן מיט ייִדישע אותיות

דער 15טער יאָרהונדערט איז אויך געווען פֿאַר יידן אין דייטשלאַנד גאָר אַ שווערע צייט. און קומען קומען די רדיפֿות אין יענער צייט, פֿונקט ווי היינט, צום גרעסטן טייל ניט פֿון המון, נאָר פֿון די מאַכטהאַבערס. עס איז די תקופֿה פֿון גירושים; דאָס האָט מען זיך פֿאַרמאַסטן „אויף אייביקע צייטן“ פֿטור צו ווערן פֿון יידן. היינט ווייסן מיר, אַז דאָס ייִדישע פֿאַלק האָט אַריבערגעלעבט די קאָנס פֿון 15טן יאָרהונדערט און אַז אַפֿילו יידן אין דייטשלאַנד האָט מען ניט געקאָנט אויסהאַבן; אָבער פֿאַרביטערן יידן דאָס לעבן האָט מען געקאָנט. 1426 איז געווען אַ גירוש פֿון קעלן, 1430 האָבן יידן געמוזט פֿאַרלאָזן גאַנץ זאַקסן, 1438 — גוטענ-בערגס שטאָט מיניץ, 1450 — גאַנץ בייערן, און אַזוי

דאָס עכטסטע פֿשון-קורשע דרוקווערק וואָס איז צו אינדז דערנאָנגען
 איר זעט דאָ אַ זעט פֿון דעם „אַרבע טורים“, אַ ספֿר וואָס נעמט צונויף אין
 איינעם אַלע ד:נינים. מען האָט עס פֿאַרענדיקט דרוקן 1475 אין פֿיאָווע די סאַקאַ.
 ניט וועט פֿון פֿאַדאַווע, איטאַליע.

געמ 57

וויטער. אין אזא סיטואציע, ווען מען איז ניט געווען זיכער מיטן מאַרגעדיקן טאָג, האָבן ייִדן ניט געקאַנט קלערן וועגן אויפבויען אין דייטשלאַנד ייִדישע דרוקערייען. די ערשטע ייִדישע דרוקערס, טאַקע ייִדן אויסגעוואַנדערטע פֿון דייטש-לאַנד, באַווייזן זיך אין איטאַליע אין די יאָרן 1473-1474. אין איין צייט עפֿענען זיך דרוקן אין דריי שטעט. מען נעמט זיך זעצן גרויסע ספֿרים, פֿון עטלעכע הונדערט זייטן; געדויערט דעריבער דאָס זעצן לאַנג, אַ יאָר און לענגער.

**די ערשטע דרוקווערק אין לשון-קודש
זיינען ארויס אין איטאַליע אין 1475**

היינט איז דרוקן אַ פשוטע זאַך. מען דרוקט אָפּ איינס און צוויי אַ גרויסע צייטונג, וואָס מאַרגן איז זי שוין פֿאַר-עלטערט און אַראָפּ פֿון מאַרק. יעמאַלט איז דרוקן געווען גאָר אַ האַרבער ענין; גרינגער איידער איבערשרייבן איינציקע עקזעמפּלאַרן, אָבער אַלץ אַ זאַך וואָס מען האָט דערין געדאַרפֿט אַרײַנגלייגן אַ סך צייט, געלט און האַרעוואַניע. מען האָט דעריבער געדרוקט גאָר זייער חשובֿע זאַכן, און דאָס רובֿ – הייליקע זאַכן.

ווי באַלד אזוי, קען מען זיך שוין מעלן, אַז אַלע אינקונאַבלען מיט ייִדישע אַותיות וואָס זיינען צו אונדז דערגאַנגען זיינען לשון-קודשע ספֿרים; מיר האָבן דאָך שוין געזען, אַז בכלל זיינען פֿון די אינקונאַבלען 7% געווען פֿאַרבונדן מיט רעליגיע, און ייִדן זיינען אין יענער תקופֿה געווען אַרײַנגעטאַן אין רעליגיע נאָך מער ווי ניט-ייִדן. אפֿשר

בראשית כ"ב

אשר ר' יצחק לל היה צריך להקטיל את הנזירה אה שהחזיק היה להם שהיה טענה רגלונה שניצחו יסודי וזה טעם כמה בבראשית
 ששים כח שבעיני הנזיר לפני נקמה להם כחלק גנים טוים ילמתי יי' ונזונה הנזירה ליהודי ולפי' אומץ שכתבנוטעם ודרך שכתבנו גנים הם מוטורי
 להם כל המזל של הקבה היה הווי בולאה נקמה ל'אשר יסוד בעניני ברבנות נקמה להם וברבנות נטלה טענה נכונה לפני . בראשית כ"ב
 ונצט' אין האקרא היה אומר א' דרשני' כהן סדרסיהו רבני' בשביל המורה שטקראוהו רחוק דרכו נכטעיל יסודי' סנקד' או רלסיהו
 מבמלמתי ישר הנה אדרכרוביה ונאם בנאם לל'הטו ככטעו כן שרטיהו: בראשית כ"ב טענה טענה ונאם המזדך הינה טענה נכונה ומשך ייאמר
 הקבה יהי אור ואלו בא השקרא לוחתה סוד המרימה לסוד סעללו ירסו טוים בא לוחתה כן היה לו לכתוב בראשונה בראי אההטעם

בבבבב

יה טענה וזה מרשע: ומרשע
 הוה צריג רחיקטא ומשכתי'ם
 על אפי' המוטול נחמתי כן קר
 קרס ל' ככטבא על אפי' כמע
 : ומכר ל' יהי כהווא והוה כ
 כהווא: ומחז ל' ית כהווא על
 טב ומשכתי' כ'ין כהווא נבינ
 משכתי' : ומחז ל' לכהווא ים
 יטעני ומשכתי' קרס ל'יא נ
 נחמתי ומחז והוה צעיר יחזא על

בראשית כ"ב אלהים את השמים ואת הארץ: והארץ
 היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלהים
 מרחפת על פני המים: ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור:
 ורא אלהים את האור כי טוב ויצרל אלהים בין האור
 ובין החשך: ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה
 ויהי ערב ויהי בקר יום אחד:

ר' ערשטע זייט פון חזמבע, בערדרקט אין באפאגליע, 1482
 ארובן גיט רשים פורים, צינדיק דער מרגום — בידיע אין רשימת

האַט מען יאָ עפּעס געדרוקט אויף ייִדיש און מען האָט עס
 ניט דערהיט, און אַפֿשר האָט מען טאַקע אויף ייִדיש
 אָנגעהויבן דרוקן שפּעטער (באַלד וועלן מיר זען, ווען). קיין
 חידוש וואָלט עס ניט געווען: אויבן אָן איז יעמאַלט
 געשטאַנען די הייליקייט און די שפּראַך פֿון דער הייליקייט.

**פֿון 15טן י"ה זינען באַוווּסט
 ייִדישע דרוקערייען אין 18 שטעט**

די רשימה ווייזט, ווען די דרוקע-
 רייען האָבן צום פֿריסטן אַרויס-
 געגעבן דרוקווערק אויף לשון קודש

קיין פֿעסטן גאַמען אין
 העברעיִש האָט נאָך דאָס דרוקן
 צום אָנהייב ניט געהאַט. מען
 פֿלעגט דאָס רופֿן קַח־שרייבן
 אָדער הַעת־ק — איבערשרייבן.
 אין אַנדערע ספֿרים ווערט
 געניצט דאָס וואָרט חֶקֶק —
 אָנצייכענען, אויסקריצן, און
 דער דרוקער ווערט אָנגערופֿן
 מחֶקֶק. דאָס וואָרט דפֿוס,
 וואָס היינט איז עס אין העברעיִש
 אָנגענומען צום מערסטן, באַ-
 ווייזט זיך שוין אויך אין די
 אינקונאַבלען, אָבער נאָר אויף
 אָנצורופֿן דעם באַוועגלעכן
 מעטאַלענעם אות; דפֿוס איז
 טאַקע נאָר אַ פֿאַרהעברעיִשטע
 פֿאַרם פֿונעם אינטערנאַציאָ-
 נאַלן, פֿון גריכיש גענומענעם
 וואָרט „טיפּאָס“.

א י ט א ל י ע	
1475	רעדושיאַ, קאַלאַבריע
1475	פּיאָווע די סאַקאַ
1475	מאַנטוע
1475	רוים (ניט זיכער)
1477	פֿעראַרע
1482	באַלאַניע
1483	סאַנטשינאַ
1484	קאַזאַל-מאַדזשאַרע
1487	נעאַפּאָל
1491	ברעשיע
1496	באַרקאַ
ש פ א נ י ע	
1482	גוואַדאַלאַכאַרע
1484	איכאַר
1484	זאַמאַרע
פ א ר ט ו ג א ל	
1489	ליסאַבאָן
1494	לעיריע
1497	פֿאַראַ
ט ע ר ק יי	
1493	קאַנטאַנטינאַפּאָל

זע געמעל 80

טענות צום דרוקן זינען קענטיק געווען ביי יידן אויך; א סמן האבן מיר למשל, אז צום סוף פון א ספר וואס האט זיך אפגעדרוקט 1490 אין נעאפאל זאגט דער ארויסגעבער אזוי (איך זען דאס איבער פון העברעיש): „אלע וואס וועלן ריידן קרומע זאכן אויף דער דאזיקער מלאכה וועלן טראגן אויף זיך א זינד.“

די דרוקערס גופא זינען אדרבא געווען זייער האפענדיק ביי זיך; זיי האבן געהאלטן, אז זייער ארבעט פון דרוקן הייליקע ספרים איז כמעט דאס אייגענע וואס שרייבן הייליקע ספרים מיט א גענדזענער פעדער. זיי זינען נאכגעגאנגען נאך די ספר-תורות אפילו אין קליניקייטן. א שטייגער איז א מצווה ביי פרומע יידן צו שרייבן א ספר-תורה; אויב מען קען ניט אליין, באשטעלט מען ביי א סופר, און אליין שרייבט מען צו מערניט דאס לעצטע אדער דאס ערשטע ווארט; דער סופר לאזט איבער דאס ארט פריי. דאס אייגענע געפינט מען צווישן די העברעישע אינקונאבלען אזא אויסגאבע פון חומש, ווו דאס ווארט בראשית איז ניט אויסגעזעצט— ס'איז געלאזן א פריי ארט אריינצושרייבן דאס ווארט מיט דער האנט, און דערמיט ערשט וועט דער ספר זיין פארענדיקט,— ווי א ספר-תורה ממש. אדער עס איז אנגענומען אין די ספר-תורות, אז אויב עס קלעקט ניט מער קיין ווערטער צו פארפולן די גאנצע לעצטע זייט, שרייבט מען די שורות וואס ווייטער קירצער, זיי זאלן אויסקומען אזוי ווי א דרייעק מיטן שפיץ אראפ. די פרומע דרוקערס האבן זיך אין זייערע אויסגאבעס אויך אזוי נוהג געווען.

א ביינאמען האט באקומען דאס דרוקן: מלאכת הקודש. דער אינהאלט פון די דרוקווערק לאזט דאס גוט

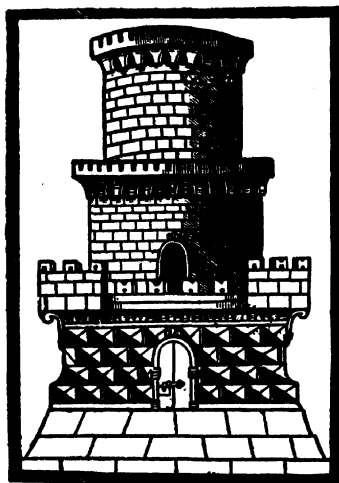
פֿאַרשטיין: דער אויסדרוק איז גענומען פֿון שמוֹת לֵד, פֿסוק ד, אָבער דאָרטן מיינט דאָס פֿאַרשטייט זיך ניט די קונסט פֿון דרוקן, נאָר דאָס בויען דעם מישפּן. עס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער טראַדיציאָנעלער ייִדישער גניסטיקער וועלט, וואָס מען איז גערן געווען צו נעמען אַלטע תּנכישע ווערטער און אַרײַנצולײַגן אין זיי אַ נייעם אינהאַלט. דער טערמין „מלאכת הקודש“ האָט זיך געהאַלטן הונדערטער יאָרן; און דער זעצער פֿלעגט זיך אַנרופֿן צום סוף בוך; „הַעוֹסֵק בְּמִלְאֶכֶת הַקּוֹדֶשׁ“—דער וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט דער הייליקער מלאַכה. אַמאָליקע צײַטן פֿלעגט דער זעצער אויך שטעלן זײַן נאָמען, ניט נאָר דער בעל־הבית פֿון דער דרוק; און דאָס איז גאַנץ באַרעכטיקט, וואָרעם אויסזעצן אַ בוך איז אַ גאַנץ חשובֿ שטיקל אַרבעט. שפעטער האָט מען גענומען ניצן, אַפֿילו אין העברעיִשע ספֿרים, דעם אויסדרוק: „הבחור הזעצער“.

קיין שער=בלעטער האָבן די אינקונאַבלען בדרך=כּלל ניט געהאַט, דער ספֿר האָט זיך אָנגעהויבן באַלד אויף דער ערשטער זײַט; אַ מאָל פֿלעגט מען איבערלאָזן די ערשטע זײַט אַ ווייסע און אָנהייבן דעם טעקסט פֿון דער צווייטער זײַט, אָבער קיין טיטל אַלץ ניט שטעלן.

ווען מען האָט אָנגעהויבן דרוקן לשון=קודש, האָבן די שריפֿטגיסערס אויסגעפֿאַרטיקט עטלעכע מינים דרוק=שריפֿט: געפּתֿיִבֿהטע אותיות ממש (דאָס האָט מען געניצט דער עיקר פֿאַר קעפּלעך), קלענערע כתֿיבֿה (פֿאַר די הייליקע טעקסטן) און רשי=כתֿב (ס'רובֿ פֿאַר טעקסטן וואָס זײַנען ניט אזוי חשובֿ, אַ שטייגער פֿירושים). פֿאַרשיידענע דרוקן האָבן זיך אָבער געלאָזט אויף פֿאַרשיידענע וועגן; פֿאַראַן

צווישן די העברעישע אינקונאבלען אויך אַזוינע וואָס
ברענגען הייליקע טעקסטן מיט רשי-כחב.

פּו
ירוש
ערים
ונטגב

מגדל
עז
שם
זי

דער דרוקער-צייכן פֿון דער מישפּחה סאַנטשינאַ

געמעל 78

פֿון די דרוקערס וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט
שיינע העברעישע דרוקווערק דאַרף מען ספּעציעל דערמאָנען
צום גוטן די מישפּחה סאַנטשינאַ. זייער פֿאַמיליע-נאַמען
האָבן זיי אָנגענומען פֿון דער שטאָט סאַנטשינאַ, וווּ
זיי האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן אין 1483. זיי אַליין האָבן גיט
ווינציק געשטאַלצירט מיט זייער אַרבעט. צום סוף פֿון אַ ספֿר
וואָס זיי האָבן אָפּגעדרוקט אין 1485 האָבן זיי אַריינגעשטעלט
אַ זאַץ וואָס ברענגט אַרויס זייער גדולה. זיי האָבן גענומען
דעם פּסוק פֿון ישעיה ב, ג: פּי מציון תּצא תּורה ודבֿר יהוה
מירוששָׁיִם (״וואָרעם פֿון ציון וועט אַרויסגיין אַ תּורה
און גאַטס וואָרט פֿון ירושלים״) און האָבן אים איבער-

געמאכט אזוי: „כי מציון תצא תורה ודבר יהוה משונצינו“
 אזוי גרויס זיינען זיי געווען ביי זיך מיט זייער אויפֿטון
 שפעטער האָבן זיי געהאַט דרוקן אין פֿאַרשיידענע
 אַנדערע שטעט, נאָר דער נאָמען סאַנטשינאַ (געשריבן
 האָבן זיי עס: שונצינו) איז ביי זיי געבליבן.

מען הייבט אָן דרוקן ייִדיש

ייִדיש האָט מען מיסתמא גענומען דרוקן אַ ביסל
 שפעטער, שוין אין אָנהייב 16טן יאָרהונדערט. מיר מוזן
 זאָגן „מיסתמא“, ווייל וועגן די עלטסטע ייִדישע ביכער
 וויסן מיר גאַרניט. באַלד וועט איר הערן.
 אין 1514 האָט איינער בעשענשטיין, אַ קריסט, אַרויס-
 געגעבן כּללים פֿון לייענען און אויסלייגן ייִדיש און

**די עלטסטע געדרוקטע ווערטער אין ייִדיש
 זיינען צו אונדז דערגאַנגען פֿון יאָר 1514**

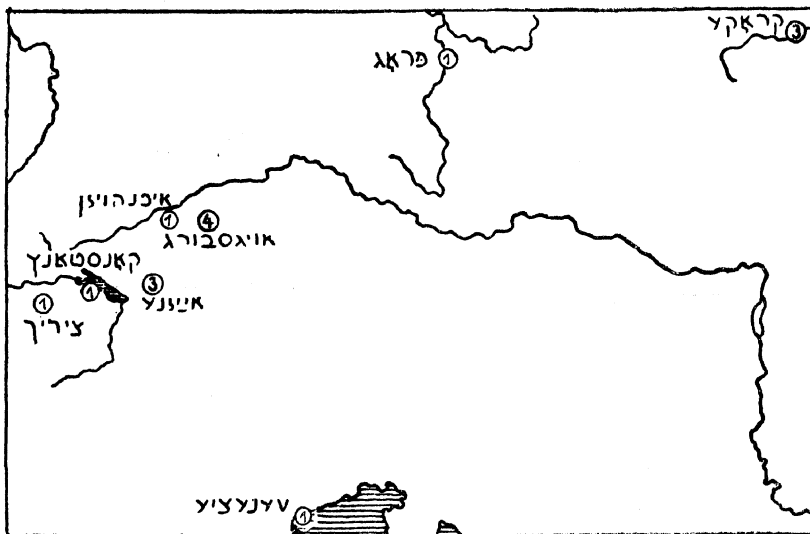
העברעיִש. אין דעם ביכל, וואָס מיר וועלן עס נאָך באַלד
 דערמאָנען, זיינען אָפּגעדרוקט אַ פֿאַר ווערטער אין ייִדיש אויך.

דער דרוקער-צייכן פֿון
 דער מישפּחה גרשוני
 אין פּראָג. דער עלט-
 סטער פֿון דער מישפּחה,
 גרשם כּהן, האָט גע-
 דרוקט די פּראָגער
 הגדה פֿון יאָר 1526

די שטעט, ווו עס זיינען אין 15טן יאה געווען יידישע דרוקערייען

די שטעט, ווו עס זיינען אָפגעדרוקט געוואָרן (ביזן יאָר 1546) די פֿרענץ
עלטסטע דרוקערק אין ייִדיש
אין קרקעלע לעבן דעם נאָמען פֿון דער שטאָט שטייט די צאָל דרוקערק וואָס איז
דאָרטן געדרוקט געוואָרן

אלמעכטיג גוט ביהאריין טעמפל שרי יאז שיד אין אמוזן טז

טאג שרי יא שידו	ברמהערציג	גוט	געכטד	גוט
דעמטיג	דוכער	גוט	ווידעג	גוט
זענטד	זענטד	גוט	טרייטד	גוט
יוד	פרטיג	גוט	לעברייג	גוט
מעכטיג	זאמהפטיג	גוט	עיבג	גוט
פארזעטומד	זאטד	גוט	קדינגליכד	גוט
רייכ	שטרוק	גוט	דובישט	גוט

אין זעלט מער און ביהאריין טעמפל שרי יאז שיד אין אמוזן

טאגן שרי יא שידו

פֿון דער פראָנער הגדה פֿון יאָר 1526:
דאָס עלטסטע שטיקל דרוק אין ייִדיש, וואָס איז באַוווסט

געמעל 82

אויף געמעל 82 זעט איר דאָס עלטסטע געדרוקטע שטיקל
טעקסט אין ייִדיש, וואָס איז באַוווסט. ס'איז פֿון יאָר 1526.
ס'איז אַ פֿרום ליד, און עס שטייט צום סוף פֿון אַ פֿרעכטיק
געדרוקטער הגדה וואָס איז אַרויס אין דעם דערמאָנטן יאָר

דאָס עלטסטע געדרוקטע שטיקל טעקסט אין ייִדיש,
וואָס איז צו אונדז דערגאַנגען, איז פֿון יאָר 1526

אין פראָג אין דער גערימטער דרוק פֿון גרשם כהן. אָבער
די גאַנצע הגדה איז אין לשון-קודש, אחוץ די צען שורות
איז דאָרטן מער קיין איין וואָרט ייִדיש ניטאָ.¹

1 וועגן דעם ליד קענט איר געפֿינען פרטים אין: מ. וויינרביך,
ביילדער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור-געשיכטע, ווילנע 1928, ז' 53.

דער ספֿר מֶרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה

אויב ניט רעכענען אָט די פּראָגער הגדה, איז דאָס עלטסטע בוך אין ייִדיש, וואָס מיר קענען, אַ העברעיִש=ייִדיש ווערטערבוך אויף תּנך „מֶרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה“, געדרוקט אין קראָקע אַרום 1534. פֿאַר וואָס מוזן מיר זיך באַוואַרענען אַזוי פֿיל: „וואָס איז אונדז באַוואָסט“, וואָס מיר קענען? מחמת טאַקע אין דער הקדמה צו דעם ווערטערבוך שטייט, אַז ביז יענער צייט זיינען שוין אַרויס אַ סך ביכער אין ייִדיש. טאָ וווּ זשע זיינען זיי אַהינגעקומען? עס קען געמאַלט זיין גאָר איין תּשובָה: זיי זיינען צו אונדז ניט דערגאַנגען, זיי זיינען פֿאַרפֿאַרן געוואָרן. ביז אַ גירוש, אַ שׁרפָה, אַ פֿאַרפֿלייצונג האָט מען קודם-כל געכאַפט ראַטעווען די סאַמע הייליקע, די לשון-קודשע ספֿרים; און חוץ דעם האָט מען טאַקע די ביכער אין ייִדיש מער געניצט, האָט מען זיי אָפֿט „צעלייענט“ אויף פּייַ-פּיצלעך.

אויפֿן ערשטן זייטל פֿון ספֿר — קיין שער-בלאַט מיט אַ טייטל איז ניטאָ — זיינען אָפּגעדרוקט פֿיר הערבן. אויבן איז דער ליטווישער הערב (אַ רייטער אויף אַ פֿערד). לינקס אין מיטן איז דער פּוילישער אָדלער. רעכטס (אַ שלאַנג מיט אַ מענטש אין מויל) איז דער הערב פֿון דער איטאַליענישער פֿאַמיליע ספֿאַרצאַ; דאָס האָבן די דרוקערס אַרויפּגעשטעלט לכּבֿוד דער קיניגין באַנאַ, פֿון דער מישפּחה ספֿאַרצאַ; זי איז געווען די פֿרוי פֿונעם פּוילישן קיניג זיגמונט דעם אַלטן, וואָס אין דער צייט פֿון זיין קיניגן איז אַרויס דער ספֿר. גאָר אונטן איז דער הערב פֿון דער שטאַט קראָקע. אויפֿן אַרנאַמענט¹ צווישן די הערבן איז אַנגעשריבן

¹ אויף לאַטיין הייסט ornare באַצירן, ornamentum—באַצירונג.

דאָס ערשטע זײַטל פֿון „מרכּבֿתּ המשנּה“

געמעל 83

אונד שטעקט טובט די אונד דין בלונד באדער י די וויכרן בלונד	וההקדו והקדו והקדו	דינימיות ידעיה און ד ארכוב דער טיטן ארכוב און יו איהנס שפיל און	הפיר ההכה הפתה	טרכא איכה ד די ווערן דרין שפטי ה י און קאמפן יא א	הגז ותגז לקמח
אונד וועלט בלונד איר וועלט בלונד יג	והקעהם התקעו	אומן אשוי כה יא און און אפיא בנים שיר דער י ב אייט אומפן ב ה	תפודו כהפחה בתפחיים	אוראמפן שאות כט ב אבלן בראש יט יו	הגז מגזר
שטערק און יא ט כט דיין שטערק י כ	הקח הקפו	אונד און א יא דער בוכן יו אונד בוכן א יכה ביי דס דא אס נאנט יחזקאל יו	הפלה הפל ותפל הפל	אונד און א און און א און און א און און א	התגודד הע
דו וועסט און אויב יו יו דער דא און שטערק קהות י י	התקפרו שקוהו	און און א יא דער בוכן יו אונד בוכן א יכה ביי דס דא אס נאנט יחזקאל יו	ותקפרו ותקלו ותקלו	און און א און און א און און א און און א	הזעבה הזעבת
הר	הר	און און א יא דער בוכן יו אונד בוכן א יכה ביי דס דא אס נאנט יחזקאל יו	ותקפרו ותקלו ותקלו	און און א און און א און און א און און א	והעב התעבבו ותעבבו והעבבו ותעבבו והעבבו
טאן ישע' וק יו און און א יא אויב יו יו איר און בנים און כט טור יו דער די א כ כה	הרחה כהרז הרנם	און און א יא דער בוכן יו אונד בוכן א יכה ביי דס דא אס נאנט יחזקאל יו	ותקפרו ותקלו ותקלו	און און א און און א און און א און און א	התעו במתעע ותתע והתע
בילדער בראש' און ט	הרפים	און און א יא דער בוכן יו אונד בוכן א יכה ביי דס דא אס נאנט יחזקאל יו	ותקפרו ותקלו ותקלו	און און א און און א און און א און און א	והתעו והתעו והתעו והתעו
הש	השע השעים השע השע	און און א יא דער בוכן יו אונד בוכן א יכה ביי דס דא אס נאנט יחזקאל יו	ותקפרו ותקלו ותקלו	און און א און און א און און א און און א	והתעו והתעו והתעו והתעו
און און א יא און און א יא און און א יא און און א יא	כהשעה התשערת	און און א יא דער בוכן יו אונד בוכן א יכה ביי דס דא אס נאנט יחזקאל יו	ותקפרו ותקלו ותקלו	און און א און און א און און א און און א	והתעו והתעו והתעו והתעו
בריד רחמיא דסיין ג	סליח	און און א יא דער בוכן יו אונד בוכן א יכה ביי דס דא אס נאנט יחזקאל יו	ותקפרו ותקלו ותקלו	און און א און און א און און א און און א	והתעו והתעו והתעו והתעו

דאס לעצטע זייטל פון „מרכבת המשנה“

אויף לשון-קודש: „מלך מלכי מלכים ירים ויגביה כוכב מערכתם“— „דער קיניג פֿון די קיניגן איבער די קיניגן זאל דערהייבן און דערהייכן דעם שטערן פֿון זייער מעכבה“¹.
 דאָס אַלץ קענט איר זען אויף געמעל 83.

איצטער גיט אַ קוק אויף געמעל 84, וווּ איר האָט אַ זינטל פֿונעם ווערטערבוך גופא. איר זעט, אַז עס איז אינגעאַרדנט אויף אַ מאַדנעם אופֿן: ס'איז געגעבן גיט דער שורש פֿון אַ וואָרט, נאָר דאָס וואָרט אין אַלע פֿאַרמען זינע וואָס באַגעגענען זיך אין חגך. אַ ווערטער-בוך וואָס גיט אַלע פֿאַרמען (מיט אַן אַנווייז, וווּ זיי שטייען) רופֿט זיך קאָנקאַרדאַנץ. אין אַ פשוטן ווערטערבוך וואָלט געשטאַנען פֿלש און גענוג, אויף אַלע אַרויסגעפֿירטע פֿאַרמען וואָלט מען זיך שוין אַליין געמוזט אַנשטויסן. דאָ אָבער געפֿינט איר (אין צווייטן סלופיקל) גיט ווינציקער ווי זיבן פֿאַרשיידענע פֿאַרמען פֿונעם וואָרט, און אַיטלעכע באַזונדער פֿאַרטייטשט.

נאָר גיט דאָס אַרט אונדז איצטער צום מערסטן. מיר ווילן דאָך וויסן די געשיכטע פֿון שריפֿט. איז קוקט זיך אינן אין די אותיות, מיט וועלכע „מרכבת המשנה“ איז געדרוקט. די לשון-קודשע ווערטער גייען מיט כתבֿה; דערויף האָבן מיר זיך געריכט. אָבער די ייִדישע ווערטער און די מראה-מקומות² זינען געדרוקט מיט אַ סאָרט דרוקשריפֿט וואָס מיר האָבן ביז איצט גיט געזען און וואָס מיר וועלן

¹ זעגן דער „מרכבת המשנה“ איז געווען געדרוקט ב. שפֿאַסבערגס און אַרבעט אין זשורנאַל „יהודא-בלעטער“ באַנד ווױ, נומ' 3-4, ז' 313-324.
² מראה-מקום — אין רבים: מראה-מקומות — רופֿט מען דעם אַנווייז אויף אַן אַרט, וווּ אַ וואָרט (אָדער אַ פֿסוק) געפֿינט זיך.

אָנרופֿן: געדרוקטער מעשיט.¹ מיט אָט דעם געדרוקטן
מעשיט האָט מען געזעצט כמעט אַלע ייִדישע ביכער
שיער ניט ביז אין 19טן י"ה אַרנין.

דער ספֿר „מוסר און הנקגה“

דאָס צווייטע ווערק אין ייִדיש — לֵאמיר ווידער
צוגעבן פֿון זיכערקייט וועגן: פֿון די וואָס זינען צו אונדז
דערגאַנגען — איז אַ ספֿר מיטן נאָמען „מוסר און הנקגה“.
ס'איז איבערגעזעצט פֿון לשון-קודש אויף ייִדיש. אין לשון-
קודש איז דאָס געשריבן אַרום 1300, אין ייִדיש איז דאָס
אַפגעדרוקט געוואָרן אין קראַקע אין דער זעלביקער דרוק,
ווי ס'האָט זיך געדרוקט דער „מרכבֿת המשנה“. דער מחבר
איז יענער רבינו אָשר, וואָס פֿון אים האָבן מיר פֿרײַער
אויף ז' 177 געבראַכט דעם זאַץ, אז ס'איז פֿאַראַן אַ גרויסער
חילוק פֿונעם שפּאַניש-ייִדישן כתבֿ ביזן דייטש-ייִדישן. דאָ
איז שוין פֿאַראַן אַ מין שער-בלעטל: פֿרײַער גייט דער הערב
פֿון דער שטאַט קראַקע — מיר האָבן אים אויפֿן שער פֿון
„מרכבֿת המשנה“ גאָר אונטן — און אונטער דעם דער טעקסט
וואָס איז רעפּראָדוצירט אויף געמעל 85.

ווען עס האָבן זיך שוין באַוויזן שער-בלעטער אויף
ביכער (סיני אין ניט-ייִדישע ביכער, סיני אין ייִדישע און
אין העברעישע) זינען זיי ניט געווען אַזוי ווי אין הינטיקע
ביכער: דער שער האָט פֿאַר איינס געגעבן אַ קורצן
אינהאַלט, געלויבט דאָס בוך און דעם מחבר, אַ מאָל אויך

¹ אמאָליקע צייטן פֿלעגט מען דאָס רופֿן (זע ז' 181): רורי בער-
טריטש.

דען מוסר און הנגה

מוז זיך טיין מענטש האטן זול די הוט נחמט הרב
 ציינו אָשר זכר נדיק לְבַרְכָּה דעם רבינו יעקב וואָר
 דער די אָרבע טורים נחמט הוט ; מוז דער
 עש ניט מלש נר שטין קמן מין לשון החורש דמ הוט
 ער עש הויפש וואָל בפורש טויטש דש טיין מואזיכר
 מוישן זאל וואָש ער טון זול מוז וואָן ביר ער זיך זול
 הויטן דש ערש ניט טון זול מוז מויך
 מין הויפטן מוסר דער הייסט קערת פסין דען הוט
 נחמט רבי ווסף בון סרפרינג מוז הוט עש
 נישקיט זיין זון מוז מין טיין זיינר הקדמה שטיט

דאָס שער-בלעטל איז פֿאַרשטייט זיך געדרוקט, פֿונקט ווי דאָס גאַנצע
 ספֿר, מיטן אויסלייג וואָס איז געווען אָנגענומען אין 16טן יאָרהונדערט. אָט
 איז דער זעלביקער טעקסט נאָך אַ מאָל—לויט דער אויסשפראַך פֿון יענער צייט, אָבער
 מיט אונדזער הענטליקן אויסלייג און מיט אונדזערע הענטליקע אָפּטעל-צייכנס,
 עס זאָל זיין גרינגער צו ליינען:

דען מוסר און הנגה

ווי זיך אַ מענטש האַלטן זאָל. די האָט געמאַכט הרב רבינו אָשר
 זכר צדיק לְבַרְכָּה, דעם רבינו יעקב פֿאַטער, דער די אָרבע טורים
 געמאַכט האָט. און דער עס ניט אַרץ פֿאַרשטיין קאָן אין לשון-
 קודש, דאָ האָט ער עס היפש וואָל מפורש טייטש, דאָס אָן איטלעכער
 וויסן זאָל, וואָס ער טון זאָל און וואָפֿיר ער זיך זאָל היטן, דאָס
 ער'ט ניט טון זאָל. און אויך אַ היפשן מוסר דער הייסט קערת
 פֿסוף, דען האָט געמאַכט רבי יוסף פֿון פֿאַרפריינע און האָט עס
 געשיקט זיין זון, אַז נון אין זיינער הקדמה שטייט.

הנהגה — אויפֿפיר. מוסר און הנהגה — פֿערנונג וועגן
 אויפֿפיר. רבינו אָשר איז געווען אַ גרויסער מלומד, געלערנט
 פֿון בערך 1250 ביז 1327; זיין זון איז געווען רבינו יעקב, דער מחבר
 פֿון די אָרבע טורים (פֿיר שורות). וווּ ס'זיינען צונויפֿגענומען און
 אויסגעדרט די דינים און מינהגים פֿון דער ייִדישער אמונה. היפש —
 פֿיין. וואָל — ווייל. מפורש — אויסגעטריטשט. טייטש — דער אַלטער
 נאָמען פֿון דער ייִדישער שפראַך. וואָפֿיר — פֿאַר וואָס, פֿון וואָס. פֿאַר-
 פֿירנע — דער מיטל-עלטערשער ייִדישער נאָמען פֿון דער שטאַט
 פֿערפרינג אין די פֿראַנצויזישע פֿירענען. אַז נון — אָט אזוי ווי.

געהייסן עס קויפֿן וואָס גיכער, איידער מען האָט עס אויסגעכאַפט.

דאָס וואָרט שער גופּא איז אַ העברעיִזם; שער הייסט אויף העברעיִש „טויער“. ס'איז דער טויער, דער אַרנינגאַנג, צום בוך; גאַנץ אָפֿט איז אויף די שער=בלעטער פֿון עלטערע ספֿרים טאַקע אויסגעמאַלט אַ טויער אַזוי ווי אַ רעם אַרום דעם גאַנצן זיטל, און אין דער רעם קומט דער זיטל און די באַשרייבונג פֿונעם ספֿר. טייל מאָל איז אויך צוגעשריבן: „זֶה השֶׁעֵר לֵה' צדִּיקִים יבֹּאוּ בוֹ" – „דאָס איז דער טויער פֿון גאָט, די גערעכטע זאָלן אַרנינג גיין אין אים“¹.

נאָך אַ כאַראַקטעריסטישער סימן פֿון די עלטערע ביכער אין ייִדיש: גאַנץ אָפֿט האָבן זיי אַ העברעיִשן נאָמען; דורך דעם דערנענטערט מען זיי צו דער „שפראַך פֿון דער הייליקייט“ און ממילא מאַכט מען זיי מער חשובֿ לויט די השָׁגוֹת פֿון יענער צייט. די זעלבע זאך האָט מען אויף פֿראַנצויזישע, דײַטשע, ענגלישע, פּוילישע ביכער אָפֿט פֿון פּאַראַד וועגן געגעבן לאַטיינישע טיטלען.

דער „מוסר און הנֶהֱגָה“ שטעלט זיך צונויף פֿון 155 אויפֿפֿיר=כללים, אַ שטייגער (מיר גיבן דאָס אין אונדזער

1 דאָס איז אַ פּסוק פֿון תּהִלִּים קיח, כ. – דעם אייבערשטראַך ביים הַ שטעלן פֿרומע יודן וואָס זייען נישט אַרויסשרייבן אין גאַנצן נאָממען: אין תּהִלִּים שטייט טאַקע „יהוה“, אָבער אויפֿן שער=בלאַט איז דאָס אָרט נישט אַזוי הייליק, מען זאָל דאָ מעגן ברענגען דעם פֿילן נאָמען. אַרויסשרייבן זעט דאָס אַ פֿרומער יוד נישט „אדוני“, נאָר „אדושם“.

ווי באַלד שער=בלאַט = טויערבלאַט, אַרנינגאַנג=בלאַט, איז שוין קלאָר, אַז מען דאַרף עס אַרויסשרייבן מיטן קלאַנג אַ, נישט מיטן קלאַנג ע.

הינטיקער שפראך, ניט אין דער שפראך פֿון 16טן י"ה):
 מען זאל פֿון יעטווידער רױח אראפנעמען מעשׁר פֿאַר אַרעמע
 לײַט; מען זאל געבן צדקה איצטער וויפֿל מען קען, ווייטער נאָך
 יעטווידער חודש צוויי גראָשן און סוף יאָר אַנדערטהאַלבן
 גילדן; מען זאל דאוונען אַלע טאָג בײַ נאַכט און אין דער פֿרי
 מיט קהל, און אזוי ווייטער. יעטווידער פֿלל גייט פֿריער אין
 לשון=קודש, דערנאָך אין ייִדיש. — נאָך די אויפֿפֿיר=כללים
 איז נאָך צוגעגעבן די איבערזעצונג פֿון אַ מוסר=ליד „קערת
 קֶסֶף“ (א זילבערנע שיסל), געשריבן פֿון יוסף פֿון פֿאַר=
 פֿריינע אין 13טן י"ה.

דער ספֿר „אַזְהַרַת נְשִׁים“

דאָס דריטע ווערק אין ייִדיש, וואָס מיר ווייסן, רופֿט זיך
 „אַזְהַרַת נְשִׁים“ — אַ וואָרענונג פֿאַר פֿרויען. ס'איז וועגן די
 מצוות וואָס פֿרויען דאַרפֿן אָפּהיטן. ס'איז אויך געדרוקט אין
 קראַקע אין דער זעלביקער דרוק וואָס די אַקערשט דערמאָנטע
 צוויי ספֿרים; מען האָט עס געענדיקט דרוקן 24 טעג אין אײַר
 ה'רצה (=5295), וואָס דאָס מיינט דעם 28טן אַפּריל 1535.

די „באָבע=מעשה“

די אַלע ספֿרים, וועגן וועלכע מיר האָבן גערעדט
 ביז איצטער, האָבן געהאַט אַ רעליגיעזן כאַראַקטער. דאָס
 עלטסטע געדרוקטע בעלעטריסטישע ווערק וואָס
 איז צו אונדז דערגאַנגען איז די „באָבע=מעשה“.

ווען איך זאָג היינט אַן אינפֿעסער צו מיין חבֿר: „וואָס
 דערציילסטו מיר באָבע=מעשיות?“, מיינט דאָס: דריי מיר
 ניט קיין קאָפּ מיט מעשיות וואָס ניט געשטויגן ניט

דאָס שַׁעַר-בלעטל פֿון דער ערשטער אויסגאַבע
פֿון דער „באַבע-מעשה“, פֿונעם יאָר 1541

דאָס שַׁעַר-בלעטל איז פֿאַרשטייט זיך געדרוקט, פונקט ווי דאָס גאַנצע בוך, מיטן אויסלייג וואָס איז געווען אָנגענומען אין 16טן יאָרהונדערט. ליינקס איז געגעבן דער זעלביקער טעקסט נאָך אַ מאָל לויט דער אויסשפראַך פֿון יענער צײַט, אָבער מיט אונדזער היינטיקן אויסלייג און מיט אונדזערע היינטיקע אָפּשטעל-צײַכנס, עס זאָל זײַן גרינגער צו ליינען:

כִּנָּה דאַנטוּנאָ

היישט דש בוך איין הושש ין
טרעכט ין קענט וואל
אליה בחורש ין

מעכט :

אי: ווארדן

ינדוקט

זו

איינה אין דער שטאט . אוב

אליה המחבר איי ייד

דש פרט :

באָוואָ דאַנטאַנאַ הייסט דאָס
בוך. אַ היפש געטרעכט,
מען קענט וואָל אַליה בחורש
געמעכט. איז וואָרן גע-
דרוקט צו איינצע אין דער
שטאָט, און אַליה המחבר
איז גלייך דאָס פרט.

היפש — פֿיין. געטרעכט —
צוטראַכטעניש. קענט — דער-
קענט. געמעכט — מאַכונג,
אַרבעט. צו — אין. דאָס
פֿרט — די צײַט-רעכענונג.

געמעל 86

געפֿלויגן. פֿרעגט ביז אַ יידן פֿון אַ גאַנץ יאָר, וואָס עפעס דווקא
„באַבע-מעשה“, וועט ער אייך זאָגן: אַלטע באַבעס האָבן
אַ טבע צו דערציילן זייערע אייניקלעך מעשיות.

אין דער אמתן וואַקסט דער אויסדרוק גאָר פֿון ערגעץ
אַנדערש. „באַבע-מעשה“ פֿלעגט מען אַ מאָל אַרויסריידן
„באַווע-מעשה“, און עס האָט געמיינט: די מעשה וועגן בָּבָא
(באַווע), אַ באַהאַרצטער העלד וואָס האָט אומגעוואָגלט
אַ לאַנגע צייט, ביז וואַנען ער איז צוריק געקומען אַהיים
צו זיך אין זיין שטאָט אַנטאַנע און גענומען קיניגן דאָרטן.
דאָס איז אַ לאַנגער ראַמאַן אין פֿערן, אויף עטלעכע
הונדערט זיטלעך, וואָס איז סוף מיטל-עלטער געווען פֿאַר-
שפּרייט אין גאַנץ אייראָפּע.

אין יאָר 1507 האָט אליה בחור דאָס איבערגעזעצט
פֿון איטאַליעניש אויף ייִדיש. אליה בחור, שפּעטער דער
גרויסער מַדְקָדֵק, איז קענטיק אין זיינע יונגע יאָרן געווען
אַ וואַנדערנדיקער זינגער, און „בָּבָא“ איז איינע פֿון די
זאַכן וואָס ער פֿלעגט אַליין זינגען פֿאַר עולם; אַז צום
ווערק איז געווען אַ נגון, שטייט אין דער הקדמה.
אין 1541, ווען ער איז שוין אַלט געווען 72 יאָר, האָט
אליה בחור אָפּגעדרוקט דעם ראַמאַן אין פּוילוס פֿאַגיוסעס
דרוק אין אינזע. אויף געמעל 86 זעען מיר דאָס
שער-בלעטל. דאָס ווערק הייסט דאָ „בָּבָא דֶאָנטוֹנָא“¹
אין די אויסגאַבעס פֿון 17טן און 18טן יאָרהונדערט הייסט
עס שוין: „בבא בוך“, און סוף 18טן י"ה באַווייזט זיך

¹ אַרויסצוריידן: באַוואָ דאַנטאַנע. ס'איז פינקטלעך נאָכגעמאַכט דער
איטאַליענישער טיטל Buovo d'Antona — בָּבָא פֿון אַנטאַנע. אליה בחור
איז אפּשרינאָך געפֿעלן געוואָרן, וואָס אויך אין אַן מיט איז דער טיטל: פֿון.

שוין דער נאָמען: „בבא מעשה“, וואָס דערפֿון איז געוואָרן
אונדזער הינטיקע אויסשפראַך באַבע-מעשה. מען האָט דאָס
געדרוקט צענדלינגער מאָל, און וואַרשעווער פּאָקן=
טרעגערשע אַרויסגעבערס דרוקן דאָס נאָך איבער שיער ניט
ביז היינט.

גיט אַ קוק אויפֿן שער פֿון דער ערשטער אויסגאַבע
(געמעל 86). עס שטייט דאָרטן, אַז ס'איז געדרוקט 1541?
ניין. טאָ פֿון וואַנען האָבן מיר עס גענומען? פֿון די
ווערטער: „אליה המחבר איז גלייך דש פרט“.

דאָס איז זייער אַ וויכטיקער ענין. וועלן מיר דעריבער
לאָזן אויף אַ ווילע אונדזערע אַלטיידישע ספֿרים און
פֿרעגן אַ פֿראַגע:

ווי אַזוי רעכנט מען איבער די יאָרן?

די יאָרנאָמער הייסט אין דער ייִדישער טראַדיציע
פֿר.ט. פֿאַראַן אַ פֿר.ט גִדּוֹל (גרויסער פרט) און אַ פֿר.ט
קטן (קליינער פרט). גרויסער פרט מיינט, אַז מיר רעכענען
צו די טויזנטער אויך, אַ שטייגער ווי מיר האָבן אויף ז' 206
אַנגעשריבן ה'רצה, וואָס דאָס האָט געמיינט: 5295; מיט
אַנדערע ווערטער: 5295 יאָר פֿון זינט ס'איז, לויט דער
ייִדישער טראַדיציע, באַשאַפֿן געוואָרן די וועלט. ביים
קליינעם פרט וואַלט מען דאָס אַנגעשריבן רצה (=295),
אויסן לאָזנדיק די טויזנטער.

אויב עס איז ניטאָ דער מינדסטער ספֿק, קען מען
אַרויפֿן אַ יאָר בקיצור. ווען מיר הערן למשל: „אין 14טן
יאָר, בשעת עס האָט זיך אַנגעהויבן די וועלט-מילחמה...“
וועלן מיר ניט איבערפֿרעגן, וויל מיר וויסן אַליין, אַז דאָס

איז געווען אין 1914. דאָס זעלבע איז מיטן ייִדישן חשבון יאָרן: אויב מען רעדט וועגן אונדזער טויזנט (פֿולע פֿינף טויזנט), רופֿט מען ס'רובֿ אָן דאָס יאָר אָן די טויזנטער (לפֿרט קטן). און די טויזנטער האַלט מען אין זינען.

„לפֿרט קטן“ שרייבט מען ווי אַ ראַשי-תיבֿות: לפֿ"ק, און מען רעדט עס אַרויס ווי אַ באַזונדער וואָרט: לפֿק, ¹ מיטן אַקצענט אויפֿן פֿ.

דאָס ייִדישע יאָר, וואָס זינע חדשים גייען פֿון תשרי ביז אָלול, דעקט זיך ניט מיטן אַלגעמיינעם יאָר יאָנואר—דעצעמבער; תשרי געפֿאַלט דאָך אין האַרבסט; און דעריבער שניידן זיך איבער ביידע רעכענונגען. אָט גיבן מיר אַ קוק אין אַ לוח פֿון דעם יאָר, ווען אָט דאָס בוך ווערט געשריבן: אָדער מיר זעען תרצט = 1938/1939, אָדער 1938 = תרצח/תרצט. תרצט ציט זיך פֿון סעפטעמבער 1938 ביז סעפטעמבער 1939; 1938 ציט זיך פֿון טבת תרצח ביז טבת תרצט. אָבער אויב עס גייט אונדז ניט אַזוי שטאַרק אין די חדשים, רעכנט מען פֿון האַגטיקייט וועגן תרצט = 1939; דאָס איז איבער דעם וואָס ביידע צאָלן ענדיקן זיך אויף

¹ וועגן ראַשי-תיבֿות זע ווייטער, אין לעצטן קאפיטל. „עד לפֿק“ הייסט אין ייִדיש: ביזן סוף, אָן אַן איבערבלייב. אַ שטייגער דערצייילט טבֿיה דער מיכיקער אין „א בוידעם“: „בקיצור, אויסגעפֿאַרקורט אין נאַנצן, עד לפֿק“. פֿון וואָנען נעמט זיך אַזאַ מאָדנער טיטש פֿונעם ראַשי-תיבֿות לפֿק? פֿון ז. קלמנאָוויטשן האָב איך געהערט אַן אויסטייטשונג וואָס לייגט זיך מיר שטאַרק אויפֿן שכל. אין דאָקומענטן (אן אָפּמאַך, אַ התחייבֿות אר"ג) פֿלעגט מען פֿרעגן ציטן שטעלן גאָר צום סוף די דאָטע לפֿק; איז אויסגעקומען, אַז לפֿק איז אויף אַ דאָקומענט דאָס לעצטע, דער סוף, און ממילא האָט „לפֿק“ נוראַ באַקומען דעם טיטש: סוף.

9, איז גרינגער צו מאַכן די אַפּעראַציע פֿון חיסור. און דעם
חיסור דאַרפֿן מיר אָט צוליב וואָס:

אויב מיר ווייסן, אַז דאָס יאָר ה'תרצט = 5699 איז דאָס
זעלבע וואָס 1939 נ"ק, איז דאָס יאָר פֿינף טויזנט פּונקט
(ה') דאָס זעלבע וואָס 1240 נ"ק. איצטער לאָמיר באַרעכענען,
וויפֿל וועט זײַן לויט דער אַלגעמיינער רעכענונג דאָס יאָר
ה'תח (=5408). זייער פשוט: אויב ה' איז 1240 איז ה'תח
 $1240 + 408 = 1648$. וויפֿל איז ה'רצה (=5295)? ווידער
אַ מאָל: אויב ה' איז 1240, איז ה'רצה $1240 + 295 = 1535$.
אַנדערש גערעדט, מיר באַקומען אַזאַ כּלל: אויב מיר
האַבן אַ ייִדישע יאַרנצאָל מיט פֿולע פֿינף טויזנט און מיר
ווילן זי אַריבערפֿירן אויף דער אַלגעמיינער צײַט-רעכענונג,
דאַרף מען צו דער ייִדישער יאַרנצאָל, אָן די טויזנטער,
צוגעבן 1240.

אויב אָבער מיר ווייסן בפֿירוש, אַז מיר האָבן צו טון
מיט די ערשטע פֿיר חדשים פֿון ייִדישן יאָר (ביון
קריסטלעכן נײַיאָר), דאַרף מען צוגעבן ניט 1240, נאָר
1239.

רעכנט איצט אויס, וויפֿל עס באַטרעפֿט לויט דער
אַלגעמיינער צײַט-רעכענונג: ה'קיא? ה'שן? ה'תקעג?
אויב עס גייט וועגן אַ יאַרנצאָל וואָס איז געווען פֿריער
ווי די פֿולע פֿינף טויזנט, דאַרף מען באַרעכענען אַנדערש.
אַדרבא, געפֿינט אַליין אויס די פֿאַרמל און רעכנט איבער
אויף יאָרן פֿון דער אַלגעמיינער צײַט-רעכענונג: ד'תק,
ד'יא, ד', ג'תקעג, ב'תרט. דער ערשטער קרייצצוג, פֿון
וועלכן ייִדן האָבן אַ סך געליטן, איז באַוווסט אין די ייִדישע
קראַניקעס פֿון מיטל-עלטער אונטערן נאָמען גזרת תּתנו;

וויפל באַטרעפֿט דאָס לויט דער אַלגעמיינער רעכענונג,
 אויב מיר ווייסן, אז לויטן פֿרט גדול וואָלט מען דאָס
 געדאַרפֿט אַנשרייבן ד'תתנו?

איצטער אַפֿאַר אויפֿגאַבעס אויף פֿאַרקערט. יצחק-לייבוש
 פֿרץ איז געבוירן געוואָרן אין 1852; ווי אזוי איז דאָס
 ייִדישע יאָר? די ערשטע ייִדישע צייטונג „קוראַנטן“ איז
 אַרויסגעגאַנגען אין אַמסטערדאַם צוויי מאָל אַ וואָך אין
 1686–1687; די ייִדישע יאָרן? אין וואָסער ייִדישן יאָר
 איז אויפֿגעדעקט געוואָרן אַמעריקע? אין וואָסער ייִדישן יאָר
 איז געשטאַרבן רשי (זע ז' 177)? אין וועלכן יאָר, לויט
 דער ייִדישער רעכענונג, איז חרובֿ געוואָרן דער צווייטער
 בית-המקדש (70 נ"ק)? אין וואָסער ייִדישן יאָר (458 פֿ"ק)
 איז עזראַ הסוֹפֿר אַוועק פֿון בבֿל קיין ירושלים?

ערשט איז נאָך וויכטיק צו וויסן, אז ניט אַלע מאָל
 ווערט דאָס ייִדישע יאָר אָנגעוויזן פֿשוט, ווי אין די ביז-
 איצטיקע דוגמאות. אַ מאָל ניצט מען דעם וועג פֿון
 גימטריאות. גימטריא¹ איז אַזאַ המצאה: מען רעכנט
 אותיות פֿאַר ציפֿער. אַ שטייגער אין בראשית יד, יד
 שטייט, אז אַברהם איז אַרויס קעגן זינע שונאים מיט
 318 מאָן. מאַכט רשי, אז ער האָט מיטגענומען ניט מער
 ווי אליעזרן אַליין; וואָרעם אליעזר = 1+30+10+70+7
 = 200 = 318. דאָס פֿאַרמולירט מען אזוי: אליעזר איז
 בגימטריא² 318. אַ מאָל קען איין וואָרט זיין בגימטריא
 אַ צווייט וואָרט. מען זאָגט למשל: „יין [וויין] איז בגימטריא

¹ אַרויסצוריידין: גימאַטריע, אין מערצאָל: גימאַטריעס; אַקצענט
 אויפֿן אַ.

² אַרויסצוריידין: בעגומאַטריע (דאָס הייסט: אין גימטריא).

סוד. יין = $10 + 10 + 50 = 70$; סוד = $4 + 6 + 60 = 70$; און מען טיטשט דאָס: דאָרטן וווּ עס גייט אַרײַן וויינין (וווּ מען שניכורט זיך אָן), איז אויס סוד.

דעם ערשטן שטייגער גימטריאות טרעפֿן מיר אָפֿט אויף שער=בלעטער פֿון ביכער אויף אַנצוווייזן דאָס דרוקיאָר. למשל אויף אליה בחורס בוך, וואָס זײַן שער איז רעפראָ=דוצירט אויף געמעל 86, לײענען מיר: „אליה המחבר איז גלייך דש [=דאָס] פרט.“ דאָרפֿן מיר איבערצײלן, וויפֿל באַטרעפֿט בגימטריא „אליה המחבר“: $1 + 30 + 10 + 5 + 40 + 2 + 200 = 301$. קומט אויס, אז דאָס בוך איז געדרוקט ה'שא = 1541.

מיט אַזוינע המצאות האָבן אַמאָליקע מחברים ליב געהאַט צו באַפּוצן זייערע ווערק. דאָס רובֿ פֿלעגט זײַ ניט געראָטן צוצוקלערן פּונקט די גימטריא. איז אָבער אַלץ געווען אַן עצה. למשל:

בשנת ויהי דבר שמואל לכל ישראל לפ"ק.

ל ק מאַכט: לפֿרֿט קטן; הייסט עס, אָן די טויזנטער; און ווייטער דאָרף מען פֿאַרשטיין, אז אַרײַנגעמען אין חשבון דאָרף מען נאָר די פֿעט געדרוקטע אותיות. מאַכט דעם חשבון: $2 + 300 + 40 + 6 + 1 + 30 + 30 + 20 + 30 = 459$ =תנ"ט. וואָס פֿאַר אַ יאָר איז דאָס לויט דער אַלגעמײַנער רעכענונג?

אויף אַנדערע ספֿרים זײַנען די אותיות וואָס מען דאָרף אַרײַנגעמען אין חשבון געדרוקט ניט מיט קײַן פֿעטערע אותיות, נאָר עס שטייען איבער זײַ שטערנדלעך אָדער

פֿינטעלעך. ווען מיר שרייבן איבער די פֿרעדיקע זוגמא
אויף דעם אָפֿן, וואָלט דאָס אויסגעזען אזוי:

בשנת ויהי דבר שמואל לְכֹל יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי ק.

די פֿופֿצן עלטסטע געדרוקטע ביכער אויף ייִדיש
לאָמיר דאָ צונויפֿנעמען אַ ביסל אינפֿארמאַציע
וועגן די פֿופֿצן עלטסטע ייִדישע דרוקווערק וואָס זינען
אַרויס פֿאַר עטלעכע און דרייסיק יאָר, פֿון 1514 ביז 1546.
קודם-כל זינען מיר פֿאַרשטייט זיך פֿאַראינטערעסירט
אין גאַנצע ייִדישע טעקסטן; אָבער ווייל ס'איז אַן אָנהייב-
ציט און מיר זינען קֹהוט נאָך יעטווידער שטיקל דרוק,
האָב איך אַריינגענומען אין דער רשומה עטלעכע לערנביכער
און ווערטערביכער פֿון ייִדיש; דאָס זינען די נומערן 1, 3, 8.
אין דער ציט ביז 1546 זינען אַרויס פֿון דרוק נאָך
אַ צען ביכער, לאַטיינישע, העברעיִשע און איינס אין דייִטש,
וון ס'ווערן געבראַכט כּללים פֿון אויסלייגן ייִדיש, באַמער-
קונגען וועגן אָפּשטאַם פֿון איינציקע ייִדישע ווערטער
אַזווי; נאָר יענע צען ביכער האָבן מיר שוין אַהער
אין דער רשומה ניט אַריינגעשטעלט. איר וועט זיך באַקענען
מיט זיי, בשעת איר וועט זיך פֿאַרנעמען מיט דער געשיכטע
פֿון דער ייִדישער פֿילאָלאָגיע.¹

1514 אין בעשענשטיינס לערנבוך בשם ארבעה אותיות,
געדרוקט אין אויגסבורג, דרום-דייטשלאַנד, זינען אָפּגעדרוקט
אַ פֿאַר ווערטער אין ייִדיש. דאָס איז אַגב, אויף וויפֿל מיר

¹ ס'איז פֿאַראַן וועגן דעם מאַטעריאַל אין מיין בוך: „שטאַפֿלען“
(בערלין 1923), ז' 59-129, און אין פֿאַרשיידענע אויסגאַבעס פֿון ייִדיש.

ווייסן, דער ערשטער פרווה צו געבן אויסלייג-כללים פֿון
ייִדיש; די כללים גופא זינען געגעבן אין לאַטײַן. (1)

1526 אין דער הגדה, געדרוקט בני גרשם כהן אין פראַג,
איז געדרוקט דאָס ייִדישע רעליגיעזע ליד „אַלמעכטיקער
גאָט“ (זע די רעפּראָדוקציע אויף געמעל 82). (2)

[געוויס זינען געווען היפש ביכער אין ייִדיש ביז 1534, וואָרעם אין דער
הקדמה צום „מרכּבַת המשנה“, קראַקע 1534, שטייט, ווי ס'איז שוין דערמאָנט אויף
ד'199 (אײך גיב דאָס אין אונזער היינטיקער שפּראַך): „...ס'איז געוואָרן אַן אָנגענומענע
זאָך, אַז מען גיט אַרויס אַלע פֿאַרבאָרגענע זאַכן אין ספּרים אויף ייִדיש, פּדי יעדער
געמיינער מאָן זאָל פֿאַרשטיין...“ אָבער צו אונדז זינען גיט דערגאַנגען קיין ביכער
עלטער פֿון 1534, וואָס זאָלן זײַן אין גאַנצן אויף ייִדיש.]

1534 מְרַכְבֶּת הַמִּשְׁנָה, דאָס ערשטע העברעיִש=ייִדישע
ווערטערבוך, אַנאַנים, געדרוקט אין קראַקע אין דער דרוק
פֿון די ברידער העלייך (זע געמעלן 83 און 84). (3)

1535 מוסר און הנגה, אַ מוסר=ספּרל, פֿון רבינו אַשר, דער
ייִדישער איבערזעצער אַנאַנים, געדרוקט אין קראַקע אין
העליצעס דרוק (זע געמעל 85). (4)

1535 אַזְהַרַת נְשִׁים, אַ מוסר=ספּרל, אַנאַנים, געדרוקט אין
קראַקע אין העליצעס דרוק. (5)

1541 כּבֵּא דאַנטוּנאַ, פֿון אליה בחור, געדרוקט אין איזנע
(איסני) אין פּוילוס פֿאַגיוסעס דרוק (זע געמעל 86). (6)

1542 ספּר מידות, אַ מוסר=ספּר, אַנאַנים, געדרוקט אין איזנע
(איסני) אין פּוילוס פֿאַגיוסעס דרוק (זע געמעל 90-91). (7)

1543 שמוֹת דְבָרִים, פֿון אליה בחור, אַ ווערטערביכל פֿון
ייִדיש—העברעיִש—לאַטײַן—דייטש, געדרוקט אין איזנע
(8) אין פּוילוס פֿאַגיוסעס דרוק.

1543 דאָס מַלְכִים=בוך, אַ ייִדישע פּאַעמע פֿון סוף מיטל=עלטער, אַנאַנים, אויפֿן שטייגער פֿון שמואל=בוך. געדרוקט אין אויגסבורג, אין דער דרוק פֿון חיים שוואַרצן. (9)

1544 סִידור, איבערגעזעצט אויף ייִדיש פֿון יוסף בר יקר, געדרוקט אין איכנהויזן, דרום=דייטשלאַנד. (10)

1544 דאָס שמואל=בוך, אַנאַנים, געדרוקט – נאָך דעם ווי ס'האַט שוין לאַנג געהאַט אַ שם ביים עולם – צום ערשטן מאַל אין אויגסבורג, אין דער דרוק פֿון חיים שוואַרצן. (11)

1544 אַן איבערזעצונג פֿון חומש, געדרוקט אין קאַנסטאַנץ, דרום=דייטשלאַנד, אין דער דרוק פֿון פּוילוס פֿאַגיוסן, וואָס זי האָט זיך אין 1543 געהאַט אַהער אַריבערגעטראָגן פֿון איינזע. (12)

1544 אַן אַנדער איבערזעצונג פֿון חומש, געדרוקט אין אויגס=בורג, דרום=דייטשלאַנד. (13)

1545 אַן איבערזעצונג פֿון תּהִלִּים, אַרויסגעגעבן פֿון אליה בחור אין דניאַל באַמבערגס דרוק אין ווענעציע. (14)

1546 אַן איבערזעצונג פֿון סֵפֶר יוֹסִיפֿון¹, אַ היסטאָרישע כראָניק פֿון זינט ס'איז באַשאַפֿן געוואָרן די וועלט ביזן צווייטן חורבן, געדרוקט אין ציריך (זע געמעל 87; פֿון דער רעפּראָדוקציע זעט מען, אַז דאָס בוך איז אַפּגעדרוקט זייער שייך, מיט לויטערע אילוסטראַציעס). (15)

¹ אַרויסגערעדט: יוּסִיפֿון, מיטן אַקצענט אויפֿן ערשטן טראָף.

זוסיפון פירס צב רבט

אין רחוקים פונק טאט דר זילט טוט דע פון קארטע פו
 שטורם ווינט און נישטען אין דעם לאנד יארה
 אונד דע שטייטן דע דע נישטען איז זאמלן דעם קויבן
 זורחם אונד זאמלן דעם קויבן פון :

פירק צב

וייחר בימים החם • אונד עש זואר
 אין דען טאן דען זעלבין אונד עש דר
 זיטעט דע נאכץ לאנד יהודה אונד עש ז
 זואר איין שטורם ווינט איין קארטע אונד איין שטארקער דע ז
 זיינן קלייבן זיט זואר קונעגן זון דען טאן דא ער קילעבט קעג
 עיהו דער קויבן יהודה אונד זיט אן דען טאן דען זעלבין ז
 זא שטארבן פיל זאלן אין דעם לאנד יהודה זון דעם זייד פ
 זאלן דער שטיטן אונד דער הויזן אונד זון קארטע
 זורעט :

דער קונד אונד דער דר שוקנלך שטורם ווינט דער דא ז
 נישטען איז אין דעם לאנד יהודה אין דען טאן
 דע קויבן זורחם :

אין דא שטארבן פיל פון דען טאן דען זעלבין זון ד
 דעם שטורם ווינט דעם זעלבין אונד אין פיל זאמלן אונד ק
 איינער אונד קליין זיינד דא שטארבן אין דעם זייד זייד זעבן
 M m

א זייטל פון ריזיספון, ציריך 1546

פֿון די 15 דרוקווערק וואָס ווערן דאָ געבראַכט זינען
גאַנצע צען, און דווקא די גרעסטע, געדרוקט אין די לעצטע
זעקס יאָר פֿון די 32 יאָר. פֿון יעמאַלט אָן ווערט שוין
אַלץ גרעסער די צאָל ייִדישע ביכער וואָס זינען צו אונדז
דערגאַנגען.

די מאַפע אויף געמעל 81 ווייזט, אין וואָסערע ערטער
אונדזערע פֿופֿצן עלטסטע דרוקווערק זינען געדרוקט
געוואָרן; אין האַלבע לבנות שטייט די צאָל ווערק וואָס
זינען געדרוקט געוואָרן אין יעטווידער אָרט.

אַלע ווערק פֿון דער אַלטייִדישער ליטעראַטור זינען
גרויסע יקר-המציאותן, פֿאַראַן פֿון זיי אויף דער גאַנצער
וועלט ניט מער ווי צו עטלעכע עקזעמפּלאַרן פֿון יעטווי-
דער דרוקווערק. פֿון „מוסר און הנקגה“ און „אַזקרת נָשים“
איז פֿאַראַן סך-הכל צו איין עקזעמפּלאַר אין דער פּריוואַ-
טער ביבליאָטעק פֿון זלמן שאַקען אין ירושלים. פֿון „כְּבֵּא
דאַנטונה“ האָט זיך אויך אויפֿגעהיט נאָר איין עקזעמפּלאַר
אין דער גאַנצער וועלט; ער געפֿינט זיך אין דער שטאָ-
טישער צענטראַלער ביבליאָטעק אין ציריך, שווייץ. אַ פֿולע
פֿאַטאָגראַפֿישע קאָפּיע פֿאַרמאַגט דער יוואָ. אַ „מרְכַּבַּת
הַמְּשֵׁנָה“ איז פֿאַראַן אין דער ווילנער סטראַשן-ביבליאָטעק.
וועגן די אַלע ביכער, און בכלל וועגן דער אַלטער
ייִדישער ליטעראַטור, זינען געדרוקט אַ סך פֿאַרשוונגען
אין די אויסגאַבעס פֿון יוואָ.

ייִדיש מיט רשי=כתב און מיט כתב־יבֵּה

מיר קומען איצטער צוריק צו אונדזער טעמע שריפֿט.
פֿון צייט צו צייט פֿלעגט טרעפֿן, אַז דרוקערס פֿלעגן
דרוקן ייִדיש ניט מיט מעשיט, נאָר מיט רשי=כתב. אָט

האָט זיך 1584 געפֿונען אין קראָקע אַ דרוקער וואָס האָט איבערגעדרוקט דעם „מרכבת המשנה“—קענטיק די אַלטע אויסגאַבע איז געווען אויסגעגאַנגען און אַ נאַכפֿרעג אויף דעם ספֿר איז געווען. אָט דעם איבערדרוק האָט דער אַרויסגעבער אָנגערופֿן — פֿאַר וואָס ווייס מען ניט — „ספֿר של רבי אַנשיל“. אין טעקסט האָט ער כמעט ווי קיין זאך ניט געביטן; אָבער די ייִדישע ווערטער האָט ער געזעצט ניט מיט מעשיט, נאָר מיט רשי-כתב.

מיט רשי-אותיות איז אויך געדרוקט די עלטסטע צו אונדז דערגאַנגענע אויסגאַבע פֿון אליה בחורס אַ צווייטן ראָמאַן: „פֿאַריז און וויענע“; זי איז געדרוקט אין וועראַנע אין יאָר 1594. אַ פֿראַגער דרוקער וואָס האָט איבערגע-דרוקט דעם ראָמאַן אין 17טן י״ה האָט שוין געניצט מעשיטשריפֿט.

דאַרפֿן מיר פֿאַרשטיין הייסט עס: קיין גאָר שטרענגער גרענעץ צווישן רשי-כתב און מעשיט איז ניט געווען; נאָר כמעט אַלע מאָל האָט מען אין ייִדיש געניצט מעשיט.

דאָס שטיקל ייִדיש אין דער פֿראַגער הגדה פֿון 1526 (זע געמעל 82) איז געדרוקט מיט דער קליינער כתבֿה; אָבער אַז מען זאָל אַ ייִדיש ביכל זעצן מיט כתבֿה אין גאַנצן — דאָס האָט זיך ביזן 19טן י״ה כמעט ווי ניט געטראַפֿן. אין יאָר 1709 האָט איינער אַהרון בן שמואל אָפּגעדרוקט אויף ייִדיש אַ ספֿר „ליבלעכע תפילה“¹ מיט געכתבֿהטע אותיות, איז דאָס געווען אַ גרויסע סענסאַציע.

¹ אין אַריגינאַל איז געשטאַנען, מיטן אריסלייג פֿון יענער צייט: „ליבלעכע...“ — דאָס ספֿר איז זייער אַ זעלטנס; אַ פֿירע פֿאַטאָ-גראַפֿישע קאָפּיע דערפֿון געפֿינט זיך אין ירוּאַ.

דאס צווייטע בוך דיא דרייא און דרייסיגסטע דער ציילונג קי

האט ניהייסין **קאטימאצין** , ו
 נייער קיידר איז ויער א גוטיר און זיער א קלוגיר מא
 און "אויך ויער א גרויסער" בעל בלדס

האט נייער פֿינצערער סיבה , דער
קאעטלאפאקא האט צו
 דעפאדל

אויף דער גרעכליע אליון גקאמענדירט דיא
 מעקסיקאניר א קענין דיא שפאניר , און
 ער האט זיך "רער לעכט אז ער האט דיא
 שפאניר און שמערק גיטלאנין , אין האט זיזא
 פון זיין גרויסן רעזידענט שטאט מעקסיקא א
 דייס גיטריבין , און ער האט אן גיהובין צו
 מאכין א זעליבי פּרעוואנדקיס אין זיינע
 לענדיר אז עס זאלין שון קיין מאהל ניט
 קענין , דיא שפאניר און זיין גרויסער רעזידענט
 שטאט מעקסיקא אריין קומין , דער נייער
 קיידר האט אוכר ניט לאנג גילעכט , ער
 איז באלד גישטארבין פון **פאקין** (טג) ,
 און נאך זיין טייט האבין דיא
 מעקסיקאניר זיך ווידר אויס גיקליבין א נייעס
 קיידר , ער איז גיווען דעס אומגליכין קיידר
 מאנטא צאמא זיין נאהנטער קיוב און
 ז

דער נייער קיידר קאטימאצין ד

אן גנומין , דיא אלע פלאנין , וואס ו
 נעטטארביניר קיידר , האט אין דיא לעו
 גימאכט , כדי אז מען זאל דעס שונא
 ניט לאזין אין דער רעזידענט שטאט מעקס
 אריין , און וויא ווייט מיגליך וועט
 זאל מען זעהן דיא שפאניר , גאר אז
 צו טרייבין פון דיא מעקסיקאנישע לענדיר
 אין וויא באלד דער נייער קי
קאטימאצין , האט גיוואר גיווארין
 קורטוס מאכט זיך ו
 פארטיג צו גיין קיין מעקסיקא , האט
 גיגעבן א ב פעהל אין אלע זיינע פראווי
 אריין

(טג) פאקין זיידיר דיא שפאניר זענין גיקומין קיין אמעריקא , האט מען דארטין גאר ג

גיוחסט פון דער חולשה פאקין , ערשט דיא שפאניר האבן א הין דיא פ
 פאר שלעפט פון זיערי לענדיר , און דורך דיא פאקין זענין זיער פיהל פון דיא אמעריקן
 אויס גישטארבין , אין איראפע זענין טיר איצונד ויער גליקליך , מיט דעס וואס מען אז
 ב אנדו דיא קינדיר קיהע פאקין , טיר זענין שון זיכער , אז פון פאקין וועט שון קיין ג
 ניט בלינד וועהרין , און אויך נישט גישטופילט ווערין , עס איז נאך קיין צוואנציג יואר
 אז דיא קיהע פאקין זענין ארויס גיקומין , און ווער עס וויל ניט אכטונג געבין , זענען
 גאנץ ווייניג וואס קינדיר פאר האנדירן ב אנדו עס זאלין גישטופילט זיין , סיידין דיא וואס ו
 האט זיזא קיין "פאקין גיש גיעצט" , דרייבד קעהר איטליכיד מענטש וואס האט זיינע קינ
 לעיב , צו לאזין זיזא קלייניר הייט זעצן קיהע פאקין וועט ער זיכער זיין פון דער סכנה , א
 איז אויוד דיא קיהע פאקין זענין ארויס גיקומין , חאט מען גאר קיין ספאסוב ניש גיהאט ג
 דער חולשה פאקין , צו היילין , מען האט דאס קינד גיט גיטארהט האלטין , אין
 קאלטיר שטוב און ניט אין קיין הייסיר שטוב , הייל מען האט ז גיזעהן , אז היץ און
 קעלט האט דער צו ויער גישטארט , דיא אמעריקאניר האבין אוכר דאס אויך נישט גיוויס
 וואס דער צו שאהרט , און וואס ז דער צו איז גיוזשט , און דרייבד זענין אין א מעריקא דו
 דיא פאר ז שלעפט פאקין זיער פיהל כיליאנין מענטשין , אויס גישטארבין , אז איוד
 קיידר קועטלאפאקא אירד פון דיא פאר ז שלעפט פאקין גישטארבין , דיא קיהע פא
 האט זיזא זיער קלעהרט אין ענגלישיר דאקטור דער האט גיהייסן ער ווארד זיענער ז

און דאָס איז טאַקע נישט געווען סתם אַזוי אַן אינפֿאַר, נאָר עס האָט געשטעקט דערין אַ פֿונג. אַהרון בן שמואל האָט געהאַלטן, אַז איידער דאַוונען אויף לשון-קודש און נישט פֿאַרשטיין, איז גלייכער צו דאַוונען אויף ייִדיש; האָט ער אַרויסגעגעבן אָט די זאַמלונג ייִדישע תּפֿילות; און כּדי די תּפֿילות זאָלן האָבן מער חשׁיבֿות, האָט ער זיי אָפּגעדרוקט נישט מיט מעשיט, נאָר מיט כּתּיבּה, עס זאָל זײַן וואָס מער געגלייכן צו לשון-קודשע ספֿרים.

אינבירגערן האָט זיך גענומען דאָס דרוקן ייִדיש מיט כּתּיבֿה סך-הכל מיט אַ הונדערט יאָר צוריק. פֿון די ערשטע ייִדישע ביכער מיט כּתּיבֿה לאַמיר דערמאָנען דעם „צפֿנת פענח“, געדרוקט אויף 370 צווייטפֿאַלטיקע זײַטלעך אין באַרדיטשעוו אין אוקראַינע אין יאָר 1817. דער מחבר איז געווען אַ משפֿיל חניקל הורוויץ, און דערציילן דער-צײַלט דאָס בוך וועגן דער אויפֿדעקונג פֿון אַמעריקע. איר שטויסט זיך שוין אָן, פֿון וואַנען עס נעמט זיך דער מאַדנער טיטל פֿון בוך? אין חומש בראשית מא, מה געפֿינען מיר, אַז נאָך דעם ווי יוסף האָט באַשיידט פֿרעהן די חלומות, האָט פֿרעה אים אַ נאָמען געגעבן: „צפֿנת פענח“. דאָס טײַטשט מען: „דער אַנטפֿלעקער פֿון פֿאַר-הוירנס“; נו, און קאַלומבוס האָט דאָך אויך אויפֿגעדעקט זאַכן, וואָס ביז אים זײַנען זיי געווען פֿאַרהוילן. די משפֿילים האָבן ליב געהאַט „צו שטעלן זיך אויף אַ פּסוק“ — אַנצושפּאַרן זיך אויף עפעס אַ פּסוק אָדער אַ וואָרט אין תּנך, אַפֿילו ווען די שניכות איז געווען גאָר אַ ווייטע.

אַ זײַטל פֿון חניקל הורוויצעס בוך איז געגעבן אויף געמעל 88. די רעפּראָדוקציע איז אַ ביסל אַ פֿאַרקלענערטע;

דער זאצשפיגל פֿון אַריגינאַל — זאצשפיגל רופֿט זיך
דער פֿאַרנעם פֿונעם עצם זאָץ (פֿון די אותיות), ניט פֿונעם
פֿאַפֿיר—איז 17×13 צמ.

אונדזער שרייבשריפֿט

אויב מיר ווילן אַ מאָל אָנצייכענען געכתיבֿהטע
אותיות — למשל אויף אַ קעפל פֿון אַ שריפֿטלעכער
אַרבעט, אויפֿן טיטל פֿון אַ וואַנטציטונג, ביים אָנהייב
פֿון אַ מעלדונג וואָס מען דאַרף אויסהענגען — זען
מיר, אַז דאָס איז ניט פֿון די גרינגע זאַכן. אויף
נאָכצומאַכן אַלע שפּיצן און אויסבייגן דאַרף מען שוין
זיין אַ גוטער צייכענער, אַניט פֿאַלט מען דורך. אַ סך
גרינגער (און אפֿשר טאַקע שענער אויך), אויב מען
וויל עפעס אויסטיילן פֿון געשריבנס, איז צו ניצן
אַזעלכע האַלב געדרוקטע, האַלב געשריבענע אותיות,
ווי איר געפֿינט זיי אויף די געמעלן 13—21, 23, 25,
25, און אַזוי וויטער. אין אָט די אותיות איז
געגעבן נאָר די סכעמע פֿון יעטווידער אות, אָן די
צוקן און דריידלעך.

אָט די סכעמעס פֿון די אותיות העלפֿן אונדז צו
דערקענען, אַז אונדזער הינטיקע שרייבשריפֿט איז סוף=
כל=סוף ניט קיין אַנדער זאָך ווי אַ נייער גילגול פֿון
אונדזער אַלטער כתיבֿה. קוקט זיך איין אויף געמעל 89,
וועט איר האָבן דעם סימן.

אינעם ערשטן סלופיקל רעכטס האָבן מיר די
געדרוקטע אותיות אונדזערע; אמת, ס'איז דער שניט וואָס
איז אָנגענומען הינט, אָבער ער איז ניט אַזוי ווייט פֿון דעם

פֿון פתגמה צו שרביבשריפט

אלטן שניט. דאָס צווייטע
 סלופיקל ווידער וויזט
 אונדז דעם „געדרוקטן
 מעשיט“; ניט אין אלע
 דרוקווערק פֿון 16טן און
 17טן י"ה זעט יעדער
 אות אויס פֿונקט אזוי,
 פֿאַראַן וואַריאַנטן. אָבער
 נאָך אלעמען זינען זיי
 גאַנץ קליינע. דאָס דריטע
 סלופיקל גיט אונדזער
 הינטיקע שרביבשריפט.

ווען מיר גלייכן צו
 דאָס דריטע סלופיקל
 צום ערשטן, קענען בני
 אונדז זיין ספֿקות וועגן
 דעם, ווי אזוי עס איז
 געוואָרן די געשריבענע
 פֿאַרם פֿון דעם אָדער
 יענעם אות. אָבער לאַמיר
 אַדורכגיין אות פֿאַר אות
 דורך אלע סלופיקלעך
 פֿון רעכטס אויף לינקס,
 וועט אַלץ ווערן קלאַר.
 ביים ע איז נאָך צווישן
 מעשיט און שרביבשריפט
 געווען אַ צווישן-סטאַדיע

א ב ג ד ה ו ז ח ט י כ ל מ נ ס ע פ צ ק ר ש ת	א ב ג ד ה ו ז ח ט י כ ל מ נ ס ע פ צ ק ר ש ת	א ב ג ד ה ו ז ח ט י כ ל מ נ ס ע פ צ ק ר ש ת

(און א סך מענטשן שרייבן נאך היינט אזוי דעם
אות), ווען איין פאסיקל איז געגאנגען פֿון אויבן רעכטס
צו אונטן לינקס, און דערנאָך האָט אַ צווייט פּאַסיקל עס
איבערגעהאַקט איבער העלפֿט פֿון לינקס אויבן אויף
רעכטס אַראָפּ. דעם ש האָט מען גענומען אויבן פֿאַרציען
מיט אַ קניקעלע, כדי צו קענען אָנשרייבן דעם גאַנצן אות
מיט איין צי מיט דער פֿעדער פֿון אונטן רעכטס אַרויף-צו.
און פּונקט אזוי וועט איר גרינג דערגיין דעם סוד, פֿון
וואַנען עס נעמט זיך די היינטיקע געשריבענע פֿאַרם
פֿון א, ז, מ, ט.

אַט אזוי קענען מיר דערקענען די געשיכטע פֿון
יעטווידער אות פֿון זינט אונדזער כתֿיבָה האָט זיך אינעם
געשטעלט; און אויב איר וועט נעמען צו הילף דאָס
געמעל 63, האָט איר פֿאַר די אויגן דעם וועג וואָס
אונדזערע אותיות האָבן אַדורכגעמאַכט פֿאַר העכער
דריי טויזנט יאָר.

XIII. דער יידישער אויסלייג הינט און א מאָל

די אויסלייג-תקנות פֿון יוואָ

איצטער, אַז מיר זינען שוין קלאָר אין דער געשיכטע פֿון אונדזער אַלף-בית פֿון סאַמע אָנהייב יידיש פֿאַלק ביז אונדזערע טעג, לאָמיר זיך פֿאַרטראַכטן אַ ווילע וועגן דעם, ווי אַזוי מיר ניצן די אותיות, דאָס הייסט ווי אַזוי מיר לייגן אויס די ווערטער פֿון אונדזער שפראַך.

הינט זינען שוין פֿאַראַן פֿעסטע תקנות, ווי אַזוי צו שרייבן יידיש. איר קענט נאָך הינט אויך זען אָנגע-שריבן „אידיש“, און אַ צווייטער איז גאָר אַ בעלזן צו שרייבן „יודיש“, אַ דריטער פֿאַרגינט זיך אויסצולייגן דייטשמעריש: „איהר געהט שפּאַציערען“, און אַ פֿערטער שרייבט: „דער כעזשבן“, „די שורע“ – אָבער מיר ווייסן שוין, וואָס עס איז ריכטיק און וואָס עס איז פֿאַלש. ווער עס וויל זיך אויסלערנען שרייבן יידיש ווי ס'געהער צו זיין, דער קען זיך אויסלערנען.

איר ווייסט דאָך געוויס, וואָס עס איז דער יוואָ (אָדער, ווי מען רופֿט אים מיט זיין פֿולן נאָמען: דער יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט). טאַמער ווייסט איר נאָך ניט, ווערט געוויר: דער יוואָ גיט אַרויס אַ גרויסע צאָל ביכער, זשורנאַלן, בראַשורן, איז ניט שווער צו דערגיין פרטים. אין צוויי ווערטער: דער יוואָ איז די העכסטע אינסטיטוציע פֿון דער יידישער וויסנשאַפֿט און

פֿון דער ייִדישער קולטור בכלל. איז דעריבער קיין חידוש
ניט, וואָס דער ייִוואָ און ניט קיין אַנדערער האָט געשאַפֿן
אונדזערע גאַרמעס פֿון ייִדישן אויסלייג.

דאָס איז דאָך גאַר אַ גרויסע זאַך, אַז ייִדיש —
אַ שפּראַך וואָס איז פֿאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער
וועלט — זאָל אומעטום, אין ווילנע און אין בוענאַס=
איירעס, אין ניו־יאָרק און אין מעלבאָרן, אין תּל־אָבֿיבֿ
און יאַהאַנעסבורג קענען געשריבן ווערן אויף איין אָפֿן.
ווי אַזוי איז דאָס מיגלעך געוואָרן? דורך דעם וואָס עס
האָט זיך געשאַפֿן אין דער ייִדישער וועלט די צענטראַלע
אינסטיטוציע פֿאַר פֿאַרשן און אַנטוויקלען ייִדיש — דער
ייִוואָ.

בני אַנדערע פֿעלקער איז אויך דאָס אייגענע. אויף
דער וואַך פֿון דער פֿראַנצייזישער אַרטאָגראַפֿיע שטייט די
פֿראַנצייזישע אַקאַדעמיע. די נייע כללים פֿון דער פּוילישער
אַרטאָגראַפֿיע האָט אינגעשטעלט די פּוילישע אַקאַדעמיע
פֿון וויסנשאַפֿטן (Akademia Umiejętności) אין קראַקע.
די רומענישע אַרטאָגראַפֿיע איז רעגולירט דורך דער
רומענישער אַקאַדעמיע. אַז עס שאַפֿט זיך אַ צענטראַלע
אינסטיטוציע, וואָס אַלע האַלטן פֿון איר און אַלע פֿאַלגן
איר, ווערט אויס מישמאַש אין שרייבן. מערניט דער
ענגלישער אויסלייג האַלט זיך מיטן כּוח פֿון טראַדיציע
אַליין, כאַטש קיין ענגלישע אַקאַדעמיע פֿאַר שפּראַכיקע
ענינים איז ניטאָ. ס'איז דאָך אַ באַוואוסטע זאַך, אַז קיין
איין פֿאַלק אין אייראָפּע איז ניט אַזוי קאַנסערוואַטיוו ווי
די ענגלענדער: אַזוי איז בכלל און אַזוי איז אין שפּראַ=
כיקע זאַכן.

ווען עס האָט זיך אין 1925 געשאַפֿן דער יוואָ, האָבן זיך אין זיין פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿאַראייניקט די בעסטע קענערס פֿון דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור. זיי האָבן לאַנג געאַרבעט אין דעם און סוף=כל=סוף אויסגעאַרבעט די תקנות פֿון ייִדישן אויסלייג. דערנאָך זינען זיך צונויפֿגעקומען פֿאַר=שטייערס פֿון יוואָ מיט פֿאַרשטייערס פֿון דער ייִדישער שול=אַרגאַניזאַציע אין דער פּוילישער רעפּובליק (צישאַ), מען האָט נאָך אַ מאָל דורכגעקוקט אַלע תקנות און לעצטגילטיק אינגעשטעלט, אַז אַזוי זאָל זיין. צישאַ האָט באַשלאָסן, אַז אַלע לערערס און קינדער אין אַלע ייִדישע שולן אין פּוילן מוזן שרייבן אַזוי ווי די תקנות הייסן, אַלע לערנביכער דאַרפֿן געדרוקט ווערן אויף דעם שטייגער. ייִדישע שול=אַרגאַניזאַציעס פֿון אַנדערע לענדער זינען אויך צוגעשטאַנען. מיט אַיטלעכן טאַג נעמען אַלץ מער מענטשן שרייבן לויט די נייע אויסלייג=תקנות. ס'וועלן אַוועקגיין נאָך עטלעכע יאָר, וועט דער אויסלייג פֿון יוואָ זיין דער איינציקער אויסלייג וואָס קולטורעלע יידן וועלן ניצן.

וואַקאַלן=אָתיות אין ייִדיש

קוקט זיך אומיסטן איין נאָך אַ מאָל אין די רעפּראָ=דוקציעס פֿון אַלטייִדישע טעקסטן, אָנהייבנדיק פֿון געמעל 75, וועט איר פֿאַרשטיין, אַז ניט מיט איין מאָל זינען מיר געקומען צו אונדזער היינטיקן דרך אין אויסלייגן. עס האָט געדויערט הונדערטער יאָרן פֿון בלאַנדזשענישן און פֿון פּראַקטיק.

ל'אָמיר האָבן דרך=ארץ פֿאַר אונדזערע שרײַבערס
 אין יענע ווייטע דורות פֿון מיטל-עלטער, ווען די ייִדישע
 שפראַך איז נאָך געווען אין די קינדערשיכלעך. עס האָבן
 דאָך גענומען שרײַבן ייִדיש מענטשן וואָס זײַנען צום
 מערסטן געווען צוגעוויינט צו שרײַבן העברעיִש, און אין
 העברעיִש איז געווען אַ פֿעסטער גאַנג אויסצולייגן נאָר די
 קאַנסאַנאַנטן; ¹ קיין אַותיות פֿאַר די וואָקאַלן=קלאַנגען האָט
 מען אָדער אין גאַנצן ניט געשריבן, אָדער מען האָט זיך
 פֿאַר נויט אויסגעהאַלפֿן מיט נקודות. עס איז אַזוי ווי מיר
 טוען נאָך היינט מיט די העברעיִזמען אין ייִדיש. אַזעלכע
 ווערטער ווי ים, פשוט, בשעת האָבן איך אין דעם ביכל
 געשריבן אַן נקודות. ווען איך האָב אָבער מורא געהאַט, אַז
 טייל לייענערס וועלן חלילה ניט וויסן, ווי אַזוי איבערצולייענען
 בבלים, עד-היום, מקפיד (זײַן), האָבן איך די ערשטע
 פֿאַר מאָל צוגעשטעלט נקודות צו די ווערטער. דאָס
 אייגענע איז בײַ די אַלטייִדישע שרײַבערס, אָבער ניט
 נאָר מיט די העברעיִזמען, נאָר מיט אַלע עלעמענטן פֿון
 דער ייִדישער שפראַך. איר קענט אין אַן אַלטייִדישן
 כתב-יד געפֿינען אַנגעשריבן אַיר שט, וואָס דאָס מיינט
 „ערשט“; דער צרה (..) איז צוגעשטעלט, כדי מען זאָל
 ניט לייענען „אירשט“. דאָס אייגענע גיין, מיר, מען זאָל
 ניט געשטרויכלט ווערן און ניט איבערליענען „גיין“, „מיר“.
 אָבער דערין איז אויך קיין אויסגעהאַלטנקייט ניט געווען;
 אַנדערע האָבן טאַקע געשריבן גיין, מיר און זײַנען געווען
 זיכער, אַז זײַער לייענער איז גענוג אינטעליגענט און וועט

¹ וועגן די שוועריקייטן בײַם אַריבערטראַגן אן אַלף-ביח פֿון
 אײַן שפראַך אין דער אַנדערער זע סרײַער ז' 112.

זיך שוין אליין אַנשטויסן, וואָס מען מיינט. אויך פֿלעגט מען איבערלאָזן דעם לייענער, ער זאָל אויסגעפֿינען, צי ווי שן מיינט „ווישן“ אָדער „וויסן“; וואָרעם מען פֿלעגט שרייבן ש (אַן שום פינטלונג) אי פֿאַר s, אי פֿאַר s. אַן f פֿלעגט מען איבערגעבן סײַ דורך פֿ (גראַד זעלטן), סײַ דורך ב, סײַ דורך ג, — און אזוי וויטער.

מיר האָבן שוין אָבער געזען, אַז וואָס נוגע די וואַקאַלן-קלאַנגען האָט שוין העברעיִש געהאַט געמאַכט אַן אָנהייב דורך אינפֿירן די „מוטערס פֿון לייענען“¹. ייִדיש איז אַוועק וויטער אויף דעם אייגענעם וועג, אויס-נוצנדיק דערביי די פֿראַקטיק פֿון די אייראָפּעיִשע שפּראַכן. דער וויכטיקסטער אויפֿטו אין דער געשיכטע פֿון ייִדישן אויסלייג איז טאַקע דאָס וואָס פּאַמעלעך זינען מיר דערגאַנגען צו אַ פֿולער סיסטעם וואַקאַלן-אותיות פֿאַר אַלע עלעמענטן פֿון אונדזער שפּראַך אַחוץ די העברעיִזמען. די העברעיִזמען לייגן מיר אויס אויפֿן טראַ-דיציאָנעלן שטייגער; דורך דעם האַלטן מיר אויף די פֿאַרבינדונג מיט דער העברעיִשער שפּראַך וועלכע איז אַזאַ חשובֿער טייל פֿון דער גאַנצער ייִדישער קולטור און גיט אונדז אַ שליסל צו אונדזער וויטן עֵבֶר. אָבער אין אַלע אַנדערע עלעמענטן פֿון ייִדיש האָבן מיר דאָך, לויטן גאַנג פֿון די אייראָפּעיִשע אַלפֿאַבעטן, אותיות פֿאַר די וואַקאַלן און דיפֿטאַנגען א, אַ, ו, וי, יי, יי; און דאָס מאַכט אונדז זייער גרינג דאָס לייענען און שרייבן ייִדיש.

די אויסלייג-סיסטעם וואָס האָט זיך אויסגעאַרבעט אין ייִדיש האָט נאָך אַ ספּעציעלע מעלה: זי איז צוגעפּאַסט

¹ זע זײַ 168—170.

צו אַלע אונדזערע דיאַלעקטן. דער וואַרשעווער ייִד לייענט בערך bich און דער ווילנער buch, נאָר ביידע קענען דאָס אויסלייגן אויף איין שטייגער בוך, וואָרעם בנים ערשטן הייסט דער ו melipm און בנים צווייטן melupm. טאַג לייענען ווילנער ייִדן מיט o און וואַרשעווער מיט u, וואָרעם ס'איז פֿאַר איינע komets alef און פֿאַר די אַנדערע kumets. דאָס אייגענע איז אויך מיט יי (דער $\frac{ej}{aj}$ -קלאַנג) און מיט יי (דער $\frac{aj}{a}$ -קלאַנג): ברייט איז brejt (ווילנע) און brajt (וואַרשע), וויין איז vajn (ווילנע) און vān (וואַרשע).

ייִדישע אויסלייג-תּקנות פֿון פֿאַר פֿיר הונדערט יאָר אויף וויפֿל מיר ווייסן, איז דער ערשטער וואָס האָט געפרוווט פֿאַרמולירן כללים פֿון אויסלייגן ייִדיש געווען איינער יאָ האָן בעשענשטיין, אַ קריסט, אין יאָר 1514, דאָס הייסט מיט העכער פֿיר הונדערט יאָר צוריק. מיר האָבן שוין דערמאָנט אויף ז' 215, אַז געגעבן האָט ער זינע כללים פֿון ייִדיש-שריבן — אויף לאַטיין! הניט קומט דאָס אויס בני אונדז מאַדנע; אָבער פֿאַר וואָס קען זיין אַן ענגלישע גראַמאַטיק אויף ייִדיש אָדער אַ ייִדישע גראַמאַטיק אויף פּויליש? אין יענע צייטן איז בני ניט-ייִדן לאַטיין געווען די שפּראַך פֿון דער וויסנשאַפֿט, און גאַנצע הונדערט יאָר נאָך בעשענשטיינען האָבן נאָך פֿאַרשיידענע פֿילאָלאָגן ניט-ייִדן אַרויסגעגעבן ייִדישע אויסלייג-כללים און גראַמאַטיקעס אויף לאַטיין.

די ערשטע ייִדישע אויסלייג-תּקנות אויף ייִדיש זינען פֿון יאָר 1542 — אויך שוין אין דעם אַ מעשה פֿון קרובֿ פֿיר הונדערט יאָר. זיי זינען אָפּגעדרוקט אויף צוויי זייטלעך ווי

א צוגאָב צום מוסר-ספֿר אין ייִדיש, וואָס הייסט „ספֿר
מידות“; דער ספֿר איז געווען דערמאָנט אויף ז' 215.

איר געפֿינט אַ פֿאַקסימילע פֿון די ביידע זייטלעך
אויף געמעל 90—91. טאַמער קענט איר איבערלייענען
און פֿאַרשטיין, איז אַוודאי גוט. נאָר טאַמער וועלן ביי
אײַך בלייבן ספֿקות, איז אויך אַן בייז. איך האָב דאָס
אַריינגענומען ניט כדי איר זאָלט ווערן קלאָר אין דעם
אינהאַלט, נאָר כדי איר זאָלט באַקומען אַ שטיקל
השגה וועגן דער זאַך.

ווען ס'וועט אײַך אויסקומען צו באַקענען זיך מער
פֿרטימדיק מיט דער אַלטיידישער שפראַך און דער
אַלטיידישער ליטעראַטור, וועלן זיך אײַך עפֿענען די אויגן
אויף דער געשיכטע פֿון ייִדישן אויסלייג אויך. איידער
וואָס ווען באַנוגנט זיך מיט די פֿאַר פֿאַקטן.

ייִדיש מיט לאַטיינישע אותיות

טייל מאָל קומט אויס איבערצוגעבן ייִדישע ווערטער
מיט לאַטיינישע אותיות.

מיר האָבן שוין גערעדט וועגן דעם, אַז אונדזער
ייִדישער אויסלייג האָט די גרויסע מעלה, וואָס ער דינט
פֿאַר אַלע ייִדישע דיאַלעקטן. מיר שרייבן אַן טאַג,
לייענען דאָס ווילנער ייִדן אויף זייער שטייגער מיט o און
וואַרשעווער ווידער אויף זייער שטייגער מיט u; אין
וואַרשע זאָגט מען fis און אין ווילנע fus, אָבער שרייבן
שרייבן אַלע ייִדן פֿוּס. הייסט עס אונדזער אויסלייג איז
זייער אַ פֿראַקטישער און אַ האַנטיקער.

זוט דעם אלמעכטיגן אלייז דיא איד

אן ורויאן אוב זיך ורויאן אן ביטן וויר אונזרן ווייניגן נרוז . אוב צו
 נאר אויש דער ערכן אוב צוילטיגן ורויאן . ורויאן מורארא דוקטריין
 דער ורייאן קונשט דער ארצבייא וואנהאעטיגן צו עינשסורן . עינשטיגן
 ורויאן נאך דעם איד ור שטאנרן האב דש איר אושט אוב בניר האבט
 צו דעם סער מידות . זא האב איד זיך אונטר שטאנרן וויט דער
 הילף גוטש יתכדך דעש אומעכטיגן אוב האב עז אס טאן צברוכט אוב
 וויא וואל איד זיך וויך דינן ביט אן נעמן זוט . זוא וינט מן צשריבן
 אין דען סרקים רבמקרום שארז איש השתדל להיות איש דש
 איז וואל קיין מאן ביט איז זוא מאך דיק זעווערט צו איינס מאן . דרום
 ון איד אידן אוב אוב ציאטעטן צבעטן האבן ורויאן אוב זיך ורויאן אורר
 זו בשט וועלכר דער דא וואורר איין אין דיינס סער מידות אוב וואורר
 ווט זאלש דינן ויבדן אורר וואורר איס ביט וואל צון שטאט זן וויט דעם
 איין דש ער מירש ביט צום ערנשטן אויש זין . דארום ויל איד אויך
 דא מענקל אן צאייגן נאר קורן דארין איינר אורר אייניא ווייש דרויש
 צו קומן : ערשטל צן איז צו ווישן דש איין יוד ברינגט איין חיריק
 אוב איין צירי . אוב איין אלף ברינגט איין קומן אוב איין סתח . אוב איין
 וין ברינגט איין מאסוס אוב איין חוס . אוב איין ע' ברינגט איין סנן .
 אוב ווען צווייא יודן זיין זא איז דיא לעטר דא דאר בודר שטעט אן מול
 נסוכטיאט וויט איינס סתח אוב דו יוד וויט איינס טפא אוב דש אנדר
 יוד מאכט איין צייכן דש עש קיין חיריק איז גלייך אלש איין . צווייא .
 דרייא . אוב דש בעט נאר זעלטן . אוב דש אלף זוא עז היכרן שטעט
 באך איינס סוכטל זא טול עז כיקש דען עש מאכט דער נעשריעט איין
 צירוכל גלייך אלש (דיא) . כון אז דש וין אוב דו יוד דיא עיקרן סוכטל
 דא איינר ביט קאן אויש קומן דען זיא ווערדן אן ון סוכטל צברוכט :
 אלש איד וויט דער הילף ע' אן צאייגן ויל זא ער מיר צייט ור אייכל .
 כון זיין עטליך דיא סוכטל איין ווארט ווען זיא עש ביט וואל קיין
 שרייבן דש גב איד צו . אבר אלן אויף איין צירי . אדר איין שורק
 אדר ויגשט איין סגט דער וואל ביקאכט איז דיא מאנן וואל סוכטל .
 קיי

גלייך אלש קוינן דא האָן מן וואָן איין שורק סוינטאָן • אוב זיר אדר
 גיר איין צירי : אבר זויכשט דש ווי אוב דש יוד :וא עש ניברויכט ווערט
 צור איין האלב פתח אוב האלב מאסוס • אדר האלב קמץ אוב האלב
 צירי • וויא עש דען אויכט ניבונדן ווערט • דש איז יא ביט מוילך צו
 סוינטאָן • מן שרייבא דען איין פתח דש מאיינט איין אלף • אוב איין
 מאסוס דש מאיינט איין ווי • אוב וואלט וויטן וויא עש ניברויכט ווערט
 האלב פתח אוב האלב מאסוס • כעמליך ווען דו שרייבסט ורויא אדר
 ניבויא אדר בויא דו איז אלש האלב פתח אוב האלב מאסוס • דא
 ברויכן דיא גים איין a אוב איין u גלייך וויא דא *baw gnaw fraw*
 אוב צור איין האלב קמץ אוב צור איין האלב צירי • ווערן יא
 ניברויכט גלייך אלש מוין אדר בוין ברויכן דיא גים איין e וויט איינס
 e דרויף דש ביצייכנט איין קמץ אוב איין צירי גלייך וויא דא *mögen*
böfen • אוב ויל דיא דעס גלייך זיין • כון זיין אבר שרייבר דיא ברויכן
 צור דיא סוינטאָן וואו זיא אזו האלבא קומן דא ברויכן זיא איין חטף קמץ
 גלייך אז ווען זיא שרייבן הויר זא סוינטאָן זיא איין חטף קמץ אובטר דש
 הא • אוב דש שיקט זיך יא ביט דען מן וינט אובטר הונדרט ביט איין
 דער דש חטף קמץ אייאט וויא דער אבר • אויך וינט מן זילך פסיבטן
 ביט אין זשון הקדש וויא וואו דיא טויטשן אייאן דש חטף קמץ ביט וויא
 דש שאלעכט קמץ • דש ור שמוטן דיא וועלטן דען זיא זיין ער זארן אין
 דקדוק אוב שפרעכן דש דש חטף קמץ אוב דש שאלעכט ווערט איינס
 אויש געפראכן וויא דש אבר • איין דש דש חטף קמץ האיישט
 איין קוין סויבטן אוב דש שאלעכט קמץ איין נרוש סויבטן • דארום
 וואו אייבר וינט איין ווי אוב איין יוד בייא אבר זא מוש ערש נאך
 זיינס ור שטאנדא אייאן : דער אלמעכטן בארומערנין גנט יתברך
 דער ור זיך אונש זיין נגוד צום רעכטן ור שטאנדא אמן :

בשלם ספר מדרות בעזרת יושב תהלות
 לך ובשר לכל הסיידים וחסידות חרדים בישובים ובהתלות
 בדפס בעיר אייזנא על ידי מלוגי אלמוזני שנת שב לבס

נאָר דאָס וואָס עס איז אַ מעלה פֿון פראַקטישע
 טעמים וועגן קען זײַן אַ חיסרון, ווען מע מוז זײַן
 פינקטלעך. למשל איך וועל אָנשרײַבן: „אין וואַרשע זאָגט
 מען טאָג, פֿוס, און אין ווילנע זאָגט מען טאָג, פֿוס“;
 וואָס וועט איר האָבן דערפֿון?

אויב מיר ווילן איבערגעבן מער פינקטלעך דעם
 קלאַנג, איז איינס פֿון די צוויי:

אָדער מיר קלערן צו באַזונדערע צייכנס; אַ שטייגער
 קענען מיר אָפּמאַכן, אַז טאָג, פֿוס גיט איבער אַן ערך
 די ווילנער אויסשפראַך און טאָג, פֿיס די וואַרשעווער;
 אָדער מען ניצט לאַטיינישע אותיות, ווי מיר אַליין
 האָבן דאָס געטאָן מיט אַ פֿאַר שורות פֿריער.

ניצן אַ שרייַבונג וואָס וויל וואָס געטרייער איבערגעבן
 דעם קלאַנג רופֿט מען אין דער וויסנשאַפֿט: טראַנס-
 קריבירן פֿאַנעטיש.¹

פֿאַקטיש באַנוצט מען זיך טאַקע מיט ביידע אופֿנים
 פֿאַנעטישע טראַנסקריפֿציע. מער אָנגענומען איז צו ניצן
 לאַטיינישע אותיות. אָבער ווי אַזוי זאָל מען לייענען
 די לאַטיינישע אותיות? אויב מיר וועלן אַזאַ פשוט וואַרט
 ווי ליבע אָנשרײַבן libe, וועט דער פֿאַליאַק דאָס איבער-
 לייענען בערך אַזוי ווי מיר (מערניט דער l וועט זײַן בײַ
 אים „ווייכער“); דער פֿראַנצויז וועט דאָס אַרויסריידן „ליב“,
 וואַרעם בײַ אים איז דער e וואַרט-אויס שטום; און דער

¹ לאַטייניש transcribere — „איבערשרײַבן“; דערפֿון אַ זאַכ-
 וואָרט: טראַנסקריפֿציע. — פֿאַנע הײסט אויף גריכיש „קלאַנג“. מיר
 האָבן דעם זעלביקן שורש אין אַזוינע ווערטער ווי טעלעפֿאָן, גראַמאָפֿאָן.

ענגלענדער וועט גאר מאכן דערפֿון „לאַיב“, מיט אַ געצויִ
גענעם אַ און אַן י נאָך אים.

אַזוינע פֿאַרדרייענישן מיט דער פֿאַנעטישער טראַנס-
קריפציע האָבן אַלע שפראַכן, אַפֿילו די וואָס מען שרײַבט
זיי מיט לאַטיינישע אותיות; אַרײַבא, טייל מאָל איז אונדז
מיט אונדזער אַלף-בית גרינגער. נעמט די לאַטיינישע אותיות
sz. אין פֿויליש איז דאָס ש, אין דײַטש און אין אונגעריש
s. אַדער נעמט ch: אין דײַטש איז דאָס אַ כ אַדער (אין אַזוינע
ווערטער ווי ich) אַ וויכער קלאַנג אַ געגליכענער צו כ,
וואָס אין ייִדיש האָבן מיר אים ניט; אין פֿראַנצויזיש
איז דאָס אַ ש; אין ענגליש טש; אין איטאַליעניש ק.

האַט מען זיך אָבער געקליגט און געפֿונען דערצו
אן עצה. אַן „אינטערנאַציאָנאַלע פֿאַנעטישע אַסאַציאַציע“
פֿון געלערנטע האָט איינגעשטעלט: אַזאַ און אַזאַ פֿאַנעטישן
באַטייט האָט יעדער אות; און אַזוי ניצט מען דאָס ביים
טראַנסקריבירן. מען האָט אויך באַשטימט נייע צייכנס,
אַדער סימנימלעך צו די אַלטע אותיות, דאָרטן וווּ דער
פשוטער לאַטיינישער אַלפֿאַבעט קלעקט ניט. אַ שטייגער
דער וואַרשעווער ייִד רעדט אַרויס מײַן מיט אַן a,
אָבער עס קלינגט בני אים גאַר אַנדערש ווי דער a
אין מאַן; אין מײַן איז דער a אַ געצויגענער, אַ לאַנגער,
אין מאַן איז ער אַ קורצער. איז אויף צו ווייזן
די לענג פֿון אַ וואַקאַל שטעלט מען איבערן אות
אַ פֿאַסיקל, און ס'קומט אויס דאָס ערשטע מאָל m̄an, דאָס
צווייטע מאָל man. אַדער נעמט אַזאַ וואָרט ווי געוועקט.
מיר שרײַבן דאָ ביידע מאָל ע, און ס'טויג אונדז. נאָר ווען מיר
טראַכטן וועגן געבן פינקטלעך דעם קלאַנג, כאַפֿן מיר

זיך, אַז דער וואַקאַל אין ביידע טראַפּן איז דאָך ניט דער
 אייגענער. אין צווייטן טראַפּ (וועקט) איז ער אַ לויטערער,
 אין גע- איז ער אַפּגעכאַפּט אויף גיך. איז אויב מיר
 שרייבן דעם שורש-טראַפּ מיט e, דאַרפֿן מיר פֿאַרן ע אין
 גע- האָבן עפעס אַן אַנדער צייכן. די פֿאַנעטיקער ניצן
 דערויף אַן איבערגעקערטן e (ə), און ס'קומט אויס:
 gəvekt; טייל מאַל ניצט מען אַן g, צו ווייזן, אַז דער קלאַנג
 איז נאָענט צו i — באַקומט זיך givekt.

ווי באַלד מיר זינען שוין דאָ צוגעקומען צו אַזעלכע
 פֿינע ניואַנסן ווי ניצן די צייכנס e און i, פֿאַרשפּאַר איך אייך
 שוין באַלד צו זאָגן, אַז בשעת איך האָב פֿריער אַנגעשריבן
 melipm, איז דאָס ניט געווען פינקטלעך איבערגעגעבן די
 וואַרשעווער אויסשפּראַך. וואַרעם איך האָב ניט געגעבן
 צו פֿאַרשטיין, וואָס פֿאַר אַן l דאָס איז; אויך האָב איך זיך
 געמאַכט ניט וויסנדיק, אַז עס זינען פֿאַראַן פֿאַרשיידענע
 מניי i-קלאַנגען; און דער וואַקאַל נאָכן m, כאַפּן מיר זיך
 איצטער, איז אויך ניט קיין לויטערער e-קלאַנג.

איצטער זינען מיר שוין מער געוואָרנט ווי מיט אַ פֿאַר
 זיטלעך פֿריער. אָבער מיינט ניט, אַז דאָ האָט איר זיך אויף
 איין פֿוס אויסגעלערנט די גאַנצע תּוֹרָה פֿון פֿאַנעטישער
 טראַנסקריפּציע. דאָס האָב איך אייך נאָר געגעבן אַ געמעל;
 לערנען דאַרף מען דאָס באַזונדער.¹

ייִדיש פֿאַר ניט-ייִדן

ווי אַזוי זאָל אַ ניט-ייִד לייענען ייִדיש? ניטאָ פֿאַר
 אים קיין אַנדער עצה, ווי אויסלערנען זיך דעם ייִדישן

¹ וועגן טראַנסקריפּציע און אויסלייגן בכלל איז נוט איבערצולייגען
 ז.ר. וועגן אַרטיקל אַרטיקל אַרטיקל אין דער, אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע
 ב' IV ז' 397-400.

אַלף-בית. די מי איז סוף-כל-סוף ניט קיין גרויסע, אויב
מען האָט נאָר דעם אמתן חשק. און דאָס זעלבע איז שייך
צו יענע פֿאַרפֿרעמדטע יידן, וואָס קינדווניז האָט מען זיי קיין
ידיש ניט געלערנט און איצטער האָבן זיי זיך אַרומגעזען,
אַז עס טויג ניט אומצוגיין צווישן יידן מעשה גוי.

אַבער פֿאַרן ערשטן אָנהייב, איידער דער פֿרעמדער
(אַדער דער פֿאַרפֿרעמדטער) האָט זיך אויסגעלערנט ליענען,
קען מען אים אַפֿשר גרינגער צופֿירן צו יידיש דורך געבן
אים טעקסטן מיט אותיות, צו וועלכע ער איז מער צוגעוויינט—
מיט לאַטיינישע אותיות.

האָט מען טאַקע געמאַכט היפש פרוון צו דרוקן יידיש
מיט לאַטיינישע אותיות, איבער הויפט אין לערבליכער.

אַבער ווי אזוי זאָל מען איבערגעבן די יידישע
ווערטער?

איך ברענג אייך דאָ דריי וועגן.

וועג נומער 1. מיר גיבן די יידישע ווערטער לויט דער
ליטווישער אויסשפראַך: אַ איז o, ו איז u, אַזוי טוט
אַ שטייגער דאָס ביכל *Naje jidiše dichtung*, אַ זאַמלונג
יידישע לידער, וואָס ח. גיניגער מיט נאָך דריי מיטאַרבעטערס
האָבן אַרויסגעגעבן 1934 אין טשערנאָוויץ. אַלץ ווערט
געשריבן פינקטלעך לויט אונדזער אויסלייג, אחוץ קלייניקייטן:
אַ שטייגער af טיילט מען אָפּ פֿון ojf, כדי מען זאָל די פרע-
פּאַזיציע ניט ליענען פֿאַרגרייזטערהייט ojf.

¹ דערבײַ היט מען אָבער אָפּ פֿאַרשטייט זיך דעם חילוק פֿון ס
ביז ש, דאָס טייל ליטוואַקעס מיטן זיי אויס; מען היט אָפּ דעם חילוק
פֿון וי ביז יי און אזוי ווייטער.

וועג נומער 2. מיר טראַנסקריבירן בדרך-כלל לויט דער אויסשפראַך פֿון ליטווישן דיאַלעקט, נאָר מיר שטעלן אַ סימנדל אויף טייל וואַקאַלן וואָס מען רעדט אין די ניט-ליטווישע דיאַלעקטן אַרויס אַנדערש. אַזוי האָט פֿאַרגעלייגט י. שאַבאַד אין יאָר 1931 אויף אַ קאַנפֿערענץ אין יוואָ. וועג נומער 3. מיר ניצן ספּעציעלע לאַטיינישע צייכנס

פֿאַר יענע וואַקאַלן וואָס ווערן אין פֿאַרשיידענע דיאַלעקטן אַרויסגערעדט פֿאַרשיידן; דערביי ווערן פֿאַר אַ יסוד גענומען די ניט-ליטווישע דיאַלעקטן. דהיינו: & (אַן u מיט אַ קליינעם o פֿון אויבן) פֿאַר אַזוינע ווערטער ווי טאַג, וואָס; i (אַן i מיט אַ קליינעם u פֿון אויבן) פֿאַר אַזוינע ווערטער ווי פֿוס, גוט; און אַ צונויפֿגעגאַסענער e+a מיט אַן i נאָך זיי פֿאַר אַזוינע ווערטער ווי הייסן, פֿאַרשטיין, פֿדי צו ווייזן, אַז קאַנגרעס-פּוילישע און מערבֿ-גאַליצישע יידן ריידן דאָס אַרויס ווי aj און יידן אויף מזרח פֿון דער ליניע ווייסל-סאַן ווי ej. (: שטייט נאָכן וואַקאַל אויף צו ווייזן, אַז ער איז לאַנג „געצויגן“, ווי ס'שרייבט אַ יידיש לערנביכל פֿון סאַמע אָנהייב 18טן י"ה); דער אַקצענט שטייט ניט איבערן, נאָר נאָכן וואַקאַל. אַזאַ סיסטעם האָט פֿאַרגעלייגט שלמה בירנבוים.

אַז איך וועל אַנך איצטער ווייזן באַשנימפּערלעך דעם זעלביקן יידישן טעקסט טראַנסקריבירט אויף אַלע דריי אופֿנים, וועט דאָס ווערן קלאָר אין גאַנצן:

1

men badarf visn, vos heist azojns baj a jingl forn, bichdej tsu farštejn heršeles harts bajm klojbn zich in veg arajn. gliklecher fun im iz af der gantser velt ništ geven in dem tog, ven er hot zich cugegrejt dos erste mol in zajn lebn in a fremder štot in ejnem mit di eltern. lejzer-jankeleche hot zich ojch nochgešlept.

2

men badarf visn, vós héjst azoïns báj a jingl fórn, bihdéj tsú farštéjn heršeles harts bájm klájbn zih in veg arájn. glik-leher fún im iz af der gantser velt ništ geven in dem tóg, ven er hot zih cúgegréjt dós erste mól in zájñ lebn in a fremder štót in éjnem mit zájne eltern. léjzer-jankelehe hot zih ojh nóhgeslept.

3

men bada'rf wisn, wús hæist azoi'ns. ba a jingl fú:r'n, béchdai' cí farštai'n he'ršates harc bam ktoubm zéch in wég ará'n. gli'ktiéchér fin i:m iz of der ga'noër welt ništ géwé'n in dem tüg, wen er ot zéch cí:gégræit fú:r'n dús é'ršte mú:i in zán lébm in a fre'mdér štú:t in æi'nem mit dj'e'itër-n. hæi'zër-já'ñkeliéché ot zech oi'ch nú:'chgeslept.

92 ג ע מ פ

איר זעט, אַז די העברעיִזמען זײַנען דאָ טראַנסקריבירט
ניט אַנדערש ווי אַלע אַנדערע עלעמענטן פֿון ייִדיש: ווי באַלד
לאַטיינישע אותיות, איז דאָך שוין ניט שייך צו בלייבן
געטרני דער טראַדיציע; טראַנסקריבירט מען וואָס געענטער
צו דער אויסשפראַך.¹

טראַנסליטעראַציע

אויב מען וויל אין גאַנצן, ביז לעצט געטרני, אָפּהיטן
די ייִדישע שרייבונג ביים איבערגעבן זי מיט לאַטיינישע
אותיות, דאַרף מען ניט טראַנסקריבירן, נאָר טראַנס-

¹ העברעיִש גיטא איז אָנגענומען צו טראַנסקריבירן לויט אַ
סיסטעם וואָס קומט צו נאָענט צו דער ספֿרישער אויסשפראַך. אָט
זײַנען עטלעכע טראַנסקריפּציעס פֿון העברעיִש אויפֿן שטייגער ווי דאָס
איז אָנגענומען בײַ די געלערנטע:

הארץ היחה חהו ובהו — hā'arēš hāi'etā' tohū qā'bohū
כל נפש חיה — kol nefeš hāijā'
על — 'al

ליטעריקן,¹ איבערגעבן אות פֿאַר אות. למשל אויב מיר זאָלן אָפּמאַכן, אז יעטווידער ייִדישן א טראַנסליטערירן מיר מיט a און יעטווידער ע מיט e, וועט יעמאַלט יעטווידער א זיין a, יעטווידער אַ-a אַזוֹוו. די ערשטע שורה „מאַניש“ וואָלט אויסגעזען אזוי:

s'aiz geuuen a mał an eilui

און ס'וועט נאָך אַלץ ניט זיין אין גאַנצן פינקטלעך איבערגעגעבן, מחמת פֿאַרן לאַנגן נון האָבן מיר דאָ ניט קיין באַזונדער צייכן.

איר האָט געהערט וועגן דעם גרויסן ייִדישן שפּראַך-פֿאַרשער ד"ר אַלפֿרעד לאַנדוי וואָס איז געשטאַרבן 1935 אין ווין אין עלטער פֿון 85 יאָר? אַ גאַנץ לעבן האָט ער געגרייט אַ ווערטערבוך פֿון דער ייִדישער שפּראַך. ער האָט ניט באַוווּן צו פֿאַרענדיקן די אַרבעט, נאָר ער האָט איבער-געלאָזט זייער אַ גרויסן און גאָר אַ ווערטיקן מאַטעריאַל, פֿיל טויזנטער צעטעלעך; דער מאַטעריאַל איז אַריבער צום יוואָ, דער יוואָ האָלט דאָס אין באַאַרבעטן און וועט סוף-כל-סוף אַרויסגעבן דאָס ווערטערבוך. איז אויף די צעטעלעך זינע האָט לאַנדוי זיך נוהג געווען צו טראַנסקריבירן ייִדישע טעקסטן אויף דעם אופֿן ווי דאָ איז אַקערשט געוויזן געוואָרן.

צו וואָס ער האָט דאָס געטאָן ווייס איך ניט; ער פֿאַר זיך האָט מיסתּמא געהאַט דערויף זיין טעם. נאָר רעקאַ-מענדירן עמעצן זיין גאַנג קען איך ניט. דאָ קען מען שוין טאַקע זאָגן, אז דער בעסטער ליגן איז דער אמת: איידער אַינ-ביטן די אַלע קונצן, איז שוין גרינגער צו ניצן דעם ייִדישן אַלף-בית ממש.

¹ אויף לאַטיין הייסט *litera*, אַזוי; דערפֿון נעמט זיך-דאָס האַרט ליטעראַטור.

XIV. אויסלאז

דער אַלף-בית אין פּאַעזיע

מיר ווייסן שוין, אז דער סדר פֿון די אותיות אין אַלף-
בית איז גאָר אַן אַלטער, ער איז שוין געווען פֿאַרטיק בשעת
די גריכן האָבן איבערגענומען די סעמיטישע אותיות, מיט
אַ טויזנט יאָר פֿאַר דער אָנגענומענער צייט-רעכענונג. פֿון
יעמאַלט אָן שטייט דער סדר אַ פֿעסטער, און ער איז געוואָרן
דער יסוד פֿאַר פֿאַרשיידענע פּאַעטישע פֿאַרמען. אין תּהילים
למשל, וואָס איז געוויס אַלט צוויי טויזנט יאָר און אפֿשר
מער, זינען פֿאַראַן קאַפיטלעך וואָס זינען אויפֿגעבויט
אויפֿן אַלף-בית. צום קלאַרסטן זעט מען דאָס אויף קאַפּ' קיט:
פֿאַראַן דאָ 176 פּסוקים, ד"ה אַכט מאָל 22; פֿריער גייען אַכט
פּסוקים וואָס הייבן זיך אָן מיט אַן א, דערנאָך אַכט פּסוקים
וואָס הייבן זיך אָן מיט אַ ב, און אזוי ביזן סוף.

געוויינטלעך איז דאָס נאָר אין לשון-קודשן אַריגינאַל
פֿון תּהילים; קיין שום איבערזעצער איז ניט געווען בכּוח
נאָכצוטון דאָס אין זיין איבערזעצונג. אפֿילו יהוּאַש אין
זיין תּנך-איבערזעצונג אויף ייִדיש, וואָס בדרך-כלל איז זי
זייער אַ געטרניע, האָט זיך געמוזט באַנוגענען מיט דעם וואָס
ער האָט פֿאַר יעטווידער גרופּע פֿון אַכט פּסוקים אַוועק-
געשטעלט די אותיות א, ב און אזוי ווייטער; די פּסוקים
גופּא הייבן זיך ניט אָן ביי אים מיטן אַלף-בית.

דעם גאַנג פֿון אַלף-בית געפֿינען מיר אויך אין משלי,
אין לעצטן קאַפיטל (לא). פֿון פּסוק י גייט דאָס באַרימטע

שטיקל „אָשׂת חיל מי ימצא“, און אזוי ציט זיך שוין דאָס:
 יעטווידער פסוק הייבט זיך אָן מיט אַ וויטערדיקן אות פֿון
 אַלף=בית, ביז וואָנען פסוק לאַ דערגייט צו תּ.
 אין אַנדערע טיילן פֿון תּנך טרעפֿן מיר זיך אויך מיט
 פסוקים על=פי נוסח אַלף=בית.

דער אַלפֿן פֿון בויען טעקסטן איז געוואָרן אַן אָנגענו=
 מענע פֿאַרם אין דער לשון=קודשער פּאַעזיע פֿון מיטל=עלטער.¹
 אויפֿן שניט פֿון די לשון=קודשע פּיוטים האָבן יידן גענומען
 שאַפֿן „געטלעכע לידער“ על=פי נוסח אַלף=בית אין יידיש אויך.
 דאָס ליד „אַלמעכטיקער גאָט“ (זע געמעל 82) איז איין קליינע
 דוגמא דערויף; נאָר פֿאַראַן אַזוינע אין דער אַלט=יידישער
 ליטעראַטור אין די צענדלינגער. טייל מאָל הייבט זיך אָן מיט
 אַ וויטערדיקן אות יעטווידער נייע סטראַפֿע, טייל מאָל—אין
 די קירצערע—גייט שוין יעדער פֿערז מיט אַ וויטערדיקן אות.
 און דער נוסח האָט זיך אויפֿגעהיט אין פֿאַלקסלידער אונדזערע
 ביזן היינטיקן טאַג. אָט ברענגט י. ל. פֿהן אין זײַן זאַמלונג²
 אַ ליד, וווּ די אותיות גופּא ווערן אויך אָנגערופֿן:

אַלף — אַן אַדלער טוט אונטערן הימל פֿליען,
 בית — אַ באַרנבוים טוט אַלע זומער בליען...

און אזוי גייען אַדורך כּסדר אַלע אותיות פֿון אַלף=בית.
 עס טרעפֿן אויך הומאַריסטישע לידער אויפֿן זעלבדיקן
 שניט:

אַלף — אינדיקעס עסט דער נגיד,
 בית — ביינדעלעך גריזשעט דער אַרעמאַן.
 גימל — גענדזעלעך עסט דער נגיד,
 דלת — דעם דלתות האָט דער אַרעמאַן.

¹ די פּאַעזיע איז אַריין אין שבתדיקן און אין יומטובֿדיקן דאַזונען;
 מען רופֿט זי פֿונט אַדער פֿונט; די שרייבערס רופֿט מען פּייטניס.
² יידישע פֿאַלקסלידער באַנד וו, ניי-יאָרק 1912, ז' 148.

אַנדערע קאַמבינאַציעס

אַחוץ דעם נוסח פֿון אַלף-בית קען מען אין פּוּט געפֿינען נאָך אַנדערע קאַמבינאַציעס אַותיות, וואָס לויט זיי ווערן אויסגעשטעלט די פֿערוּן. אָט זיינען עטלעכע:

ת ש ר ק: אַנשטאַט צו נעמען די אַותיות ווי זיי גייען, נעמט מען זיי אין אַ פֿאַרקערטן סדר.

א-ת-ב-ש: פֿריער אַ זאָך אויף א, דערנאָך אויף ת, אויף ב, אויף ש אַז״וו. מיט אַנדערע ווערטער: אַלע מאָל איין אות פֿון אָנהייב, איינער פֿון סוף.

א-ב-ג-ד: מען טיילט איין די 22 אַותיות אויף צוויי גרופּעס צו 11 (א-5 און מ-ת) און מען שטעלט דעם ערשטן אות מיטן צוועלפטן, דעם צווייטן מיטן דרייצעטן אַז״וו.

אין שלום-עליכמס דערציילונג „דער אורח“ (געדרוקט אין „אַלע ווערק“ ב' 23) איז פֿאַראַן אַן אָפּנאַרער, וואָס ווען מען פֿרעגט אים, ווי אַזוי ער הייסט, גיט ער אַ זאָג אַרויס אַזאַ מין איבערגעדרייטן אַלף-בית: איק בכר גלש דמת הנך וסם זען חפף טצץ. דאָ, זעען מיר, זיינען אַרײַנגענומען אין קאַן די שלאָס-אַותיות אויך, באַקומען זיך דעריבער ניט קיין 22 אַותיות, נאָר 27.

די קאַמבינאַציעס ניצט מען אויס פֿאַר שיפֿערס. למשל מען מאַכט אָפּ, אַז מען וועט זיך דורכשרייבן על-פּי: נוסח תּשרק. שטעלט מען אויס צוויי אַלף-ביתן:

א ב ג ד ה ו ז ח ט י כ ל מ נ ס ע פ צ ק ר ש ת
ת ש ר ק צ פ ע ס נ מ ל כ י ט ח ז ו ה ד ג ב א

און מען שטעלט אַלע מאָל אַנשטאַט דעם אות אין דער אייבערשטער שורה דעם וואָס אונטן.

דער וואָס דאַרף איבערלייענען אַזאַ געהיימען כתבֿ האָט
אויך אויסגעשטעלט אַזאַ שליסל, לייענט ער דאָס איבער.

אַבער מאַלט אַיך, אַז מיט קיין גאַר גרויסע סודות
טאָר מען זיך ניט פֿאַרלאָזן אויף אַזוינע מיני שיפֿערס; לויט
דער אַפֿטיקייט ווי די אותיות חזרן זיך איבער קען מען דאָס
גרינג דעשיפֿירן אַפֿילו ווען מען ווייס ניט דעם שיפֿער
פֿון פֿאַרויס.

דער אַלף=בית אין דער אַגדה

מער ווי איין מאַל איז אונדז אויסגעקומען צו דערמאָנען
וועגן טראַדיציאָנעלע גלייבונגען וואָס זיינען פֿאַרבונדן מיט
אונדזער ייִדישן אַלף=בית: אַז יהושוע בן נון האָט שוין
געשריבן די תורה מיט תּגין, אַז אַדום הראשון האָט שוין
געשריבן מיט נקודות. פֿאַראַן אַ סך אַגדות פֿון דעם מין. איר
קענט הערן אַ שטייגער, אַז דער אות אַלף האָט זיך געקלאָגט
פֿאַרן רבֿנו=של=עולם, פֿאַר וואָס די תורה הייבט זיך אָן מיט
ב (בראשית); האָט גאָט געענטפֿערט, אַז דערפֿאַר וועלן זיך
די עשֿרת הדברות אָנהייבן מיט אַן אַלף (אָנכי). אַ צווייטע
דערציילונג: ווען גאָט האָט געדאַרפֿט באַשאַפֿן די וועלט,
האָבן זיך אַלע אותיות געריסן אויבן אָן, און יעטווידער
אות האָט זיך באַרימט מיט עפעס. גאָט האָט אַבער אַלעמען
אַפגעוואַרפֿן, ביז וואַנען ס'איז געקומען דער ב; אים
איז בייגעשטאַנען דער זכות, וואָס מיט אים הייבט זיך אָן
דאָס וואָרט „בְּרַכָּה“. און נאָך צו אַ גרעסערער גדולה האָט
זוכה געווען דער א: אַזוי ווי ער האָט זיך ניט געשטופֿט,
האָט גאָט אים אַפגעגעבן דעם אויבנאָן אין אַלף=בית און
אין די עשֿרת הדברות.

ה' א ש י = תְּבוֹתוֹן

מיט ראשי-תְּבוֹתוֹן האָבן מיר שוין געהאט צו טון. ראש
הייסט קאָפּ, אָנהייב; תְּבַה (אָדער תִּיבַה) - „קאָסטן“ (נחס תְּבַה),
און אויך „וואָרט“. אַזעלכע געמען ווי רָשִי (= רבי שלמה יצחקי),
רַמְבַּם (= רבי משה בן מימון), שְׁרָל (= שמואל-דוד לוצאטאָ),
אַמֵד (= איזיק-מאיר דיק, אַ ווילנער שרייבער פֿון 19טן י״ה)
זינען ראשי-תְּבוֹתוֹן. ס'קענען אויך זיין ראשי-תְּבוֹתוֹן געמען
פֿון אינסטיטוציעס (צישאַ, יוואָ), פֿון ספֿרים (תנך = תורה,
נבִיאִים, כתובִים; שֵׁם = ששה ספֿרים, זעקס אָפטיילונגען,
אַן אַנדער נאָמען פֿון גמרא); אויך אַנדערע ווערטער: זַל
(= זכרונֵנו לְבִרְכָה), זַצַל (= זכר צדיק לְבִרְכָה).

אַ סך יידישע פֿאַמיליע-געמען האָבן זיך גענומען פֿון
ראשי-תְּבוֹתוֹן. צו דערמאָנען נאָר עטלעכע: אַ ש איז ראשי-
תְּבוֹתוֹ פֿון איינזשטאַט (אַן אָרט אויפֿן גרענעץ פֿון עסטרייך
און אונגען, ניט ווייט פֿון ווין); בַק = בֶן קדושים; זַק =
זַרע קדושים; כַץ = כּוהן צַדִק; שַבֵד = שליח בֵית-דין;
שַׁלִיט = שְׁיחיה לאורך יָמִים טובִים און אַזוי ווייטער. טייל
מענטשן רעכענען זיך שוין ניט מיט דעם, וואָס זייערע געמען
וואַקסן פֿון ראשי-תְּבוֹתוֹן, לייגן זיי דאָס אויס מיט וואַקאַלן=
אותיות: באַק, זאַק, קאַק, שאַבאַד, שאַלִיט.¹

נוטריקין

נוטריקין² איז פונקט דער היפוך פֿון ראשי-תְּבוֹתוֹן: ניט

¹ אויב די ראשי-תְּבוֹתוֹן זיינען נישט געוואָרן און נאָכצו פֿעסט,
ד״ה אויב אַרויסריידן רעדט מען אַרויס נאָכצו ווערטער, מוז מען זיין
שרייבן פֿאַרשטריכלט: פֿ״ק = פֿאַר קריסטוסן, י״ה = יאָרהונדערט, ד״ה =
דאָס הייסט, אַאַז״ו = און אַזוי ווייטער. נאָר אויב פֿון די ראשי-תְּבוֹתוֹן
נאָכא זיינען געוואָרן פֿעסטע ווערטער, איז עַל-פֿן די אויסלייג-תּקנות רעכט
אַן שטריכעלעך אויך.

² דער אַקצענט שטייט אויפֿן מיטלסטן טראָף. טייל מאַל שרייבט
מען אויך נוטריקין; אָבער דער ו אָדער דער י ווערן דאָ כּ״ו ווי ניט
אַרויסגערעדט אין ייִדיש, בײַט זיך ממילאָ ניט די אויסשפּראַך.

מען שטעלט צונויף אַ וואָרט פֿון אַ גרופּע ווערטער, נאָר
 מען טיטשט אויס אַ רעגולער וואָרט ווי אַ ראַשי-תּבֿות;
 הייסט עס, מען טיטשט אַרײַן אַ ספּעציעלן פּשט אין
 אַ וואָרט. אַ שטייגער: ווי אזוי מאַכט אַלף? אַלף מאַכט:
 אַמת לַמד פּיך (אמת לערן דיין מויל).

אַ מאָל קען מען צוטראַכטן אַ נוטר־קיין אויף אַ גע-
 לעכטער. אַ שטייגער: ווי אזוי מאַכט שבת? שבת מאַכט:
 שנה בשבת תּענוג (שלאַפֿן אום שבת איז אַ תּענוג).

ווערטלעך געבויט אויפֿן אַלף=בית

מיר האָבן פֿריער דערמאָנט דאָס ווערטל: „מיט אַלע
 תּגינ“, וואָס דאָס מיינט: מיט אַלע קליפּערלעך, אַפּגעניגלט,
 סײַזאַל כאַטש פֿעלן אַ האָר. אַן אויסדרוק וואָס איז מיס־תּמא
 אויפֿגעקומען בײַ סופֿרים איז געוואָרן אַ גײַק ווערטל בײַ
 אַלע יידן.

דאָס איז גיט דער איינציקער פֿאַל, וווּ עינינים פֿון
 אַלף=בית ווערן עלעמענטן פֿון דער כלל=שפּראַך. אַ מאָל
 זײַנען דאָס אויסדרוקן וואָס חזרן זיך איבער אין אַנדערע
 שפּראַכן אויך; אַ שטייגער דעם געדאַנק „ער האָט דאָס
 מיר אויסדערציילט פֿון אַלף ביז קוּו“ גיבן איבער
 די שפּראַכן וואָס ניצן דעם לאַטיינישן אַלף=בית אויפֿן זעלביקן
 אַלפֿן: פֿון A ביז Z. אַבער דאָס רובֿ ייִדישע ווערטלעך
 און אויסדרוקן לאָזן זיך גיט איבערזעצן וואָרט בײַ וואָרט,
 וואָרעם אָדער זײַ זײַנען געבויט אויף די ספּעציפֿישע ייִדישע
 נעמען פֿון די אותיות, אָדער זײַ גיבן אַנצוהערעניש אויף
 ספּעציפֿישע ייִדישע קולטורעלע פֿאַרהעלטענישן. אַט איז
 אַ צענדלינג:

לא מיט אן אלף. אין העברעניש לא—ניין, לוי—
אים.

ער ווייס ניט פֿון קיין צורת אלף, ער קען ניט קיין
צלם פֿאר אן אלף — זאָגט מען וועגן אן עם=האַרץ.
ער האָט זיך געשטעלט בני דער אלף¹—בנים סאַמע
אַנהייב.

אַז דאָס מזל וויל ניט, מאַכט קמץ בית באַ.
פֿאַרקערט: אויב גאָט וויל, שיסט אַ בעזעם.

אַז וויל איז דעם וואָס מאַכט תמיד גימל.
אין דריידלשפּיל חנוכה קען אויספֿאַלן אָדער נ (גישט), אָדער
ג (גוט), אָדער ה (האַלב), אָדער ש (שלעכט). בני וועמען עס
פֿאַלט תמיד אויס גימל (ווער עס האָט מזל), דעם איז גוט.
ווער עס ווייס ניט פֿון בית, ווייס ניט וואָס
גימל באַטייט. ווערטערשפּיל צווישן בית און בייז: ווער
עס האָט ניט אויסגעפרוּווט שלעכטס, דער שפּירט ניט
וואָס גוט הייסט.

ער ווייזט דעם פֿערדל אַה אין סיָדור — אַנשטאָט
צו געבן היי ממש. זאָגט מען, ווען עמעצער איז יוצא מיט
רייד און קיין ממשותדיקס גיט ער ניט.

ער וועט ניט אָפּטרעטן פֿון זיינע פֿאַדערונגען אַפֿילו
אויף אַ קוצו של יוד². דער קוץ (שפיץ) פֿון יוד איז דאָך
אַ קלייניקייט, אָבער ער איז אַפֿילו אויף דער מינדסטער
קלייניקייט ניט מוותר.

אַ צדיק אין פֿעלץ. מיינען מיינט דאָס: אַ פֿאַר=
שטעלטער, איינער וואָס מאַכט דעם אַנשטעל פֿון אַ צדיק.
פֿון וואַנען נעמט זיך דער אויסדרוק? אויף זיכער ווייס מען

¹ אין טייל דיאַלעקטן פֿון ייִדיש זיינען די נעמען פֿון די אותיות
שון-נקבה; דאָרטן זאָגט מען: די אלף, די בית אאז״ו.
² אנדערע זאָגן: קוצו.

ניט, נאָר אַנדערע טײַטשן דאָס אַזוי: דער פשוטער צדיק
 (צ) הייסט „דער קרומער צדיק“, דער אַנדערער צדיק (ץ).
 וואָס היינט רופֿן מיר אים דאָס רובֿ „לאַנגער צדיק“, האָט
 פֿרײַערדיקע צײַטן געהייסן „שלעכטער צדיק“ (וואָרעם אין
 אונדזער עלטערער שפראַך האָט „שלעכט“ באַטייט אויך
 גראָד, גלײַך); נו, און אַזאַ שלעכטער (וואָס היינט
 מײַנט דאָס: בײַזער) צדיק שטייט אין דעם וואָרט „פעלץ“.
 שטעל דערויף צוויי פֿײַען. דער טײַטש: פֿאַר-
 פֿאַלן. אין דעם עלטערן אויסלייג אונדזערן פֿלעגט מען
 פֿאַדערטראַפֿן שרײַבן באַזונדער; איז דער ראַש-תּיבֿות פֿון
 „פֿאַר פֿאַלן“ געווען: פֿ״פֿ.

פתח שׁין — שאַ! אַזוי זאָגט מען, ווען מען הייסט
 עמעצן שוויגן. אַ מאָל זאָגט מען נאָר די ערשטע צוויי
 ווערטער, דעם „שאַ“ פֿאַרפֿעלט מען.

דער מאַטעריאַל צום שרײַבן

קיין סך אָרט דערויף קענען מיר ניט אָפגעבן, נאָר
 ווי אַזוי היפערט מען דאָס איבער אין גאַנצן די פֿראַגע
 וועגן דעם, אויף וואָס פֿאַר אַ מאַטעריאַל מען האָט
 געשריבן?

מיר וואָלטן זיך היינט גאַרניט געקאַנט אויסמאַלן, אַז
 מען זאָל קענען לעבן אָן פֿאַפּיר. אָבער דער גאַנג צו מאַכן
 פֿאַפּיר פֿון האַלץ — און די געמײנערע סאַרטן פֿאַפּיר, דאָס
 הייסט כמעט אַלע סאַרטן פֿאַפּיר וואָס מיר ניצן היינט, מאַכט
 מען פֿון האַלץ — איז גאָר אַ נײַער, אין גאַנצן עטלעכע
 צענדלינג יאָר אַלט. פֿרײַער זײַנען געווען נאָר גוטע סאַרטן
 פֿאַפּיר, טײַערע סאַרטן — געמאַכט פֿון שמאַטעס. שמאַטע-

פאפיר איז שוין אלס א טוינט יאָר. אויסגעפֿונען האָט מען
 עס, זאָגט מען, אין 8טן י"ה. ביי די כינעזער האָבן זיך
 די אַראַבער אויסגעלערנט די פּראָדוקציע, און די אַראַבער
 האָבן דאָס געבראַכט קיין שפּאַניע. אין פֿראַנקרייך האָט זיך
 די פּאַפּיר-פֿאַבריקאַציע אָנגעהויבן סוף 12טן י"ה, אין אַנדערע
 אייראָפּעיִשע לענדער נאָך שפּעטער.

נו, און איידער עס איז געווען פּאַפּיר? גאָר אין די
 אַלטע צייטן האָט מען געשריבן אויף פּאַלמעבלעטער,
 דערנאָך האָט מען זיך אויסגעלערנט — דאָס ווייסן מיר
 שוין — אויסצואַרבעטן שרייב-מאַטעריאַל פֿון די פּאַפּירוס-
 געוויקסן; און פֿון זיי טאַקע נעמט זיך דער נאָמען פּאַפּיר,
 וואָס מיר האָבן אים אינעם גרעסטן טייל אייראָפּעיִשע
 שפּראַכן.

נאָך אין די אַלטע צייטן האָט מען זיך אויסגעלערנט
 אויסצואַרבעטן פּאַרמעט¹ פֿון פֿעל פֿון בעלי-חיים. זייער
 אָנגענומען איז געוואָרן פּאַרמעט פֿון זינט דעם 7טן יאָר-
 הונדערט נ"ק. אַפֿילו שוין נאָך דעם ווי מען האָט זיך
 אויסגעלערנט מאַכן פּאַפּיר האָט מען נאָך אויך געניצט
 פּאַרמעט פֿאַר מער חשובֿע כתב-יודן, און אַפֿילו דרוקן
 האָט מען געדרוקט צום אָנהייב טייל ביכער אויף פּאַרמעט.
 אַ שטייגער פֿון גוטעבערגס ערשטער ביבל (די אַזוי
 גערופֿענע „42=שורותדיקע" — עס גייען צו 42 שורות אויף
 אַ זייט), וואָס אין גאַנצן איז זי אָפּגעדרוקט געוואָרן מיטחמאַ
 אין אַ הונדערט עקזעמפּלאַרן, האָט מען בערך אַ דריטל

¹ צייטן נאָמען פֿון דער שטאָט פּערגאַמאָן, קליין-אַזיע, וווּ מען האָט
 דאָס אויסגעפֿונען; איז געוואָרן דאָס לאַטיינישע האָרט pergamenum.
 דאָס וואָרט איז יודיש, מער צי הינציקער געברוטן, אין אַלע אייראָפּעיִשע
 שפּראַכן. אונזער „פּאַרמעט" וואָקסט אויך פֿונעם זעלביקן שורש.

עקזעמפלארן אָפּגעצויגן אויף פּאַרמעט.¹ פֿון העברעיִשע ספֿרים איז געדרוקט אויף פּאַרמעט אַ שטייגער דער באַלאַניער חומש, וואָס דער אָנהייב פֿון אים איז רעפּראָדוצירט אויף געמעל 77.

מגילות און ביכער

די עלטסטע פֿאַרם פֿון ביכער איז געווען די מגילה. מען פֿלעגט צונויפֿקלעפּן איינציקע בלעטער פּאַפּירוס (און שפעטער בלעטער פּאַרמעט) און זיי צונויפֿוויקלען. אַ מגילה איז אָבער ניט זייער האַנטיק. זי טאָר ניט זיין צו גרויס, שרייבן קען מען נאָר אויף איין זייט. דעריבער האָט מען זיך דערקלערט צו ביכער. אָנגעהויבן האָבן זיי זיך, מיט אַן אַכצן הונדערט יאָר צוריק, אין מיצרים, פֿון דאָרטן האָבן זיי זיך אויסגעשפּרייט איבערן גאַנצן מיזרח פֿון דער רוימישער אימפעריע (אַרץ-ישׂראַל, סיריע, קליין־אַזיע, באַלאַקאַנישער האַלבאינדזל), און מיט אַן אָנדערט־האַלבן טויזנט יאָר צוריק האָט שוין דאָס בוך גענומען גוֹבֶר זײַן די מגילה. אָבער ביז וואַנען די מגילה איז אין גאַנצן אַרויסגעשטופּט געוואָרן האָט געדויערט נאָך לענגער. ביזן היינטיקן טאָג נאָך ווערן ספֿר-תּוֹרוֹת געשריבן אין דער פֿאַרם פֿון אַ מגילה. אין זאַכן וואָס מען פֿאַרהייליקט פֿלייסט מען זיך צום מערסטן אָפּצוהיטן די טראַדיציע.

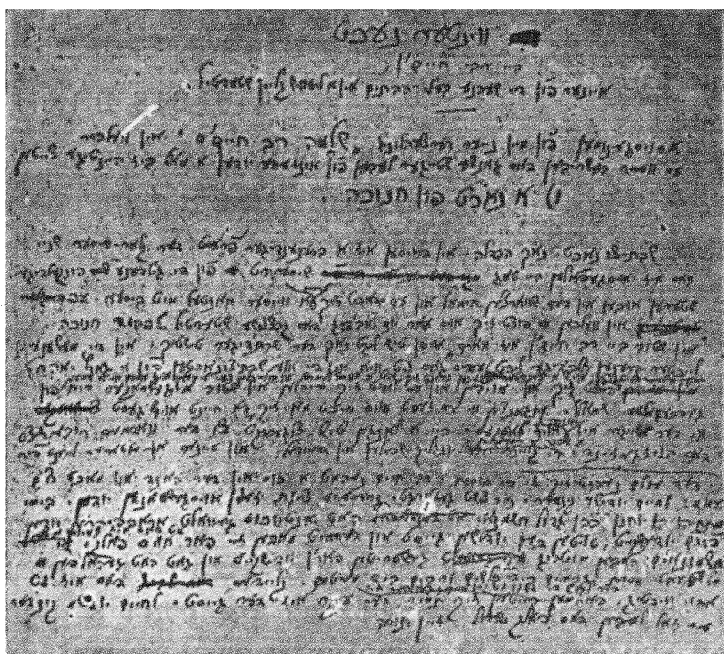
אַ פֿאַקסימילע פֿון זיידן

ביים אויסלאַז פֿון אונדזער וועג וויל איך אַיך נאָך ווייזן אַ פֿאַקסימילע פֿון מענדעלע מוכר-ספֿרימס אַ כתב־יד.

¹ אָט די לוקסוס-אויסגאַבעס פֿון דער 42-שוורדחריקער ביבליאָ אויף פּאַרמעט זיינען ספּעציעל טייער. מען האָט נאָך מיט צענדלינגער יאָרן צוריק געצאָלט פֿאַר אזאַ עקזעמפּלאַר ביז צוואַנציק טויזנט דאָלאַר.

איר ווייסט שוין פֿון לאַנג, אז מענדעלע מוכר-ספֿרים רופֿט מען: דער זיידע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור; דאָס האָט אים שלום-עליכם געגעבן דעם נאָמען. ווען מען זאָל וועלן זײַן גאָר פינקטלעך, וואָלט מען געדאַרפֿט זאָגן: דער זיידע

געמאלע 93

דער אַריגינאַל פֿון פּת־יוד געפֿינט זיך אין ירוּאַ
פֿאַקסימילע פֿון אַ כת־יוד פֿון מענדעלע מוכר-ספֿרים

פֿון דער נײַער ייִדישער ליטעראַטור; וואָרעם די ייִדישע ליטעראַטור, ווייסן מיר דאָך, האָט זיך אָנגעהויבן העט ווינט אין מיטל-עלטער, און מענדעלע האָט געלעבט פֿון 1834 ביז 1917. נאָר פֿון קורצקייט וועגן היפּערט מען איבער דאָס וואָרט „נײַער“, און אַ מאָל רופֿט מען מענדעלען נאָך

קידצער מיט אײן וואָרט פֿון ליבשאַפֿט: „דער זײַנע“. עס
 איז אַ נאָמען וואָס ער האָט פֿשוּר פֿאַרדינט: אַלע שרײַבערס
 וואָס נאָך אים האָבן זיך דאָך בײַ אים געלערנט, און מײַד
 לערנען זיך בײַ אים אַלע ביז הײַנט. עס איז גאַרניט
 אַפצושאָצן, וויפֿל ער האָט אויפֿגעטאָן אויף צו מאַכן
 אונדזער שפראַך רײכער און שענער.

אַ וואָרט צום סוף

ערשט איצטער זײַנען מײַר פֿאַרטיק געוואָרן מיט אונדזער
 בוך. מײַר האָבן מיט אײַך געמאַכט אַ לאַנגן שפּאַציר איבער
 דער געשיכטע פֿון אַלף-בית, און ווי באַלד די קונסט פֿון שרײַבן
 און פֿון דרוקן האָט אַרײַנגעטראָגן אַזוי פֿיל נײַס אין מענטשנס
 לעבן, איז קײַן חידוש נײַט, וואָס עס איז געקומען צו רײַד וועגן
 היפש אַנדערע עײַניגים פֿון קולטור-געשיכטע, פֿון געשיכטע
 בכלל. דערפֿאַר האָט זיך דער וועג פֿאַרצױגן.

אַ סוד וועל איך אײַך אויסזאָגן, אַז נאָך אַלץ האָבן
 מײַר נײַט אויסגעשעפֿט די גאַנצע טעמע. עס זײַנען דאָ נײַט
 דערמאַנט די קָשן (פּינטעלעך אין די אותיות), וואָס
 שפּילן אַ ראַלע אין דער העברעיִשער גראַמאַטיק; די
 צונויפֿגעגאַסענע אותיות (ליגאַטורן), אַ שטייגער אַלף למד
 אין דרוק און נון דלת אין שרײַבן. איר האָט דאָ גאַרניט וועגן
 די טראַפּ וואָס איר זעט אין יעטווידער תּגך. אפֿשר וואַלט
 טאַקע כּדאַי געווען צו דערצײלן וועגן שרײַבן נאָטן אויך.
 וועגן סטענאָגראַפֿיע וואַלט זיך דאָך אַחוואַי געוואַלט
 הערן. הײַנט וווּ איז בריילס בלינדנשריפֿט, וווּ איז דער
 מאַרזע-אַלף-בית? אַ גוטער פֿרײַנד האָט מײַד געזאָגט, אַז
 עס וואַלט נײַט געווען קרום צו געבן בקיצור די גאַנצע

געשיכטע פֿון ייִדישן אויסלייג, אָנהייבנדיק פֿון די עלטסטע
 אויפֿגעהיטע מאָנסקריפטן אונדזערע. אויב עס פֿעלן אינך
 נאָך זאָכן לאַזט מיך וויסן — בני אַ צווייטער אויפֿלאַגע
 קען דאָס מיר דינען.¹ אָבער טאַמער ווילט איר זען,
 וויפֿעל ציניגים עס זינען יאָ אַרומגערעדט, גיט אַ קוק אינעם
 זוכצעטל סוף בוך. און זאָל זיין גענוג פֿאַר הינטיקס מאָל.
 טאַמער איז אינך עפעס געבליבן ניט קלאַר, איז אַן בייז:
 לייענט איבער נאָך אַ מאָל. טייל מאָל איז געקומען צו רייד
 וועגן האַרבע זאָכן, און צו האַרבע זאָכן דאַרף מען צולייגן
 קאַפּ. אָבער טאַמער האָט איר אויסגעלייענט מיין בוך און
 יאָ פֿאַרגעדענקט וואָס דאָ שטייט, מעגט איר זאָגן אויף זיך
 אליין, אַז איר פֿאַרשטייט שוין עפעס אין די שוואַרצע
 פּינטעלעך.

און אַז מען קען עפעס, גייט מען ווייטער. עס איז דאָ
 פֿון וואַנען צו לערנען.

וואָס, אין אזוינע ווייטע זאָכן זיך נאָך ווייטער אַרייַן=
 לאָזן הינטיקע שווערע צייטן? יאָ, לערנען דאַרף מען אלע
 מאָל, און אין שווערע צייטן דווקא. די בייזע רוחות וואָס
 לאַקערן אויף אונדז קענען אונדז אויף אַ צייט פֿאַרשטעלן
 דעם וועג צו דער מאַטעריעלער וועלט, אָבער דעם וועג צו
 דער וועלט פֿון גניסט קען מען פֿאַר אונדז ניט פֿאַרשפּאַרן.
 וואָס עס זאָל ניט זיין — מיר וועלן בלייבן געטריי דעם
 גניסט פֿון זוכן יזשר און אמת, פֿון שטרעבן צו יזשר
 און אמת, פֿון קעמפֿן פֿאַר יזשר און אמת.

¹ ס'קען אייך זייער צו ניץ קומען זיך צו באַקענען מיט
 ז. קלמנאָוויטשעס אַרטיקל אַלף-בית אין דער אַלגעמיינער ענציק-
 קלאַפּעריע' III (1936), ז' 261-268.

יידן זינגען ניט קיין פֿאַלק פֿון נעכטן, מיר זינגען
 א פֿאַלק מיט אַ היסטאָריע פֿון טויזנטער יאָרן. מיר האָבן
 געזען דאָס פֿאַלן פֿון אַשור און בבל, פֿון יוון און רוים.
 וויפֿל מאָל זינגען פֿאַר די אויגן פֿון אונדזער פֿאַלק מקוים
 געוואָרן ישׂעיה הנביאס ווערטער וועגן די פֿירשטן וואָס
 ווערן פֿאַרקערט צו ניוועק: זייער שטאַם איז נאָך צו מאָל
 ניט אינגעוואַרצלט אין דער ערד, ווערן זיי שוין פֿאַרטריקנט
 און אַ שטורעם טראָגט זיי אַוועק ווי שטרוי. מיר האָבן
 געזען שלעכטע און גאָר שלעכטע צייטן, און מיר זינגען
 בניגעשטאַנען קעגן אַלע שונאים און פֿלעגן אַרויסגיין
 געשטאַרקטע פֿון די ניסיונות. דער גייסט וועט אונדז געבן
 כוח איבערצוקומען די פינן פֿון אונדזער תקופֿה אויך. מיר
 וועלן זיך היינטיקס מאָל אויך דערוואַרטן אויף אַ לויטערן
 הימל. ווי האָט געזאָגט דער גרויסער פֿראַנציזישער
 געלערנטער פֿאַסטער:

„איך בין אין גאַנצן זיכער, אַז סוף=כל=סוף וועלן
 וויסנשאַפֿט און שלום בניקומען די עם=האַרצות און די
 מילחמה און די פֿעלקער וועלן דורכקומען צווישן זיך ניט
 אויף חרובֿ צו מאַכן, נאָר אויף אויפֿצובויען.“

לאַמיר געדענקען:

דעם אמת קען מען נאָר צושטיקן, אָבער
 ניט דערשטיקן.

זוכצטל

בוסטראָפּעדאָן 99 ביבל זע תנך ביבלאָס 93, 123, 125— 131, 128 בילדערשריפט 7—66, 81, 90, 137—140 בירנבוים, ש. 238 בלינדנשריפט 252 בעשענשטיין 196, 214, 215, 230 ברידענבאך 108 ברייף 252 בר-נוכבא 166 ברעשיע 192 בשם אַרבעה אותיות" זע גאָטישער אַף-בית 106— 111 גאָטער 95 גארדינער 120—121 גבֿל זע ניבלאָס גוואַדאָלאַכארע 192 גוטענבערג 185—186, 188, 249, 250 גימטריא 212—213 גינינגער, ח. 237, 258 גמרא 8, 163, 167 גענראַטעטע שריפט זע גאָטישע שריפט געדאַנקען-שריפט 19—26, 58—59, 90 געטלעכע לידער 242 געכתֿבֿהטע אותיות זע כתֿיבֿה	אַלטטלאַחישער אַף-בית 93 אַלמעכטיקער גאָט 198, 215, 219 אַסאַנאַקאַרו 52 אַקיאַ-אויאַקו 52 אַראַכיש 134, 143—150, 158, 169 אַרמיש, אַרמישער אַף- בית 86, 146, 148—152, 155, 158, 162—167 אַרמעניש 103 אַרקי-ישראל 86, 92, 116, 124, 162, 166, 250 אַש, ש. 52 אַשורים 80, 141 אַשורישער כתֿבֿ זע אַרמיש אַשר בן יחזאל 177, 203, 204, 215 בֿאַבע-מעשה" זע אליה בחור באַנדזשי 15 באַלאַניע 191, 192, 250 באַרדיטשעו 221 באַרקאָ 192 באַשטימעט 41—46, 70— 72, 85—86 בבא-בוך" זע אליה בחור בבא דאנטונה" זע אליה בחור בבלים, בבליש 11, 80, 84, 86, 130, 148, 170, 171	אַגדות 244 אַדזשיבחי 23, 25, 27, 29 אַהרון בן שמואל 219 אויגסבורג 214, 216 אויטראַליע 14—16 אויטלייג-תקנות 225—227, 230—233 אוינגעריש 156 אוקראַינער 113—114 אותיות-שריפט 67, 72, 88—254 אַזוהרת נשים" 206, 215 אַזורים 125, 129, 130, 136, 159 אידעאָגראַפֿישע סיסטעמען זע בילדערשריפט איטאַליעניש 134, 208, 235 איזנע 215 איכאַר 192 איכנהויזן 216 אינדיאַנער 17—17, 25—29 אינקונאַבלען 186—196 אינקעס 12—14 איסטאַנבול 161, 192 איסלאַם 143, 170 איסמאַן יוסוף 134 איסני זע איזנע איראַקעזער 18 אישיבאַטי-טישישו 52 אַפּד 141 אַליה בחור 181, 206—209, 215, 216, 218 אַלגאַנקין 18

- יהואש 241
 יוסי' פון 217—216
 יוסף פון פארפריינע 206
 יידיש 92, 126, 150, 156,
 180—183, 196—209,
 210, 214—240, 242—
 243, 245—248, 250—
 252
 יידישער אלקה-בית 48, 108,
 157—254
 ייחוד 52, 132, 202, 214,
 218, 219, 225—227, 238,
 251
 כהן, י. ל. 242
 כישור, 11, 23
 כנען זע פֿעניקער
 כפר-בגרים 167
 כפתור 118
 כתובה 168, 176—177,
 179, 202; אין יידיש
 218—224
 כינוי'ש, כינויער 12, 30,
 31—53, 54, 55, 59,
 67—68, 84, 85, 129
 לאטין 104, 147, 149,
 155—156, 205, 230
 לאטינישער אלקה-בית 92,
 103—112; פֿאר די'טש,
 ענגליש, פֿראנצייזיש
 89; פֿאר טערקיש 47,
 145, 156; פֿאר יאפא-
 ניש 151; פֿאר יידיש
 211—240; פֿאר מינע-
 זיש 46—48
 לאנדוי, א. 240
 ציביליזאציע תפילה 219
 ליגאטורן 252
 ליסאבאן 192
- 139, 149, 166, 169—
 173, 188—196, 197, 205,
 העליץ 215
 הערצאטאָס 94, 96
 וואַמפּום-גארטלעך 17—18
 וואַקאַלן-צייכנס 100—102,
 168—173, 227—230
 וואַרצלען זע באַשטימערט
 ווייבערטשיטש זע מעשיט
 ווייטרוסן 113—114, 126
 ווערטלעך 246—248
 ווערטערשיפֿט 31—91
 זאַמאַרע 192
 זאנשריפֿט 27—30, 30
 זומש זע תנך
 חומש אין יידיש 216
 חזקיהו 161
 חסר-שרייבונג 169
 חשמונאים 166
 טאָט 8
 טאַטוירן 17
 טאַטעס 23, 25
 טבריה 170—173
 טונגוון 11—12
 טעל-על-אַמאַרנאָ 86—87,
 130, 131
 טערקיש, טערקן 47, 145,
 156
 טראַנסליטעראַציע 239—
 240
 טראַנסקריפציע 234—239
 טראַפּ זע הייך פֿון טאַן
 טראַפֿנשריפֿט 49—53,
 83—84, 87—88, 91
 טשעכיש, טשעכן 110, 112
 לאַפּאַניש 40—53
 יאַקוטן 11—12
 יאַרנצאָל זע פּרט
- געזען 134, 142—143, 169
 גראַט 135
 גרויזניש 104
 גריכישער אַלף-בית 56,
 76, 87, 92, 96—103,
 152, 169
 גרשוני 196
 גרשם כהן 194, 196, 215
 דאַקאַטאָ 23—24
 דזשעבייל זע ביבלאָס
 דיאַלעקטן 229—230
 דגשן 252
 דזשודעזמע 179
 די'טש, די'טשן 89, 96, 109,
 156, 188, 235
 דינאַן 128
 דיקדוק 169, 172
 דמשק 143
 דעטערמינאַטיוון זע באַ-
 שטימערט
 דעלעווערן 28
 דעמאָטישע שריפֿט 74,
 76—79
 דרוקן 185—222
 דאָטאַר 119, 121
 האַמאַנימען 62—68
 הבהור חזעצער 194
 הורוויץ, חזקל 220—222
 הייך פֿון טאַן 42—44, 252
 היעראַגליפֿן 35, 54, 56,
 72, 74, 76—79, 81,
 91; זע אויך מיצרים
 היעראַגליפֿן פֿון ביבלאָס
 128
 היעראַטישע שריפֿט 75, 76
 העברעזמען אין יידיש
 150, 228—229, 239
 העברעזיש 100—102, 137—

- על-נעמארע 143
 ענגלעאנד, ענגליש 16, 89,
 225, 226
 עקיבא 170
 פאליאקן, פויליש 107—108,
 110—112, 126, 156, 226
 פאסטער 252
 פאפיר 70, 248, 249
 פאפירוס 70, 127—128, 129
 פארמעט 249
 פויליש זע פאליאקן
 פיאָוע די סאָלף 189, 192
 פיאָטער דער גרויסער
 113—114
 פּיוט (פּיוט) 242
 פּירי 119
 פּינסקי ד. 52
 פּלאַטאַן 8
 פּלזשטיים 118—119
 פּעהלעווי 88
 פּען וו. 18
 פּערז 12—14
 פּערטער 80, 87—88, 145,
 148
 פּראָג 196, 198, 215
 פּראָטאַסטעמיטישער אַלף-
 בית 122
 פּרָט 209—214
 פּרָץ י. ל. 212
 פּאַגיוט, פ. 215
 פּאַלדק און שפּראַך 154—156
 פּאַראַ 192
 פּלאַיאַנוס-תּהילים 107—
 111, 108
 פּלעקלשריפט 35, 80—91,
 123—132
 פּעניקער 93—94, 115—
 141, 153
 נעקעל 95
 ניגערע 26
 נעאַפּאַל 192
 נקודות זע וואָקאַלן-צייכנס
 סאַמאַלי 134
 סאַנטינאַ 192, 195—196
 סו 25
 סומערער 80, 83, 84,
 141, 158
 סטענאַגראַפיע 252
 סטראַשון-ביבליאָטעק, וויל-
 נע 218
 סיביר 11
 סילאַבאַרן 50—53
 סימבאָלישע צונויפֿהעפֿטן
 37—38, 83
 סימבאָלן 36—37
 סני-שריפט 119—122
 סיריע, סיריש 125, 152,
 169, 170
 סלאַווישע פֿעלדער און
 שפּראַכן 109—114, 156
 סעמיטישער אַלף-בית 80—
 87, 89, 92—254
 סעמיטישע שפּראַכן, סעמיטן
 141—158
 סערביש 126
 „ספֿר מידות“ 215, 230—
 233
 „ספֿר של רבי אַנשיל“ 219
 ספֿר-תּורות 173, 174, 193
 ספֿרדים 178—179, 239
 עבֿרים זע העברעיש
 עגיפטן זע מיצרים
 עווע 29
 עווענס 116—117
 עזרא הסופֿר 163, 166, 212
 עטיאָפּיש זע געצו
 פֿכיֿש 162, 168
 פֿינען-מוטערס זע וואָקאַלן-
 צייכנס
 פֿעריע 192
 פֿשון-קודש זע העברעיש
 לאַיוסקל 105
 מאַנאַכן-שריפט זע גאָטישע
 שריפט
 מאַנטע 192
 מאַנטע 125
 מאַרזע 252
 מגילות 250
 מונין ח. 258
 „מוטר און הנהגה“ 203—
 204, 215
 מחמד 143
 מיטל-עלטער 16, 105—
 113, 176—188
 מינוסקל 105—106
 נישע 124, 129, 159—
 162, 168
 מיצרים, מיצריש 31, 54—
 79, 85, 116, 119—122,
 127—130
 מלא-שריבונג 169
 „מלכים-בוך“ 216
 מענדעלע 250—252
 מעשיט 177, 179—184,
 203, 218, 223—224
 „מרבֿבת המשנה“ 199—
 203, 215, 218, 219
 משקט 177, 179
 משפּילים 221
 נאַטן 252
 נאַרדיקס 92
 נאַרמער 57, 68
 נבֿטים 151
 נוטריקין 245—246
 נויבירי 26
 נויבור 77

שאַקען ז. 218	קלמנאָוויטש ז. 210, 253	פֿעניקישער אַלף-בית זע
שאַמפּאָליאָן 56, 77—79	קניפלעכשריפֿט 11—14, 31	טעמיטישער אַלף-בית
שדל 179	קעקיווין 24, 27	פֿעראַרע 192
שומרונים 163	קעקינאָווין 27, 29	פֿראַנצויזן, פֿראַנצויזיש 155,
שטינדאָרף 58	קראָאָטן 126	226
שטעקלעך 7	קראָקע 199, 215, 219	צוויי האָוון 132
שילדזש-טאָויל 160—162	קרעטישע שריפֿט 116—	צור 127
שיפּערס 135—136, 243—	133, 118	צידון, צידונים 93, 127
244	ראָזעטע 56, 77	ציפּער, אַראַבישע 146—
שלאַס-אָתיות 175	ראָמאַנישע שפּראַכן 155	147 ; רוימישע 147
שלאַסבערג ב. 202	ראַסעס 25, 154—156 ;	ציריך 216, 217, 218
שלוּחים-שטעקלעך 14—16	אַרישע ראַסע 92, 95—96	זישאָ 227
שלוּם-עליכם 52, 210, 243,	ראַס-שאַמראַ 80, 88—91,	זפּנת פענח 220—222
251	132—123	קאַברין, ל. 52
שלעצער 153	ראָש-תּבוֹתן 210, 245	קאַדמאַס 94
שמואל-בוך 181—183, 216,	רוים 192	קאַזל-מאַדזשאַרע 192
שמות 164	רוימער זע לאַטיין	קאַטאַקאַנאַ 53
שמעון המכבי 166	רומעניש 226	קאַנסטאַנטאַנאָפּאָל זע
שערי-בלעטער 194, 199,	רוסיש, רוסיאַנד 7, 92,	איסטאַנבול
205—203	113—114, 156	קאַנסטאַנץ 216
שפּראַך און ראַסע 154—	רונעס 94, 96	קאַנסטערואַטיזם 68—69,
156	ריכטונג פֿון שרעבן 49,	85—87, 250
שריב-מאַטעריאַל 248—250	73—72	קאַפּטן 55, 76, 78, 103
שריבשריפֿט 222—224	ריזען, ז. 236	קאַפּיטאַלע אָתיות 104—
שריפֿטיקייט 7—11	רמבם 176	105
הגין 174, 244, 246	רעבוסן 38—41, 61—64	קאַראַן 144
תּהילים אין ייִדיש 216,	רעדזשיאָ 192	קאַרבשטעקלעך 16—17
241	רענאַן 93, 141	קינאָן-טשאַוויטשיראַן 52
תּלמוד זע גמראַ	רענפֿערד 137	קוראַנטן 212
תּנך 54, 87, 148—150,	רשי 177—178, 212	קיניג אַרטוס 181
153, 161, 162, 170,	רשי-תּבֿ 168, 177—179,	קירילישער אַלף-בית 113—
173, 174, 181, 193,	184, 191, 195—194,	114
194, 195, 202, 205,	218—219	קלאַנגענשריפֿט זע אָתיות-
212, 214, 249,	שאַבאַד, י. 238	שריפֿט
250, 252	שאלות-ותשובֿות 172—173	קליין 124
תּרגום זע אַרמיש		

*

דאָס בוך האָט געזעצט אוריה צינמאַן
די געמעלען האָט צוגעגרייט צום קלישירן חיים מוניץ
(געמעל 89— אומע אַלקעניצקי)
די השגחה איבערן דרוקן האָט געהאַט חיים גינינגער

אויסלייגן יידיש ווי ס'געהערט צו זיין

קען מען זיך אויסלערנען פֿון די

תקנות פֿון יידישן אויסלייג

אדריסגעגעבן פֿון

יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

ווילנע, 1937, 34 זמטלעך

*

דער ייִוואָ גרייט אויך

אן אַרטאָגראַפֿיש ווערטערבוך

*

דער אַדרעס פֿון ייִוואָ:

ווילנע, ווייוולסקי-גאַס 18

Żydowski Instytut Naukowy

ul. Wiwulskiego 18, Wilno

פֿק"אָ 700.968 P. K. O.

